

๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า

พระสาสนโสภณ (สุวฑฺฒโน) วัดบวรนิเวศวิหาร

เรียบเรียง

พิมพ์เป็นธรรมบรรณาการในงานฌาปนกิจศพ

นางประกอบธนกิจ

(กาหลง อุณหสุวรรณ)

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันอาทิตย์ที่ ๔ มิถุนายน ๒๕๑๕

๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า

พระสาสนโสภณ (สุวฑฺฒโน) วัดบวรนิเวศวิหาร

เรียบเรียง

พิมพ์เป็นธรรมบรรณาการในงานฌาปนกิจศพ

นางประกอบธนกิจ

(กาหลง อุณหสุวรรณ)

ณ เมรุวัดมกุฎกษัตริยาราม

วันอาทิตย์ที่ ๔ มิถุนายน ๒๕๑๕

ขอขอบพระคุณ

เจ้าภาพขอขอบคุณ　　ที่เจือจุนเมตตาจิต
แบ่งเศร้าประสามิตร　　และน้อมจิตแด่ผู้วาย
วาระเช่นว่านี้　　กุศลมิไป่สูญหาย
ให้เกิดสุขใจกาย　　ทุกค่ำเช้าเราอวยพร
หวังใดได้ดังหวัง　　เกียรติสพรั่งยศสิงขร
มากทรัพย์ลาภขจร　　อริพ่ายสลายพันธุ์
เป็นเอกเอนกศักดิ์　　ภิญโญภาคย์เกษมสันต์
รุ่งเรืองเฟื่องคืนวัน　　นิรันดร์สุขทุกท่านเทอญ.

เจ้าภาพ

๔ มิถุนายน ๒๕๑๕

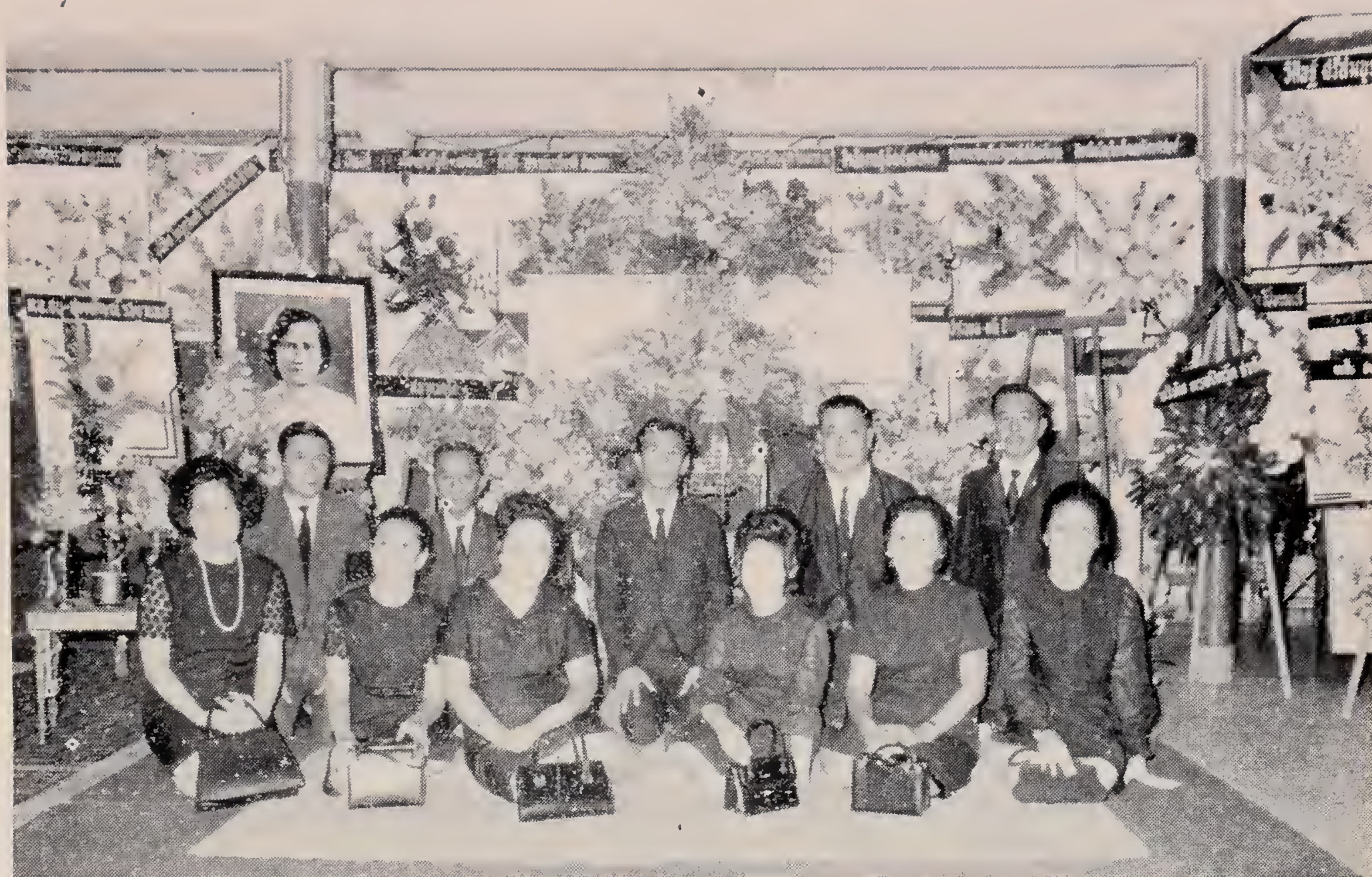
ชาตะ ๒๘ พฤษภาคม ๒๔๔๔

มตะ ๖ มีนาคม ๒๕๑๕

ลูก ๆ

ลูก–เขย–สะใภ้

และหลาน ๆ

ประวัติ

นางประกอบธนกิจ (กาหลง อุณหสุวรรณ) เป็นธิดาคนเดียวของนายเป๋า นางเสงี่ยม เทพปฏิมา เกิดวันที่ ๒๘ พฤษภาคม ๒๔๔๔ ณ อำเภอเมือง ฯ จังหวัดพิษณุโลก และได้เข้ามาพำนักกับญาติผู้ใหญ่ที่กรุงเทพ ฯ ตั้งแต่เล็ก และได้เข้ารับการศึกษาจนจบชั้นมัธยมปีที่ ๔ จึงออกมาช่วยกิจการงานทางครอบครัว

ได้สมรสกับ หลวงประกอบธนกิจ (เปรื่อง อุณหสุวรรณ) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒ มีบุตรธิดาดังนี้ :–

๑. พ.ต.ต. กระแสร์ อุณหสุวรรณ

๒. นางมาลี สุธาธรรม

๓. นายปรีชา อุณหสุวรรณ (ถึงแก่กรรมแล้ว)

๔. นายเกษม อุณหสุวรรณ

๕. นายกมล อุณหสุวรรณ

๖. นางธนา เครือวรรณ

นางประกอบธนกิจ มีนิสัยกล้าหาญ รักการกีฬา รักธรรมชาติมาตั้งแต่เล็ก การกีฬาที่ชอบคือ ขี่ม้า การเที่ยวป่า ชอบการเดินทางไกล และชอบเลี้ยงปลา เลี้ยงสัตว์ ซึ่งได้เลี้ยงไว้หลายชนิดโดยตลอดมา

ในด้านพระบวรพุทธศาสนา นางประกอบธนกิจ เป็นผู้หนึ่งซึ่งได้บำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา โดยชอบทำบุญสร้าง

พระพุทธรูป ทำบุญร่วมสร้างโบสถ์ ร่วมสร้างโรงเรียนของวัด สร้างกุฏีและศาลา การทอดกฐิน การตักบาตรทุกเช้า และการถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุสงฆ์ นอกจากนั้น ยังได้เป็นเจ้าภาพอุปสมบทให้แก่บุตรรวมทั้งบริวารมาแล้วเป็นจำนวน ๙ รูป ส่วนตนเองเมื่อ ๒๕ พุทธศตวรรษก็ได้เข้าถือศีล ๑๐ ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ณ วัดเบญจมบพิตร นอกจากนี้ ยังได้ตั้งทุนมูลนิธิไว้ที่มหามกุฏราชวิทยาลัยอีก ๑ ทุน คือ ทุน "กาหลง ประกอบธนกิจนิธิ" เพื่อเก็บดอกผลบำรุงค่าภัตตาหารและคิลานเภสัช ของพระภิกษุสงฆ์วัดบวรนิเวศวิหาร

นางประกอบธนกิจมีโรคประจำตัวคือ หลอดลมอักเสบ และโรคเกี่ยวกับปอดต่อเนื่องกันมาระยะหนึ่ง ต่อมาในระยะใกล้ถึงแก่กรรมสุขภาพกลับดีขึ้นจนสามารถเดินทางขึ้นไปนมัสการพระพุทธชินราชที่จังหวัดพิษณุโลก อันเป็นถิ่นกำเนิดอีก แต่เนื่องจากโรคประจำตัวยังไม่หายโดยเด็ดขาด จึงได้ล้มเจ็บลงได้ประมาณ ๑๐ วัน ก็ถึงแก่กรรมที่โรงพยาบาลศิริราช เมื่อวันจันทร์ที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ รวมอายุได้ ๗๐ ปี ๙ เดือน ๗ วัน

คำไว้อาลัย

ของ

จอมพล ผิน ชุณหะวัณ

ด้วยบุตรและธิดาจะได้ประกอบพิธีฌาปนกิจศพ นางประกอบธนกิจ (กาหลง) ในวันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๕ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม นั้น ข้าพเจ้ากับครอบครัวของนางประกอบธนกิจ ได้คุ้นเคยและชอบพอกันมาเป็นเวลานาน แม้เวลาที่ข้าพเจ้าได้ออกจากราชการแล้วก็ตาม บุตรและธิดาของท่านผู้นี้ยังไปมาหาสู่ต่อข้าพเจ้าและบุตรธิดาของข้าพเจ้าเป็นอาจิณมิได้ขาดจนบัดนี้

ในฐานะที่ครอบครัวของเราทั้งสองได้ชอบพอและคุ้นเคยกันอยู่เช่นนี้ ก็บังเอิญให้นางประกอบธนกิจ ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว ทำให้ข้าพเจ้าและครอบครัวของข้าพเจ้ารู้สึกอาลัยเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เรามิอดที่จะสงสารได้ ก็คือครอบครัวนี้หมดความอบอุ่นที่เคยเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรให้แก่บรรดาลูกหลาน ก็ละทิ้งไปเสียทั้งสอง ๒ ท่าน โดยไม่มีวันที่จะกลับมาได้เลย นับว่าหมดโอกาสที่เคยได้ยินวาจาที่พร่ำสอนในสิ่งที่ดีงาม อันเป็นอุดมคติที่จะให้ลูกหลานเสริมสร้างเป็นพลเมืองดีของประเทศชาติต่อไป

สำหรับอุปนิสัยใจคอของนางประกอบธนกิจนั้น เมื่อยังมีชีวิตอยู่

มีความโอบอ้อมอารีอย่างกว้างขวาง ไม่เฉพาะแต่ครอบครัวของข้าพเจ้าเท่านั้น แม้บุคคลอื่น ๆ ก็ปฏิบัติเช่นกันโดยทั่วถึงกันด้วย นอกจากนี้ความเป็นอยู่ในครอบครัวของนางประกอบธนกิจ รู้สึกว่าทั้งบุตรและธิดามีอาชีพเป็นหลักฐานทุก ๆ คน ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยหลวงประกอบธนกิจและนางประกอบธนกิจ ได้เอาใจใส่อบรมบ่มนิสัยบรรดาบุตรธิดาเป็นอย่างดี นอกจากนี้ข้าพเจ้าได้สังเกตว่า แม้บิดามารดาถึงแก่กรรมแล้วทั้งสองท่าน บรรดาบุตรธิดาก็ยังมีความสามัคคีซึ่งกันและกันตลอดมา นับว่าเป็นครอบครัวตัวอย่างได้ครอบครัวหนึ่ง

ในที่สุดชีวิตครั้งสุดท้ายของนางประกอบธนกิจ ข้าพเจ้าถือว่าแตกสลายไปแต่ร่างกาย ส่วนนามของท่านย่อมถือว่าเป็นอมตะตลอดไป ฉะนั้น ข้าพเจ้าขอวิงวอนอัญเชิญคุณพระศรีรัตนตรัย จงส่งเสริมดวงวิญญาณของนางประกอบธนกิจ ที่เสริมสร้างคุณงามความดีไว้แต่อดีต ซึ่งสิงสถิตในทิพยพิมานสถานแห่งใดในสัมปรายภพ จงบริสุทธิ์งดงาม และได้รับความสุขสำราญ สมตามปณิธานของข้าพเจ้าชั่วนิรันดรเทอญ.

จอมพล [signature]

(ผิน ชุณหะวัณ)

บ้านเลขที่ ๙๒ ซอยราชครู

วันที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๕

พระคุณของแม่

บัดนี้ คุณแม่ก็ได้จากลูก ๆ ไปแล้ว ทั้งที่ความรู้สึกโดยทั่วไปนั้น พวกเราจะตระหนักดีว่าความตายเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงเสียมิได้ โดยเฉพาะคุณแม่ ซึ่งเปรียบเหมือนไม้ใกล้ฝั่งแล้วก็ตาม พวกเราก็อดจะใจหายและไม่อยากจะเชื่อว่าได้เป็นไปแล้วเสียมิได้ ทั้งนี้เพราะคุณแม่ในระยะหลังนี้ไม่มีอาการของโรคภัยไข้เจ็บแต่อย่างใด จนทำให้เราคลายกังวลไปบ้าง เมื่อล้มเจ็บคราวนี้ก็เป็นเพราะโรคเดิมอีก คือหลอดลมอักเสบ มีอาการไอ เสียงแหบ ทั้งนี้เพราะมีสภาวะอากาศวิปริตแปรปรวนระยะหนึ่ง ซึ่งทุกครั้งเราก็ได้หานายแพทย์ผู้ทรงคุณวุฒิเกี่ยวกับโรคของคุณแม่มาทำการรักษา แต่ครั้งนี้ปรากฏว่า อาการไม่ดีขึ้น จึงได้ไปปรึกษานายแพทย์ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะโรค เข้าแก้ไขค้นหาสมุฏฐานของโรคต่อไป คุณแม่ก็ได้พยายามต่อสู้โดยวิธีพักผ่อนและดำเนินการตามที่แพทย์สั่ง ทานอาหารบำรุงเพื่อให้ร่างกายแข็งแรงต่อต้านกับโรคได้ แต่ก็ไม่เป็นที่ทันการ เพราะกำลังวังชาของคุณแม่ลดน้อยถอยลงเป็นลำดับ ประกอบกับความชรา จึงได้ถึงแก่กรรมโดยที่พวกเรามิได้คาดคิดไว้ว่า วันนั้นจะมาถึงเร็วเช่นนี้

พวกเรามีความรู้สึกว่า หากได้ปรนนิบัติรักษาคุณแม่ให้นานสักหน่อยก็น่าจะสบายใจขึ้น เพราะจะได้ดูเสมือนเป็นการสนองพระคุณของคุณแม่ ซึ่งมีอยู่ล้นหัวได้มากขึ้น แต่เมื่อมาทบทวนตริตรองดูก็เห็นว่าเป็นการคิดเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน การที่คุณแม่มิต้องรับการ

ทรมานจากการเจ็บไข้ได้ป่วยเป็นระยะเวลานาน การมีสติสัมปชัญญะครบถ้วนบริบูรณ์แม้ในชั่วโมงสุดท้ายแห่งชีวิต ก็ยังพูดคุยปรับทุกข์สุขกันได้นั้น หากจะว่าไปแล้ว ก็น่าจะเป็นเพราะอานิสงส์ผลบุญของคุณแม่นั่นเอง อันมนุษย์เราที่เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสารนี้ ย่อมไม่พ้นกฎแห่งกรรม สำหรับคุณแม่นั้นคงมีกรรมดีมาแต่หนหลังประการหนึ่งกับกรรมดีที่หมั่นประกอบไว้ในภพนี้ประการหนึ่ง มาประดังกันส่งผลคุณแม่จึงมิต้องรับทุกขเวทนา แต่ประการใด

การประกอบกรรมดีของคุณแม่นั้น มีเป็นอเนกประการ ประการสำคัญที่สุดนั้นคือการมีจิตใจบริสุทธิ์ต่อผู้อื่น ในข้อนี้ผู้ที่ใกล้ชิดคุ้นเคยย่อมทราบถึงความโอบอ้อมอารีของคุณแม่ดี สำหรับพวกเรานั้นก็ได้ตระหนักถึงความปลอดมลทินทางใจของคุณแม่เป็นอันดี เพราะนอกจากคุณแม่จะได้อุปถัมภ์ค้ำจุนพวกเราในโอกาสต่าง ๆ แล้ว คุณแม่ยังได้ใส่ใจสอดส่องไปถึงหลาน ๆ ของท่านโดยสม่ำเสมอ ทั้งที่เป็นภาระรับผิดชอบโดยตรงของพวกเรา ซึ่งเหล่านี้เราเห็นว่าเป็นภาระที่หนักยิ่งของแม่ที่ดี

นอกจากกุศลจิตดังกล่าวแล้ว คุณแม่ยังเป็นพุทธศาสนิกชนผู้มีจิตแน่วแน่ในการบำรุงพระบวรพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่งด้วยผู้หนึ่ง โดยรับภาระของวัด, ของพระเถระที่ชอบพอคุ้นเคย มาเป็นภารธุระของคุณแม่เองนานัปการ ชีวิตของคุณแม่จึงมิได้มีความสุขสบายทางกายเท่าที่ควร เพราะการเลี้ยงพวกเราหลายปากหลายท้องด้วยกัน อีกทั้งคุณพ่อซึ่งเป็นคู่ร่วมทุกข์ร่วมสุขของคุณแม่ ก็ได้จากไปเสียเมื่อ ๑๐ ปี

มาแล้ว ท่านจึงต้องรับหน้าที่นี้แต่ผู้เดียว ซึ่งคุณแม่ก็ได้ปฏิบัติภารกิจนี้ได้อย่างสมบูรณ์เกินคาด ซึ่งทั้งนี้หมายถึงว่าท่านจะต้องตระเตรียมลู่ทางจัดการทรัพย์สินให้เพิ่มพูนขึ้น จึงจะพอเกื้อหนุนพวกเรา ซึ่งสถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจก็เอื้ออำนวยให้คนไม่รู้จักโตเป็นนิจนิรันดร์อยู่ด้วย

อันที่จริงน่าจะเป็นการง่ายที่คุณแม่จะเลือกทางดำเนินชีวิตให้เปี่ยมสุขทางกาย ทางใจ เพราะลูกของท่านก็เป็นฝั่งเป็นฝาหมดแล้ว แต่เท่าที่คุณแม่ถือปฏิบัติเหมือนพวกเรายังเป็นลูกเล็ก ๆ อยู่นั้น นับว่าเป็นการเสียสละอย่างสุดยอด ซึ่งท่านได้เพียรปฏิบัติมาเป็นระยะเวลาต่อเนื่องอันยาวนานเช่นนี้ จึงนับเป็นพระคุณล้นหัวพวกเราสุดที่จะพรรณนา

ตลอดระยะเวลาที่คุณแม่ถึงแก่กรรมมาจนบัดนี้ ลูก ๆ ทุกคนก็ต้องพยายามปรับตัวปรับใจรับสถานการณ์ที่จำเป็นและหลีกเลี่ยงมิได้ หมายถึงว่าเราต้องไตร่ตรองใคร่ครวญถึงอนาคตของตัวเอง ซึ่งในการนี้เราก็จะได้ประโยชน์อันยิ่งใหญ่จากคำพร่ำสอนต่าง ๆ ของคุณแม่ ซึ่งเท่ากับคุณแม่ได้แผ้วถางทางไว้ให้พวกเราทั้งทางกายและทางใจแล้ว อันนี้จึงนับได้ว่าเป็นคุณธรรมวิเศษของคุณแม่ ลูก ๆ ทุกคนขอเทิดทูนไว้ว่า เป็นสิ่งที่หาได้ยากยิ่งนัก พวกลูก ๆ จึงรู้สึกว่าเป็นผู้มีโชคลาภสุดประเสริฐ ที่ได้เกิดมาเป็นลูกของคุณแม่ ซึ่งเราก็ต้องมาประสพความสูญเสียที่ยิ่งใหญ่ เมื่อ ๖ มีนาคม ๒๕๑๕ นี้

ด้วยแรงกตัญญูและเจตนาที่จะปฏิบัติ กตเวทิตากรรม พวกเราทุกคนจึงขอตั้งสัตยาธิษฐาน ในโอกาสนี้ว่า จะยึดปฏิบัติแต่ในสิ่งที่

คุณแม่ได้เคยพร่ำสอน ยึดความสุจริตเที่ยงธรรมในสัมมาอาชีพ หมั่นประกอบกุศลกรรม กับอีกประการหนึ่งลูก ๆ ทุกคนขออุทิศส่วนบุญส่วนกุศลทั้งหมดอันพึงมีที่ได้ปฏิบัติมาแล้ว และจะปฏิบัติต่อไปข้างหน้าในชีวิต ขอจงเป็นกุศลผลบุญตอบสนองวิญญาณอันบริสุทธิ์ของคุณแม่ในสัมปรายภพที่ชอบ

ทั้งหมดที่ลูกได้ตั้งสัตยาธิษฐานมานี้ ก็เพื่อหวังตอบแทนเพียงสิ่งเดียวเท่านั้นที่มีค่าสำหรับลูกที่สุดคือ ขอให้ได้เกิดเป็นลูกของคุณแม่อีกในภพหน้า

ขอกราบเท้าคุณแม่ด้วยความรักและความเคารพอย่างสูงสุด

จากลูกทุกคน

พระธรรมเทศนา

โดย

พระเทพกิตติเวที วัดเบญจมบพิตร

เนื่องในการบำเพ็ญกุศลสัตตมวาร (ทำบุญครบ ๗ วัน)

นางประกอบธนกิจ (กาหลง อุณหสุวรรณ)

เมื่อวันที่ ๑๓ มีนาคม ๒๕๑๕

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

น ตํ มาตา ปิตา กยิรา อญฺเญ วาปิจ ญาตกา

สมฺมาปณิหิตํ จิตฺตํ เสยฺยโส นํ ตโต กเรติ.

บัดนี้จะแสดงพระธรรมเทศนา โดยอนุรูปแก่กุศลทักษิณานุสรณ์ ซึ่งเจ้าภาพผู้เป็นบุตรธิดา ได้มีสมานฉันท์พร้อมเพรียงกันบำเพ็ญอุทิศแด่ นางประกอบธนกิจ (กาหลง อุณหสุวรรณ) ผู้เป็นมารดา ซึ่งได้ถึงมรณกรรมล่วงลับไป บรรจบครบ ๗ วัน ตามประเพณีของผู้นับถือพระพุทธศาสนา เมื่อบุคคลผู้เป็นญาติหรือมิตรที่เคารพรักใคร่นับถือล่วงลับไป ผู้อยู่ภายหลังก็บำเพ็ญกุศลอุทิศส่งไปให้ เป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทีแด่ท่านผู้ล่วงลับไป โดยฐานที่เป็นผู้ใหญ่เจริญด้วยวัยและคุณสมบัติความดีงาม ทั้งท่านผู้ล่วงลับไปนี้ก็เป็นมารดาบังเกิดเกล้า ให้ความอุปถัมภ์บำรุงเลี้ยงมาจนเติบใหญ่ ให้เจริญทั้งร่างกายและเจริญด้วยคุณสมบัติอันดีงาม ล้วนเจริญขึ้นด้วยความชุบย้อมกล่อมเกลี้ยงของท่าน

ทั้งนั้น ทั้งท่านผู้ล่วงลับก็เป็นผู้มีนิสัยใจคอกว้างขวางโอบอ้อมอารีแก่ญาติมิตรและคนยากไร้ทั่วไป โดยฐานที่เป็นคหปตานีแม่บ้านแม่เรือน ก็ปฏิบัติหน้าที่โดยเรียบร้อยมิได้มีบกพร่อง มีแต่คนยกย่องนับถือทั่วไป โดยฐานที่เป็นพุทธศาสนิกชนก็บำเพ็ญบุญกุศล ทอดกฐินผ้าป่า สร้างโบสถ์ สร้างศาลา อุปถัมภ์บำรุงวัดวาอารามและพระภิกษุสามเณรด้วยปัจจัยสี่ จัดว่าเป็นผู้มีศรัทธาเลื่อมใสมั่นคงดีในพระพุทธศาสนา ตราบเท่าอวสานที่สุดชีวิตเช่นนี้ น่าที่จะมีอายุยืนยาวเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรที่พึ่งพำนักหลักใจของญาติมิตรทั้งหลาย และบำเพ็ญประโยชน์ตนประโยชน์ท่านต่อไป แต่มัจจุราชคือความตายก็มาตัดรอนชีวิตเสีย เป็นที่น่าเสียดายและสลดใจของผู้มีความเคารพนับถือ แต่อันนี้ก็เป็นธรรมสาธารณ์ทั่วไปของสังขารที่มีแตกดับเป็นที่สุด ไม่มีใครหลบเลี่ยงพ้น สมด้วยพุทธนิพนธ์ภาษิตที่ว่า

ทหรา จ มหนฺตา จ เย พาลา เย จ ปณฺฑิตา
สพฺเพ มจฺจุวสํ ยนฺติ สพฺเพ มจฺจุปรายนา

แปลว่า ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ทั้งคนโง่และคนฉลาด ทั้งหมดล้วนตกไปสู่อำนาจของความตายทั้งหมด มีความตายเป็นเบื้องหน้า ดังนี้

อนึ่ง เป็นธรรมดาวิสัยของบัณฑิตชน เมื่อประสพกับการสูญเสียบุคคลที่เป็นที่รักใคร่นับถือ ย่อมหาอุบายที่จะบรรเทาวิปโยคทุกข์ และสร้างสุขขึ้นแทนที่ทั้ง ๒ ฝ่าย คือผู้ที่ล่วงลับไปก็จะได้เสวยสุขวิบากสมบัติ ที่ญาติมิตรอุทิศส่งไปให้ ผู้อยู่ภายหลังก็บำเพ็ญกุศลสร้างสมอบรมคุณงามความดีให้เกิดขึ้นในจิตใจ ทั้งนี้ก็เพราะใจเป็นส่วนสำคัญ

เป็นใหญ่เป็นประธานแห่งการทำการพูดและความคิดของคน หมายความว่าคนเราจะดีชั่วหรือสุขทุกข์ก็เพราะใจ กายวาจาเป็นเพียงเครื่องแสดงออกภายนอกบอกให้รู้ว่าใจเป็นอย่างไรเท่านั้น ใจเป็นส่วนสำคัญอย่างนี้ ผู้หวังความดีทั้งทางโลกและทางธรรม จึงควรประคับประคองไว้ให้ตั้งอยู่ในทางที่ชอบ ถ้าตั้งใจไว้ผิดเป็นทุจริต การทำการพูดและการคิดของคนก็ผิดไปตามด้วย เมื่อทำผิดพูดผิดจากคลองธรรม ก็จะนำให้ประสพอนัตถพินาสวิบัตินานาประการ ยิ่งกว่าโจรหรือคนที่จองเวรกันจะพึงทำให้เสียอีก เพราะโจรหรือคนที่จองเวรกัน ย่อมสามารถทำอันตรายแก่ทรัพย์สิน ร่างกายแม้ที่สุดชีวิตได้ ก็ต่อเมื่อได้โอกาสและทำได้ชาติเดียวเท่านั้น แต่ส่วนใจที่ตั้งไว้ผิดนี้ทำบุคคลให้เดือดร้อนประสพความพินาสทุกขณะทุกชาติทุกภพไม่ขาดสาย มีแต่จะให้ห่างไกลจากความสุขความเจริญออกไปทุกที ประดุจคนเดินทางตั้งเข็มทิศผิด จะไปทางทิศเหนือแต่กลับเดินมุ่งหน้าไปทางทิศใต้ ก็นับแต่จะห่างไกลจากจุดหมายทุกย่างก้าว ตรงข้าม ใจที่ตั้งไว้ชอบในระบอบของธรรม ย่อมกระทำให้บุคคลประสพแต่ความสุขความเจริญ ทั้งในปัจจุบันและอนาคตกาล พระบรมศาสดาจารย์ทรงเห็นความสำคัญข้อนี้ จึงทรงประทานอนุสาสนีคำสอน ดังที่ได้ยกไว้เป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้นว่า

น ตํ มาตา ปิตา กยิรา อญฺเญ วาปิจ ญาตกา เป็นอาทิ

ความว่า มารดาบิดาก็กระทำเหตุนั้นไม่ได้ ญาติเหล่าอื่นก็กระทำไม่ได้ แต่จิตที่ตั้งไว้ชอบทำบุคคลให้ประเสริฐกว่าเหตุนั้นได้ อธิบายว่ามารดาบิดาย่อมสามารถเพียงให้ความอุปถัมภ์บำรุงบุตรธิดาด้วยข้าวน้ำเสื้อผ้า

เครื่องใช้ที่อยู่ที่กินสินทรัพย์อันเป็นสมบัติภายนอกเท่านั้น แม้จะได้แนะนำพร่ำสอนบุตรธิดาของตนให้ตั้งอยู่ในความดีมีความเจริญด้วยคุณสมบัติ ก็ยังจัดว่าเป็นเพียงปัจจัยภายนอกหรือสิ่งแวดล้อมที่ใกล้ชิดที่สุดเท่านั้น เพราะบุตรธิดาจะเป็นคนดีหรือคนชั่วก็อยู่ที่ตัวของเขาเอง เขาตั้งใจไว้ชอบเขาก็เป็นคนดีด้วยตัวเอง คนอื่นแม้จะเป็นมารดาบิดาก็ตามก็ทำให้เขาดีไม่ได้ ถ้ามารดาบิดาสามารถทำบุตรธิดาของตนให้เป็นคนดีได้เสมอไปแล้วไซร้ คำว่าลูกอกตัญญูหรือลูกเนรคุณก็ไม่มี เพราะคงไม่มีมารดาบิดาคนใดอยากให้บุตรธิดาของตนเป็นคนเช่นนั้น แม้บรรดาญาติผู้หวังดีก็เช่นเดียวกัน เพราะความดีความชั่วเป็นของเฉพาะตัว ใครทำใครได้ คนอื่นทำให้ไม่ได้ สมด้วยนัยพุทธภาษิตที่ว่า

อตฺตนา ว กตํ ปาปํ อตฺตนา สงฺกิลิสฺสติ ทำชั่วด้วยตนเองย่อมเศร้าหมองด้วยตน อตฺตนา อกตํ ปาปํ อตฺตนา ว วิสุชฺฌติ ไม่ทำชั่วด้วยตน ย่อมบริสุทธิ์ด้วยตนเทียว สุทฺธิอสุทฺธิ ปจฺจตฺตํ นาญฺโญ อญฺญํ วิโสธเย ความบริสุทธิ์ไม่บริสุทธิ์ เป็นของเฉพาะตน คนอื่นทำคนอื่นให้หมดจดไม่ได้ แม้องค์พระจอมไตรบรมศาสดาก็ตรัสออกพระองค์ว่า อกฺขาตาโร ตถาคตา พระตถาคตเจ้าทั้งหลายเป็นแต่ผู้บอก ตุมฺเหหิ กิจฺจํ อาตปฺปํ พวกเธอต้องกระทำความเพียรเองดังนี้ ส่วนจิตใจที่ตั้งไว้ชอบนั้น สามารถบันดาลให้บุคคลเจริญด้วยมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติและนิพพานสมบัติ ทั้ง ๓ ประการ ใจที่ตั้งไว้อย่างไรเล่าจึงจะชื่อว่าตั้งไว้ชอบ ข้อนี้พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ใจที่ตั้งไว้ในกุศลกรรมบถชื่อว่าตั้งไว้ชอบ กุศลกรรมบถนั้นแปลว่าทางแห่ง

กรรมอันเป็นกุศล หรือทางแห่งการทำความดี จะเป็นคนดีได้ต้องตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถ มี ๑๐ ประการ คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ ๑ เว้นจากการลักทรัพย์ ๑ เว้นจากประพฤติผิดในกาม ๑ สามข้อนี้เป็นกายกรรมคือทำด้วยกาย เว้นจากพูดเท็จ ๑ เว้นจากพูดส่อเสียด ๑ เว้นจากพูดคำหยาบ ๑ เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ ๑ สี่ข้อนี้เป็นวจีกรรมคือทำด้วยวาจา ไม่โลภอยากได้ของเขา ๑ ไม่พยาบาทปองร้ายเขา ๑ เห็นชอบตามคลองธรรม ๑ สามข้อนี้เป็นมโนกรรมคือทำด้วยใจ มีอรรถาธิบายโดยย่อดังต่อไปนี้

บรรดาสัตว์ไม่เลือกว่ามนุษย์หรือดิรัจฉาน ต่างก็รักชีวิตของตัวกลัวแต่การถูกทำร้ายและกลัวตายด้วยกันทั้งนั้น ไม่อยากให้ใครทำร้ายร่างกายและชีวิตของตัว การเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ไม่ทำร้ายไม่ทรมานกักขังซึ่งเป็นการเบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อน ชื่อว่าให้อภัยคือความไม่กลัวในสัตว์ทั้งหลาย ส่ออัธยาศัยว่าเป็นคนไม่โหดร้ายทารุณ มีความกรุณาปรานีเห็นสุขทุกข์ของผู้อื่นเสมอตน เป็นการทำความดีประการต้น

อนึ่ง ทรัพย์สมบัติเป็นของที่เจ้าของต้องแสวงหามาด้วยความเหนื่อยยาก ครั้นได้มาแล้วเจ้าของย่อมเก็บงำไว้ใช้สอยเป็นกรรมสิทธิ์เฉพาะตน เมื่อถูกล่วงละเมิดลักชิงไปย่อมเดือดร้อนเสียใจเสียดายของ บางคนถึงฆ่าตัวตายหรือเป็นบ้าก็มี การเว้นจากการลักวิ่งชิงปล้นทรัพย์สินของผู้อื่นมาเป็นของตน ยินดีแต่ในทรัพย์สมบัติที่ตนแสวงหามาได้โดยชอบธรรม ชื่อว่าเป็นการทำความดี เพราะไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อน

เป็นที่ไว้วางใจของกันและกัน

อนึ่ง หมู่มนุษย์ที่เจริญแล้ว ย่อมมีประเพณีเป็นเครื่องควบคุม ให้สกุลวงศ์เชื้อสายเป็นไปตามลำดับไม่สับสนกัน คือให้รู้ว่าเป็นลูกคนนั้นเป็นหลานคนนี้ สืบต่อกันไป ดังนั้นการสมสู่กันจึงต้องเป็นไปโดยเปิดเผยตามประเพณีที่นับถือกันในหมู่คณะนั้น คู่ครองของใครและหญิงในสกุลของใคร ๆ ก็หวงแหน เมื่อถูกล่วงละเมิดในสิทธิและประเพณีที่ตนนับถือ ย่อมโกรธแค้นขุ่นเคือง การเว้นจากการประพฤติผิดในกามยินดีแต่ในคู่ครองของตน เคารพในสิทธิและประเพณีของผู้อื่น เป็นเหตุให้เกิดความสามัคคีปรองดองกันในระหว่างครอบครัวและสกุลวงศ์เป็นความดีอีกประการหนึ่ง

การพูดเท็จเป็นเหตุให้ผู้ฟังเข้าใจผิด บิดเบือนความจริง ทำลายประโยชน์ของผู้อื่น เป็นความเสียหายทางวาจาอย่างร้ายแรง ส่อว่าผู้พูดเป็นคนเลวทรามคบไม่ได้ ไม่มีใครนับถือ เพราะทุกคนต้องการความจริง แม้ผู้พูดเท็จเองก็ต้องการให้คนอื่นพูดจริงต่อตัว การเว้นจากพูดเท็จ พูดแต่คำสัตย์คำจริง มีเหตุผล ไม่ทำผู้อื่นให้เสียประโยชน์เพราะคำพูดของตน ย่อมก่อให้เกิดความเชื่อถือไว้วางใจกันในหมู่คณะ เป็นความดีอีกประการหนึ่ง

อนึ่ง การพูดส่อเสียด คือนำเรื่องของคนนี้ไปบอกคนนั้น เอาเรื่องของฝ่ายโน้นมาบอกฝ่ายนี้ ยุงยงส่งเสริมคนที่เคยรักกันให้เกลียดชังกันให้หมู่คณะที่เขาพร้อมเพรียงกันให้ขาดสามัคคี หรือที่แตกร้าวกันแล้วก็ให้แตกกันยิ่งขึ้น เป็นความประพฤติที่เลวทราม ผู้ประพฤติอย่างนี้

เข้าที่ไหนแตกที่นั่น สุดท้ายก็เข้ากับใครไม่ได้ การเว้นจากการพูดส่อเสียด พูดแต่คำที่ชวนให้เกิดสามัคคีพร้อมเพรียงกัน มีความกรุณาปรานีรักใคร่ช่วยเหลือกัน ย่อมเป็นที่รักใคร่ไว้วางใจของคนทั่วไป เป็นความดีประการหนึ่ง

การพูดถ้อยคำหยาบคายเผ็ดร้อน กระทบกระทั่งเสียดสีคนอื่น เป็นชะนวนก่อความวิวาทบาดหมาง ใกล้ต่อความโกรธ เพราะเป็นที่ระคายโสตของผู้ได้ยิน ส่อว่าผู้พูดขาดการศึกษาอบรม ย่อมไม่เป็นที่ชอบใจของใคร แม้ตัวผู้พูดเองก็ไม่อยากฟังคำเช่นนั้น เพราะถ้าใครพูดเช่นนั้นกับตัวบ้าง ก็มักโกรธเคืองขุ่นแค้นพาลทะเลาะวิวาท ที่สุดถึงทำร้ายเอาก็มี การเว้นจากคำพูดหยาบคาย พูดแต่คำที่อ่อนหวานไพเราะเสนาะหู ย่อมเป็นที่รักใคร่ชอบใจของคนทั่วไป เป็นความดีอีกประการหนึ่ง

การพูดเพ้อเจ้อเหลวไหล ทำให้ผู้ฟังเสียเวลา พร่าประโยชน์ให้เสียไป แทนที่จะใช้เวลาเหล่านั้นไปทำกิจการงาน ก็ต้องมาทนฟังเรื่องราวที่ไร้สาระไม่รู้จักจบ ผู้พูดคำเช่นนี้ย่อมเป็นที่ระอาเบื่อหน่ายของคนทั้งหลาย สุดท้ายก็ไม่มีใครอยากพูดจาด้วย การเว้นจากการพูดคำสำรากเพ้อเจ้อ พูดแต่คำที่เป็นสารประโยชน์ พูดตามสมควรแก่กาลเทศะ จัดว่าเป็นการทำความดี เพราะทำให้เป็นที่นับถือเชื่อฟังของคนทั้งหลาย

อนึ่ง การที่จิตคิดเพ่งเล็งอยากได้ในทรัพย์ของผู้อื่น แล้วน้อมนึกมาเป็นของตนว่า ขอสิ่งนั้นสิ่งนี้จงเป็นของเราเถิด เรียกว่า อภิชฌา ความคิดอย่างนี้ทำให้ใจขุ่นมัวเดือดร้อนกระวนกระวายอยู่เสมอ เพราะ

เป็นความทะเยอทะยานของใจ ได้มาเท่าไร ๆ ก็ไม่สมอยาก ไม่รู้จักพอ รู้สึกขาดแคลนอยู่เสมอเป็นนิจ การเว้นจากความคิดเช่นนี้ คือไม่โลภอยากได้ของเขา ยินดีอยู่แต่ในสิ่งของที่เป็นกรรมสิทธิ์ของตน ทั้งรู้จักเสียสละสิ่งของ ๆ ตนเพื่อคนอื่นได้ ก็เป็นความดีเช่นเดียวกัน

การที่จิตคิดขัดไม่ปลอดโปร่ง คิดพยาบาทอาฆาตจองเวรผู้อื่น หมกมุ่นครุ่นคิดแต่จะแก้แค้นตอบแทนเขา เป็นความเดือดร้อนของใจอย่างสาหัส เพราะทำให้รู้สึกอึดอัดกลัดกลุ้มรุ่มร้อนอยู่เสมอ หาความสงบมิได้ เหมือนไฟสุมขอน การไม่พยาบาทปองร้ายใคร คิดปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุขทุกถ้วนหน้า จัดว่าเป็นความดี เพราะแม้จะเป็นเพียงความคิด แต่ก็สามารถทำจิตให้ผ่องใส เป็นเหตุให้หน้าตาเบิกบานยิ้มแย้มแจ่มใส ปลูกมิตรไมตรีแก่ชนทั่วไป

อนึ่ง ความคิดที่วิปริตผิดคติในทางพระพุทธศาสนา เช่นเห็นว่าทำดีไม่ได้รับผลดีตอบ ทำชั่วไม่มีผลชั่วสนอง คนจะดีจะชั่วเพราะคนรู้เห็น เมื่อไม่มีคนรู้เห็นก็ไม่ดีไม่ชั่ว หรือเห็นว่า ความดีความชั่วเป็นแต่สิ่งที่คนอ่อนแอบัญญัติขึ้นเพื่อป้องกันตัว โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี สัตว์เกิดขึ้นด้วยความประจวบเหมาะ ความเห็นอย่างนี้ทำบุคคลให้เหินห่างจากความประพฤติชอบ ส่วนความเห็นชอบตามคลองธรรม คือเห็นว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว คนอื่นจะรู้เห็นหรือไม่ไม่เป็นประมาณ คนจะดีได้ต้องทำความดีเอง คนอื่นสิ่งอื่นทำให้ไม่ได้ ดังนี้ชื่อว่าเป็นการทำความดี เพราะเป็นต้นเหตุแห่งคุณงามความดีทุกประการ

ความดีทั้ง ๑๐ ประการนี้ เป็นทางที่บุคคลพึงปฏิบัติดำเนินไป

ด้วยกายวาจาใจ สมควรที่ผู้ปรารถนาจะได้ชื่อว่าเป็นคนดีจะตั้งไว้ในใจ หรือประคับประคองใจให้นิยมยินดีปฏิบัติ ด้วยเป็นกิจวัตรที่คนดีปฏิบัติกันอยู่ทั่วไป สามารถอำนวยผลให้ผู้ปฏิบัติเจริญด้วยสมบัติครบทั้ง ๓ ประการ คือมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ อันประเสริฐเลิศกว่าสมบัติสามัญที่ท่านผู้มีคุณมีมารดาบิดาเป็นต้นจะพึงมอบหมายให้ มีนัยดังวิสัชนามา

กุศลบุญราศีทักษิณานุปทานกิจ ที่เจ้าภาพผู้เป็นบุตรธิดาร่วมกันบำเพ็ญอุทิศ แด่ นางประกอบธนกิจ (กาหลง อุณหสุวรรณ) มารดาของตนผู้ถึงมรณกรรมล่วงลับไป กุศลส่วนนี้ตั้งอยู่แล้วด้วยดีในสงฆ์ ขอจงสัมฤทธิ์ผลอำนวยวิบากสมบัติ แด่นางประกอบธนกิจผู้ล่วงลับไปแล้วนั้น โดยฐานนิยมตามสมควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพทุกประการ วิสัชนาพระธรรมเทศนา พอสมควรแก่เวลา ด้วยประการฉะนี้ ฯ

คำนำ

ในงานฌาปนกิจศพ นางกาหลง ประกอบธนกิจ บุตรธิดาได้ขออนุญาตพิมพ์ ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า เฉพาะพรรษาที่ ๑ กับเทศนาสตมวาร เพื่อรวมพิมพ์แจกเป็นอนุสรณ์ในงาน ได้อนุญาตให้พิมพ์ได้ตามประสงค์

ท่านผู้เป็นมารดาของเจ้าภาพผู้ล่วงลับไปแล้ว ได้เป็นที่รู้จักกันมานาน ปรากฏว่าท่านได้ปฏิบัติหน้าที่ของมารดาที่ดี ตลอดถึงหน้าที่อื่น ๆ ทั้งในฐานเป็นพุทธศาสนิกชน บัดนี้ท่านได้ผ่านชีวิตในโลกซึ่งเต็มไปด้วยโลกธรรมต่าง ๆ ไปแล้ว นับว่าได้ผ่านทุกข์ของสังสารวัฏไปเปลาะหนึ่ง ผู้ที่ยังอยู่ก็กำลังจะผ่านไปโดยลำดับ จึงหวังว่า หนังสืออนุสรณ์ในงานนี้ จะชี้ทางปฏิบัติสำหรับทุกคน ผู้ได้รับไปอ่านได้ตามสมควร เพื่อที่จะให้ทางที่ดำเนินไปตั้งแต่ในปัจจุบันนี้ เป็น "สุคติ" คือ คติ (ทางไปหรือการไป) ที่ดี มีความสุขความเจริญ

ขออำนาจกุศลที่บุตรธิดาญาติมิตรได้บำเพ็ญ ตลอดถึงพิมพ์หนังสือนี้แจกเป็นธรรมบรรณาการ และอุทิศส่วนกุศลสนองพระคุณมารดา จงเป็นผลสัมฤทธิ์ เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่นางกาหลง ประกอบธนกิจ โดยฐานนิยม.

พระสาสนโสภณ

พระสาสนโสภณ (สุวฑฺฒโน)

วัดบวรนิเวศวิหาร

พฤษภาคม ๒๕๑๕

พระธรรมเทศนา งานสตมวารกุศล ศพ
นางกาหลง ประกอบธนกิจ

พระสาสนโสภณ (สุวฑฺฒโน) วัดบวรนิเวศวิหาร แสดง

วันอาทิตย์ที่ ๔ มิถุนายน ๒๕๑๕

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

จิตฺเต สงฺกิลิฏฺเฐ ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา

จิตฺเต อสงฺกิลิฏฺเฐ สุคติ ปาฏิกงฺขาติ.

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนาในการบำเพ็ญกุศลสตมวารสมัย ที่บุตรธิดาพร้อมทั้งญาติมิตร ได้บำเพ็ญอุทิศ นางกาหลง ประกอบธนกิจ ด้วยอำนาจแห่งความกตัญญูกตเวทีและความระลึกถึง ตามทางพระพุทธศาสนา

พระธรรมเทศนาที่จะแสดง ณ โอกาสนี้ ได้ยกพระพุทธภาษิต เป็นบทอุเทศว่า

จิตฺเต สงฺกิลิฏฺเฐ ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา เมื่อจิตเศร้าหมองแล้ว ทุคติเป็นอันหวังได้

จิตฺเต อสงฺกิลิฏฺเฐ สุคติ ปาฏิกงฺขา เมื่อจิตไม่เศร้าหมองแล้วสุคติเป็นอันหวังได้ ดังจะได้แสดงต่อไป

จิตใจเป็นศูนย์กลางของการปฏิบัติอบรมทุกอย่าง และเมื่อได้อบรมจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์ ก็ย่อมให้เกิดผลเป็นสุคติ คือ คติการไป

หรือทางไปที่ดี แต่ถ้าไม่อบรม จิตเศร้าหมอง ก็ให้บังเกิดผลเป็นทุคติ คติคือการไปหรือทางไปที่ชั่ว ไม่ดี สุคติ หรือ ทุคตินี้ มีอยู่ในปัจจุบัน ไม่ใช่จะต้องไปมีในภพหน้าชาติหน้า การไปหรือทางไปที่ดีนั้น ก็มีขึ้นตั้งแต่เมื่อจิตใจมีความบริสุทธิ์สะอาด ไม่เศร้าหมอง เพราะจะทำให้คิดดี พูดดี ทำดี การคิด การทำ การพูดดี นี้ เป็นตัวสุคติโดยตรง แต่ถ้าจิตใจไม่บริสุทธิ์ สะอาด เศร้าหมอง ก็ทำให้คิดไม่ดี ทำไม่ดี พูดไม่ดี การคิด การทำ การพูดที่ไม่ดีนี้ ก็เป็นทุคติโดยตรง บุคคลเมื่อใช้ความคิดอย่างสามัญ ก็ย่อมจะมีข้อแย้งว่า ถ้ามัวทำดีอยู่อย่างเดียว ก็จะอยู่ในหมู่คนไม่ได้ จะต้องหลีกไปอยู่คนเดียว เพราะว่าเมื่อเขาทำกันไม่ดี จะมัวไปทำดี ก็จะเป็นการไปขัดขวางกัน เมื่อโดยมากเขาทำไม่ดีกัน ใครไปทำดีเข้า ก็จะเป็นที่รังเกียจและถูกเกียดกันหรือกำจัดออกไป และเมื่อมุ่งผลให้ได้มากก็จะต้องใช้วิธีที่ไม่ถูกตรง เหมือนดังที่ทำกันในกิจการโดยมาก และคนในโลกนี้มักจะนับถือกันด้วยผลที่ได้ เมื่อมั่งมีทรัพย์มาก มียศอำนาจมาก ก็เป็นที่ยกย่องนับถือ ไม่ได้ไปคิดว่า จะได้ทรัพย์มาด้วยวิธีใด หรือได้ยศอำนาจมาด้วยวิธีใด ถ้ามัวรักษาความดี ก็จะเป็นผู้ยากจนขัดสน หรือเป็นผู้มีอำนาจน้อยก็จะต้องอยู่ข้างหลังเขา เป็นผู้ด้อยไม่มีใครที่จะเหลียวแล มักจะคิดกันดั่งนี้เป็นต้น จึงได้สรุปว่า เมื่อจะรักษาความดีก็ต้องปลีกตนออกไปดั่งนี้ ความเห็นเช่นนี้ย่อมมีอยู่มาก เพราะฉะนั้น ทุคติจึงมีอยู่มากในหมู่คนและมีอยู่ในปัจจุบันนี้เอง

แต่ผู้ที่พินิจพิจารณาก็ย่อมจะมีความเห็นเป็นอีกอย่างหนึ่งว่า ความ

ดีนั้นเป็นสิ่งจำเป็นต้องมีทั้งที่อยู่ในหมู่คนและทั้งเมื่อปลีกตนไปอยู่ผู้เดียว โดยเฉพาะที่อยู่ในหมู่ชน จะประกอบอาชีพอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม ก็ต้องมีความดีเป็นเครื่องรักษาให้เกิดความเจริญรุ่งเรือง เพราะว่าความเจริญทุกอย่างนั้นหากได้ลองแบ่งดูแล้วว่า อันใดเกิดจากความดี อันใดเกิดจากความชั่ว และพิจารณาดูให้ยืดยาว พอสมควร แปลว่าดูปัจจุบันและดูภายหน้า ซึ่งภายหน้านั้นแม้เป็นภายหน้าระยะไม่ยาวนัก ก็จะเห็นได้ว่าความดีเป็นหลักสำคัญในอันที่จะรักษาส่งเสริมความเจริญให้มีความยั่งยืนแน่นอน ทุก ๆ คนผู้ที่ได้ผ่านชีวิตมาแม้เท่าที่ถึงระยะเพียงนี้ และตรวจดูความเจริญความเสื่อมของตนที่ได้รับมาตามลำดับ และตรวจสอบดูว่าอะไรบ้างได้มาจากความชั่ว อะไรบ้างได้มาจากความดี แม้เพียงเท่านี้ ก็จะเห็นได้ว่า ส่วนใหญ่นั้นได้มาจากความดี อันความชั่วนั้น อาจให้ผลในปัจจุบันที่ปรากฏเห็นว่าเป็นผลดี แต่ว่าเมื่อดูไปให้ไกลสักหน่อย ก็จะเห็นว่า โดยที่แท้นั้นนำความเสื่อมมาให้ซึ่งบังเกิดขึ้นแม้ในระยะที่ไม่ไกลนัก คือ ในระยะที่ใกล้ ๆ พอเห็นกันนี้แหละ

ในข้อนี้ ถ้าพิจารณาดูแล้วก็จะมองเห็นข้อเปรียบเทียบเป็นตัวอย่างอยู่เป็นอันมาก การทำโจรกรรมนั้นถ้าทำสำเร็จก็ได้ทรัพย์ ข้อนี้ก็เป็นผลของโจรกรรม ลักสำเร็จก็ได้ทรัพย์ ถ้าหากว่ารวมกันลัก คือเป็นการไปปล้นเขา ก็ยิ่งอาจจะได้ทรัพย์มาก สรุปว่า ลักสำเร็จครั้งใดก็จะต้องได้ทรัพย์ครั้งนั้น แต่ว่าทำไม คนเราจึงได้ประณามโจรกรรมว่าเป็นความชั่ว น่าจะต้องยกย่องว่าเป็นความดี โดยตรงกันข้าม การ

ทาทาน ทำเมื่อใดก็ต้องเสียทรัพย์ไปเมื่อนั้น ทำทานมากก็ต้องเสียทรัพย์มาก แต่ทำไมคนเราจึงยกย่องว่า การทำทานเป็นความดี ทำไมไม่ประณามว่า การทำทานเป็นความชั่ว เพราะทำให้เสียทรัพย์ ทั้งนี้ก็เพราะคนเรายังมองเห็นผลที่ยาวออกไปไกลออกไปยิ่งกว่าเพียงปัจจุบันเท่านั้น ถ้าคนเรามองผลแต่ปัจจุบันเท่านั้นก็จะไม่มีใครประณามโจรกรรมว่าเป็นความชั่ว หรือว่า ยกย่องทานว่าเป็นความดี แต่ว่าคนเรามองไกลออกไปยิ่งกว่านั้น เพราะฉะนั้น การที่จะลงความเห็นว่าอะไรดี อะไรชั่ว จึงไม่ใช่มองแค่ปัจจุบัน ในขณะประเดี๋ยวนี้เท่านั้นแต่ว่าจะต้องมองออกไปให้ห่างไกล ผู้ที่มีการมองไกล หรือว่า มีสายตายาว ย่อมจะได้ปฏิบัติกิจการที่จะอำนวยผลเป็นความยั่งยืนตลอดไปถึงภายหน้าได้ไกล และเมื่อถึงเวลานั้นเข้าแล้ว ผลก็จะปรากฏเป็นผลดีเต็มที่

พระพุทธเจ้าได้ทรงทอดพระเนตรเห็นกาลไกลทั้งในอดีต และทั้งในอนาคต เพราะฉะนั้น ธรรมะที่ท่านแสดงไว้ จึงอำนวยประโยชน์ทั้งในปัจจุบันและทั้งในภายหน้า เมื่อได้พิจารณาตามไปโดยรอบคอบก็ย่อมจะมองเห็นชีวิตของทุก ๆ คนนี้ที่ดำรงมาอยู่ได้จนถึงบัดนี้ ก็ดำรงมาอยู่ได้ด้วยความดีของผู้มีพระคุณทั้งหลาย ซึ่งได้มีเมตตากรุณาอำนวยให้ ตั้งต้นแต่มารดาบิดาครูอาจารย์ และผู้มีอุปการะทั้งปวง ส่วนความเสื่อมทั้งหลายเกิดจากอะไร ก็เกิดจากความชั่วของตนเองบ้าง ของผู้อื่นบ้าง เช่นว่า ประกอบอาชีพอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ประสบความสำเร็จ หรือประสบความล้มเหลวก็ด้วยความชั่วของตนเองบ้าง ของ

บุคคลอื่นบ้าง ที่ไม่ซื่อสัตย์มุ่งเอาเปรียบกัน เมื่อแพ้เปรียบกันไปข้างหนึ่ง ความเสียหายก็บังเกิดขึ้น ส่วนความดำรงตนอยู่ได้ด้วยดีนั้น เกิดจากความดีของตนเองบ้าง ของผู้อื่นบ้างทั้งนั้น แลความดีหรือผลที่ดี ผลที่ดีบางอย่างที่แม้อาจได้มาในทางไม่ดีหรือทางชั่ว ก็ยังไม่แน่ว่าจะเป็นความยั่งยืนสักเพียงใด หรือว่าจะกลับเป็นความชั่วเสียหายปรากฏขึ้นเมื่อไร เพราะคนเรานั้น ยังมีกาลข้างหน้าอยู่อีกมาก ซึ่งจะต้องดำเนินไปประสบ และนอกจากนี้ความเป็นอยู่ดีเป็นสุขร่วมกัน ดังที่ได้มีประเทศชาติเป็นที่อาศัยอยู่อย่างเป็นอิสระเสรี มีเครื่องอุปโภค บริโภค ไม่ขาดแคลน มีสิ่งคุ้มครองป้องกัน มีเครื่องอำนวยความสุขต่าง ๆ เหล่านี้ ก็เกิดจากความดีของท่านผู้ปกครอง และของบุคคลทั้งหลาย ที่จัดกันมาในอดีตจนถึงปัจจุบัน และท่านผู้ใดในอดีต ซึ่งเป็นผู้ได้รับความนับถือว่าเป็นผู้ที่ทำประโยชน์ได้มาก ก็ล้วนแต่เป็นผู้ที่มีสายตายาว ได้วางกำหนดกฎเกณฑ์เพื่อที่จะให้บังเกิดประโยชน์ จนถึงปัจจุบันนี้ หรือต่อไปภายหน้า ซึ่งในระยะที่ท่านได้ริเริ่มไว้นั้น แม้เป็นเวลาตั้งเกือบร้อยปีมาแล้ว ในเวลานั้นก็อาจจะยังไม่มีผู้เห็นว่า โครงการที่ดำริไว้นั้นจะเป็นประโยชน์ แต่ครั้นมาถึงปัจจุบันนี้ ปรากฏว่าเป็นประโยชน์ขึ้นเป็นอันมาก นี้ล้วนแต่ท่านผู้ที่สายตาไกล คราวนี้มาถึงปัจจุบันนี้ ถ้ามีสายตาไกลที่จะมองออกไปในอันที่สร้างประโยชน์ สร้างความสุขสืบต่อไปในภายหน้า ก็ย่อมจะให้สำเร็จผลดังที่กล่าวนั้นยั่งยืน แต่ถ้ามีสายตาใกล้มุ่งที่จะได้รับผลแค่ปัจจุบันเท่านั้น และเฉพาะตนเท่านั้น ซึ่งก็อาจจะได้รับได้ แต่ก็แค่ปัจจุบัน ซึ่งเป็นระยะเวลาอันสั้น ซึ่งเหมือนอย่างว่าทำโจรกรรม ทำ

สำเร็จก็ได้ทรัพย์ มุ่งเท่านั้น ถ้าดังนี้แล้วก็เรียกว่าเป็นคนที่มีสายตาสั้น มองสั้นและคับแคบที่สุด

ธรรมะของพระพุทธเจ้านั้น เป็นความจริงที่ทำให้เกิดผลดีและยั่งยืน ทั้งในปัจจุบันทั้งในภายหน้า ทั้งที่เป็นประโยชน์ตนและทั้งที่เป็นประโยชน์ท่าน มีเหตุมีผลที่สมบูรณ์ เพราะฉะนั้น เมื่อพิจารณาดูโดยรอบคอบ ทั้งในส่วนเฉพาะและทั้งในส่วนรวมแล้ว ก็จะพึงเห็นได้ว่า ความเจริญทุกอย่างนั้น จะเป็นของตนก็ตาม ของผู้อื่นก็ตาม ที่เป็นความยั่งยืน ไม่ใช่ชนิดเหมือนอย่างทำโจรกรรมก็ได้ทรัพย์ คือแค่ปัจจุบันเท่านั้น เมื่อดูเป็นความยั่งยืนแล้ว ก็จะเห็นว่า ต้องอาศัยความดี ต้องมีความดีเป็นเครื่องบำรุงเลี้ยงรักษาทั้งนั้น เมื่อเป็นดั่งนี้จะให้คนทำดีต้องปลีกตัวออกไป หาได้ไม่ ถ้าคนทำดีปลีกตัวออกไปหมด อยู่ในหมู่คนแต่คนชั่วเท่านั้น ก็คงอยู่ด้วยไม่ได้ เพราะเมื่อมุ่งที่จะทำร้ายกัน จะลักของของกันเป็นต้นอยู่ด้วยกันแล้ว ก็จะเป็นหมู่โจรด้วยกันทั้งหมด และเมื่อเป็นหมู่โจรกันไปทั้งหมดดั่งนี้แล้วจะอยู่ด้วยกันได้อย่างไร ความอยู่ด้วยกันได้นั้น อยู่ด้วยกันได้ด้วยความดีเท่านั้น แม้แต่ในหมู่โจรจริง ๆ เองไปปล้นเขา แต่ก็ต้องซื่อต่อกันคือไม่ปล้นกันเองไม่ทำร้ายกันเอง แปลว่า ในหมู่โจรด้วยกันเองนั้นก็จะต้องมีศีลต่อกันไม่ฆ่ากัน ไม่ลักของของกัน ซื่อตรงต่อกัน ถ้าเมื่อใดหมู่โจรนั้นไม่มีศีลต่อกัน ไม่มีธรรมะต่อกันก็คุมเป็นหมู่โจรอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้นความดีจึงเป็นสิ่งที่ต้องการแม้ในหมู่คนชั่วด้วยกัน และความดีนี้ เมื่อได้ขยายออกไปให้กว้าง ความเจริญและความสุขก็ย่อมจะบังเกิดขึ้นได้

กว้าง ความเห็นดังกล่าวนี้เป็นเรื่องของจิตใจ ถ้าจิตใจได้รับอบรมไม่ดี เป็นจิตใจที่เศร้าหมองก็ย่อมจะมีความเห็นผิด หากจิตใจถูกอบรมดีเป็นจิตใจที่บริสุทธิ์ ไม่เศร้าหมอง ก็ย่อมจะมีความเห็นถูกต้อง เพราะฉะนั้น การอบรมจิตใจจึงเป็นสิ่งจำปรารถนา และเมื่อได้ดำเนินการอบรมจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ มีความเห็นชอบ ถูกต้องแล้ว สุคติก็มีในปัจจุบันนี้ และเมื่อมีภพหน้าชาติหน้า ก็ย่อมมีสุคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า หากมีจิตใจที่เศร้าหมองไม่บริสุทธิ์ ก็เป็นทุคติในปัจจุบัน เมื่อมีภพหน้าชาติหน้าก็มีหวังที่จะไปทุคติต่อไป การอบรมจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องใสไม่เศร้าหมองนี้ ต้องทำเอาในปัจจุบันนี้ ไม่ใช่ไปรอเอาเมื่อใกล้จะตาย แล้วก็ไปบอก อรหํ เอาในระยะนั้น คนที่ทำความชั่วไว้มาก มีจิตใจที่ไม่บริสุทธิ์ เก็บเอาทุคติอยู่ในจิตใจมากมาย ใกล้จะตาย จะบอก อรหํ ให้สำเร็จประโยชน์ได้อย่างไร เพราะว่า จิตใจมีความมัวหมอง และเมื่อมีนิมิตแห่งความชั่วปรากฏอยู่ก็ยิ่งจะจมลงในคติของความชั่ว ยากที่จะชี้ทางให้มองเห็นแสงของทางที่ดีได้ แต่ถ้าหากอบรมจิตใจให้บริสุทธิ์เสียแต่ในปัจจุบันนี้ เก็บสุคติไว้ในใจอยู่อย่างเพียงพอแล้ว นิมิตที่ดีย่อมจะปรากฏขึ้นเอง เพราะมีสุคติเป็นพื้นของใจอยู่แล้ว

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงวิธีอบรมจิต ดังที่ในสติปัฏฐาน ตั้งต้นแต่ อานาปานสติ สติกำหนดลมเข้าออก ก็เพื่อจะรวมจิตให้เป็นหนึ่งเข้ามาเป็นผู้ดู เป็นผู้รู้ รู้กองลมหายใจอันนี้ และเมื่อเป็นผู้รู้กองลมหายใจอันนี้ ท่านก็สอนให้รู้ต่อไปถึงอิริยาบถ คือ มีความรู้ตัว คุมตัวอยู่

เดิน ยืน นั่ง นอน อย่างไร ก็รู้ และให้มีความรู้ตัวอยู่ในอาการของกายทั้งหลาย เช่นการเหลียวแลเป็นต้น เพื่อให้มีสัมปชัญญะ คือความรู้ตัว คุมตัวเองอยู่ในอิริยาบถทั้งปวง และท่านก็สอนให้พิจารณากายนี้ จำแนกออกเป็นอาการทั้งหลาย มีผม ขน เล็บ ฟัน หนังเป็นต้น ด้วยมุ่งที่จะให้รู้ถึงความจริงว่าเต็มไปด้วยของไม่สะอาด หากจะมีความติดความยินดีในกาย ก็จะระงับความติดความยินดีนั้น และอีกอย่างหนึ่ง ก็เพื่อที่จะให้กำหนดใจลงเป็นหนึ่งในอาการอันใดอันหนึ่ง ซึ่งเป็นวิธีการรวมใจให้เป็นสมาธิ เมื่อได้ปฏิบัติดังนี้แล้ว ก็จะเป็นขั้นหนึ่งของการอบรมจิต เมื่อได้ขั้นหนึ่ง ๆ ของการอบรมจิตใจแล้วก็มีขั้นต่อไปที่จะพึงดำเนิน และวิธีนี้ ก็เป็นวิธีที่จะทำจิตใจของตนให้บริสุทธิ์สะอาด ทำความเห็นให้ถูกชอบ และเมื่อมีความเห็นถูกชอบเกิดขึ้นแล้ว ก็จะรู้ตัวเองในความเห็นทั้งหลายในอดีตว่าเป็นอย่างไรเป็นอันได้กลับตนเข้าสู่ทางที่ดีที่ชอบ ซึ่งเรียกว่าเป็นสุคติ ด้วยประการฉะนี้

ขออำนวยกุศลทักษิณานุปทาน ที่บุตรธิดาพร้อมทั้งญาติมิตรได้บำเพ็ญอุทิศทั้งนี้ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่นางกาหลง ประกอบธนกิจ โดยฐานนิยม

แสดงพระธรรมเทศนา ยุติลง เอวัง ก็มีด้วยประการฉะนี้

ขออำนวยพร

๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า

พรรษาที่ ๑

สารบาญ

หน้า

บทนำ ๑

เรื่องการบวช ---- ---- ---- ---- ---- ---- ---- ---- ๑

พระพุทธศาสนา ---- ---- ---- ---- ---- ---- ---- ---- ๘

พระรัตนตรัย ---- ---- ---- ---- ---- ---- ---- ---- ๑๒

พรรษาที่ ๑ ---- ---- ---- ---- ---- ---- ---- ---- ---- ๑๕

ดอกบัว, ปัญจวัคคีย์, ธรรมจักร ---- ---- ---- ---- ๑๕

พาราณสี, ราโชวาทชาดก, นิโครธชาดก ---- ---- ---- ๒๔

มคธ, โกศล, กาสี, อริยสัจจ์, ญาณ ๓ ---- ---- ---- ๒๙

ธรรม ๔ หมวด, จักรพรรดิ, พุทธจักร ---- ---- ---- ๓๙

อนัตตลักขณ, ทิฏฐิ ๒, อัตตาขันธ์ ---- ---- ---- ๔๒

อนัตต, สอบไตรลักษณ์, ลำดับปรมัตถธรรม ---- ---- ๔๙

รัตนะ ๓ เกิดครบ, ยสะ, บิดามารดายสะ ---- ---- ---- ๕๗

พระอรหันต์ ๖๑ องค์จาริก, อนุปุพพิกถา ---- ---- ---- ๖๐

สามุกฺกํสิกธมฺมเทสนา, ธรรมจักษุ ---- ---- ---- ---- ๖๗

ภัททวัคคิยะ, ชฎิลพันคน, อาทิตต ---- ---- ---- ---- ๖๙

กาย – จิต, มนะ, วงกลมนามธรรม ---- ---- ---- ๗๓

นามธรรม, วิญญาณ–มนะ–จิต, อัตตาวานร, ---- ---- ๗๘

นามธรรมเกิด–ดับ, สรุปเข้าสัจจะ ๔ ---- ---- ---- ๘๓

๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า

บทนำ

เรื่องการบวช

เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ได้ประทานพระโอวาทแก่นวกภิกษุมาโดยลำดับศก ดังที่ได้บันทึกทำเป็นเล่มแล้ว ได้ทรงแสดงตั้งแต่เบื้องต้น เช่นเรื่องการบวช พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ และได้ทรงแสดงธรรมะในนวโกวาทไปตามลำดับหมวด กับในธรรมวิภาคปริจเฉทที่ ๒ ธรรมะที่จะพึงจัดเป็นหมวดกันได้ก็ทรงแสดงเป็นหมวด คือ ธรรมะในโพธิปักขิยธรรม กับธรรมะที่เป็นหมวดสรีรยนต์ เมื่อได้สนใจอ่านพระโอวาทให้เข้าใจโดยตลอดแล้ว ก็จะได้ความรู้พระพุทธศาสนาพอสมควรทีเดียว ส่วนที่จะแสดงในที่นี้ก็จะแสดงในเรื่องเดียวกันกับพระโอวาทนั้นบ้าง ต่างไปบ้าง แต่ก็พึงทราบว่าอาศัยอยู่ในแนวของพระโอวาทนั้นเป็นพื้น เพราะก็ได้ฝึกหัดและศึกษาธรรมะมาจากพระองค์ท่านเป็นส่วนมาก และ

แม้จะแสดงในเรื่องเดียวกัน แต่มีแนวความอธิบายต่างกันออกไป ก็พึงถือว่า ก็เป็นการที่ขยายความออกไปอีกบ้างเท่านั้น.

เรื่องการบวช คำนี้ ออกมาจากคำว่า **ปัพพัชชา** มีคำแปลอย่างหนึ่งว่า การออก การออกที่เป็นการบวชหรือปัพพัชชานี้ ในเบื้องต้นก็เป็นการออกทางกาย คือออกจากเคหะสถานบ้านเรือน มาเป็นผู้ไม่มีเรือน เพราะฉะนั้น จึงมีคำเรียกนักบวชว่า **อนาคาริยะ** ที่แปลว่า *คนไม่มีเรือน คนไม่มีบ้าน* เพราะว่า ได้ออกจากบ้านเรือนมาแล้ว เมื่อออกมาเป็นอนาคาริยะ คือคนไม่มีบ้าน คนไม่มีเรือน ดังนี้แล้ว จึงต้องมีความเป็นอยู่เกี่ยวพันกับนิสสัย ๔ ของบรรพชิต คือผู้บวช

คำว่านิสสัยนี้ก็มีอยู่ ๒ อย่าง คือนิสสัยที่เป็นภายนอกอย่างหนึ่ง นิสสัยที่เป็นภายในอย่างหนึ่ง นิสสัยที่เป็นภายนอก ได้แก่ปัจจัยเป็นเครื่องอาศัยซึ่งนับว่าจำต้องอาศัยขาดไม่ได้ นิสสัยที่เป็นภายใน ได้แก่นิสสัยจิตใจ ก็หมายถึงพื้นเพของจิตใจ แต่ว่านิสสัยจิตใจนั้นจะยกไว้ จะกล่าวเฉพาะนิสสัยภายนอก คือปัจจัยเป็นเครื่องอาศัยที่จำเป็นสำหรับผู้บวช ก็คือ เที่ยวบิณฑบาต นุ่งห่มผ้าบังสุกุล อยู่โคนต้นไม้ ใช้ยาดองด้วยน้ำมูตรเน่า ดังที่ได้บอกกันเมื่ออุปสมบทเสร็จใหม่ ๆ นั้นแล้ว.

ทำไมจึงต้องบอกนิสสัย ๔ นี้ ก็เพราะว่าเมื่อออกจากบ้านจากเรือนมาเป็นอนาคาริยะ คือคนไม่มีบ้านไม่มีเรือนจะทำอย่างไร ? ครอบครัวก็ไม่มี ก็ต้องเที่ยวขอเขา คือเที่ยวบิณฑบาต ผ้านุ่งห่มจะได้ที่ไหน ก็ต้องเที่ยวเก็บเอาผ้าที่เขาทิ้ง เขาไม่ต้องการ มาทำเป็นผ้านุ่งห่มสำหรับ

ตน ที่อยู่อาศัยจะอยู่ที่ไหน บ้านก็ไม่มี โดยที่สุดก็ต้องอยู่ตามโคนไม้ เมื่อเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยขึ้น จะได้หยูกยาที่ไหน เมื่ออยู่ตามโคนไม้ ก็ต้องเก็บเอาผลไม้ที่เป็นยา มาทำเป็นยากันแก้ไข้ ตามมีตามได้ เพราะฉะนั้น นิสสัย ๔ นี้ จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นจริง ๆ สำหรับผู้ที่บวช ตามความหมายดั้งเดิมนั้น คือว่าออกมาเป็นคนไม่มีบ้านไม่มีเรือน ก็ต้องอาศัยนิสสัย ๔ นี้เท่านั้น แต่ต่อมาเมื่อนักบวชได้มาเกี่ยวข้อง กับชาวบ้านชาวเมือง ในฐานะที่มาเที่ยวสั่งสอนอบรมเขา มาเป็น บุญเขต คือ นาบุญของเขา เมื่อเขามีศรัทธาเขาก็สร้างวัดให้อยู่ ก็กลายมาเป็นนักบวชที่อยู่วัด เมื่อมาอยู่วัดเข้า ชาวบ้านชาวเมือง มีศรัทธามากขึ้น เขาก็มาบำรุงด้วยอติเรกลาภต่าง ๆ จนมากมาย ด้วยกำลังศรัทธาของเขา ดังที่ปรากฏอยู่นี้ เพราะฉะนั้น ในบัดนี้ มักจะลืมเลือนไปถึงความหมายเดิมของการบวช ลืมเลือนนิสสัย ๔ ของการบวช ชักให้ประมาท ลืมความเป็นนักบวช คือความเป็นผู้ ออกดังกล่าวของตน แล้วก็ประพฤติตนไม่สมควร ก็กลายเป็น ก่อบาป ก่ออกุศลขึ้น ฉะนั้น จึงควรที่จะระลึกถึงความหมายของ การบวช ระลึกถึงนิสสัย ๔ ของการบวชที่มีความหมายเกี่ยวพันกัน ดังกล่าวมานั้น แล้วก็ไม่ประมาทตั้งใจบวชปฏิบัติพระธรรมวินัย ตามกำลังสามารถ.

ทำไมเขาจึงบำรุงด้วยอติเรกลาภต่าง ๆ มากมาย? *ก็เพราะเขามุ่งจะให้ผู้บวชเป็นสมณะที่ดี จะได้มีสัปปายะ คือความสะดวกสบายในการที่จะเล่าเรียนปฏิบัติ เพราะฉะนั้น จึงควร*

ทำสติ คือความระลึก สัมปชัญญะ ความรู้ตัวอยู่เสมอว่า เขายิ่งบำรุงเท่าไร ก็จำเป็นที่จะต้องยิ่งทำความดีให้มากขึ้นเท่านั้น เพราะเขามุ่งเช่นนั้นเขาจึงทำนุบำรุง เมื่อมีสติเช่นนี้แล้วก็จะได้เกิดความไม่ประมาท.

ตามที่กล่าวมานี้ เป็นการออกบวชทางกาย และยังต้องมีลัทธิวิธีในการบวช ดังออกบวชเป็นภิกษุ เป็นสามเณร ก็จะต้องปฏิบัติพิธีการบวช เมื่อบวชแล้ว ก็จำเป็นที่จะต้องรักษาปฏิบัติในสิกขาตามหน้าที่ของผู้บวช ในการนี้ ก็จำเป็นที่จะต้องมีการออกบวชอีกอย่างหนึ่ง คือการออกบวชทางใจ ได้แก่การปฏิบัติทางจิตใจ ให้เกิดความสงบระงับตามพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า.

การออกบวชทางจิตใจเป็นข้อสำคัญ ถ้าจิตใจไม่ออก ดังเช่นจิตใจยังฟุ้งซ่านไปในเรื่องของโลก ในเรื่องของบ้านที่ได้ออกมาแล้ว หรือในทางใดทางหนึ่งในภายนอก ก็จะพาให้ร่างกายกระสับกระส่ายไปด้วย ไม่สามารถจะปฏิบัติในสิกขาของผู้บวชได้ เพราะฉะนั้น การบวชที่สมบูรณ์ก็จำเป็นที่จะออกบวชทางจิตใจอีกส่วนหนึ่ง.

อนึ่ง **บวชทำไม** ? ปัญหานี้ ตอบตามทางพิจารณาดูตามประวัติของพระพุทธเจ้าว่า พระพุทธเจ้านั้น เมื่อทรงเป็นพระโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นพระราชกุมาร ก็ทรงมีความบริบูรณ์พูนสุขทุกประการ แต่ได้ทรงปรารภถึง ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ที่มีครอบงำสัตว์โลกทุกถ้วนหน้า จึงทรงประสงค์จะพบโมกขธรรม คือธรรมเป็นเครื่องพ้นจากความแก่ ความเจ็บ ความตาย เมื่อได้ทรงประสพพบ

เห็นสมณะ คือนักบวช ก็ทรงเลื่อมใสในการบวช ทรงเห็นว่าจะเป็นทางแสวงหาโมกขธรรม คือธรรมะเป็นเครื่องพ้นจากความทุกข์ดังกล่าวนั้นได้ จึงได้เสด็จออกบวช เพราะฉะนั้น จุดมุ่งหมายแห่งการบวชของพระพุทธเจ้า จึงได้มุ่งโมกขธรรม ธรรมะเป็นเครื่องพ้นจากความทุกข์ของโลก คือ ความแก่ ความเจ็บ ความตาย พร้อมทั้งความเกิด ผู้ที่บวชตามพระพุทธเจ้าในชั้นแรก ก็มีความมุ่งเช่นนี้ ดังเช่นพระสาวกในครั้งพุทธกาลรูปหนึ่งชื่อว่าพระรัฏฐปาละ[๑] ท่านเป็นลูกเศรษฐี แต่ก็ได้สละทรัพย์สมบัติออกบวชปฏิบัติจนเป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง วันหนึ่งพระเจ้าแผ่นดินของแคว้นนั้น พระนามว่าพระเจ้าโกรัพยะ ได้ถามท่านว่า ท่านบวชทำไม ? เพราะว่าคนโดยมากนั้น บวชกันเพราะเหตุว่า มีความเสื่อมเพราะชราบ้าง มีความเสื่อมเพราะความป่วยไข้บ้าง มีความเสื่อมทรัพย์สมบัติบ้าง มีความเสื่อมญาติบ้าง แต่ว่าท่านรัฏฐปาละเป็นผู้ที่ยังไม่มีความเสื่อมใด ๆ ดังกล่าวนั้น ไฉนท่านจึงออกบวช ท่านก็ตอบว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสธัมมุทเทสไว้ ๔ ข้อ คือ

๑. โลกอันชราย่อมนำเข้าไป ไม่ยั่งยืน

๒. โลกไม่มีอะไรต้านทานจากความเจ็บป่วย ไม่เป็นใหญ่

๓. โลกไม่ใช่ของ ๆ ตน เพราะทุก ๆ คนจำต้องละสิ่งทั้งปวงไป ด้วยอำนาจของความตาย และ

๔. โลกพร่องอยู่ ไม่มีอิ่ม เป็นทาสของตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก

---

๑. รฏฺฐปาลสุตฺต ๑๓/๔๐๒

ท่านได้ปรารภธัมมุทเทส คือการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าทั้ง ๔ ประการนี้ จึงได้ออกบวช.

แต่ว่าการบวชนั้น ก็มิได้มีผู้มุ่งผลอย่างสูงดั่งกล่าวนี้เสมอไป ดังในมิลินทปัญหา พระเจ้ามิลินท์ ได้ถามพระนาคเสนว่า ประโยชน์สูงสุดของการบวชคืออะไร[1] ? พระนาคเสนท่านก็ตอบว่า ประโยชน์สูงสุดของการบวชนั้น คือพระนิพพาน คือ ความดับ เพราะไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ทั้งหมด แต่คนก็มิใช่บวชเพื่อประโยชน์นี้ทั้งหมด บางคนบวชเพราะหลีกหนีราชภัยบ้าง หลีกหนีโจรภัยบ้าง ปฏิบัติตามพระราชประสงค์หรือตามประสงค์ของผู้มีอำนาจบ้าง ต้องการจะพ้นหนี้สินบ้าง ต้องการความเป็นใหญ่บ้าง ต้องการที่จะดำรงชีวิตอยู่อย่างสะดวกสบายบ้าง เพราะกลัวภัยต่าง ๆ บ้าง พระเจ้ามิลินท์ก็ถามว่า พระนาคเสนเล่า เมื่อบวชมุ่งประโยชน์อย่างนี้หรือ หรือมุ่งอย่างไร พระนาคเสนก็ตอบว่า เมื่อท่านบวชนั้น ท่านยังเป็นหนุ่ม ก็ไม่ได้คิดจะมุ่งประโยชน์อย่างนี้ แต่ว่าท่านคิดว่า พระสมณะศักยบุตรเหล่านี้ เป็นบัณฑิต คือเป็นผู้ฉลาด จักสามารถยังเราให้ศึกษาได้ เพราะฉะนั้นท่านจึงได้บวชเพื่อศึกษา ครั้นท่านได้ศึกษาแล้ว ท่านจึงได้เห็นประโยชน์ของการบวช เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันว่าท่านบวชก็ด้วยมุ่งประโยชน์เช่นนั้นเหมือนกัน พระนาคเสนท่านตอบพระเจ้ามิลินท์ดั่งนี้.

แม้ในบัดนี้ การบวชจะไม่ได้มุ่งทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้น แต่ก็อาจกล่าวได้ว่า บวชด้วยมุ่งจะศึกษาพระพุทธศาสนาและปฏิบัติพระ

---

๑. มิลินฺทปญฺหา ปพฺพชฺชาปญฺหา น. ๔๕

พุทธศาสนาอย่างละเอียดประณีต เท่าที่เมื่อเข้ามาบวชแล้วจึงจะปฏิบัติได้ เพราะฉะนั้น แม้มีความมุ่งจะบวชศึกษาและปฏิบัติดังกล่าวนี้ ก็ชื่อว่าเป็นความมุ่งที่ถูกต้องเหมือนกัน ในพระสูตรหนึ่ง[๑]ท่านได้แสดงถึงคนที่มุ่งดีเข้ามาบวช แต่ว่าเมื่อบวชแล้วก็ยังมีการได้ต่าง ๆ กัน.

อย่างที่ ๑ เรียกว่า **บวชได้กิ่งใบของพรหมจรรย์** คือบวชแล้วก็มุ่งแต่จะได้ลาภ ได้สักการะ ได้สรรเสริญ เมื่อได้ก็พอใจเพียงเท่านั้น.

อย่างที่ ๒ เรียกว่า **บวชได้กะเทาะเปลือกของพรหมจรรย์** คือ ก็ไม่ได้มุ่งจะได้ลาภสักการะและสรรเสริญทีเดียว แต่ก็ปฏิบัติในศีลให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ด้วย และก็พอใจเพียงว่าจะปฏิบัติในศีลให้บริสุทธิ์บริบูรณ์เท่านั้น.

อย่างที่ ๓ เรียกว่า **บวชได้เปลือกของพรหมจรรย์** คือ เมื่อปฏิบัติในศีลให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้แล้ว ก็ปฏิบัติในสมาธิให้บริบูรณ์ด้วยและก็พอใจเพียงสมาธิเท่านั้น.

อย่างที่ ๔ เรียกว่า **บวชได้กระพี้ของพรหมจรรย์** คือ เมื่อปฏิบัติในศีล ในสมาธิ ให้บริบูรณ์แล้ว ก็ปฏิบัติต่อไปจนเกิดญาณทัสสนะคือความรู้ ความรู้ความเห็นธรรมะขึ้นด้วย และก็พอใจเพียงที่รู้ที่เห็นเท่านั้น.

อย่างที่ ๕ เรียกว่า **บวชได้แก่นของพรหมจรรย์** คือว่าได้ปฏิบัติสืบขึ้นไปจนได้วิมุติ คือความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์

---

๑. มหาสาโรปมสุตฺต ๑๒/๓๒๖

บางส่วนหรือสิ้นเชิง ตามสามารถของการปฏิบัติ.

อย่างที่ ๕ นี้ จึงจะชื่อว่าได้บรรลุแก่นของการบวช หรือว่าบวชได้แก่นของพรหมจรรย์.

การบวชได้อะไรบ้าง ตามชั้น ๆ นี้ อันที่จริงเมื่อได้บวชตั้งใจปฏิบัติในศีลให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ขึ้นมา ก็ชื่อว่าเป็นการบวชดีได้ แต่ยังมีกิจที่จะต้องทำให้สูงขึ้นไปกว่านั้นอีกก็ต้องทำต่อไป ไม่หยุดอยู่เพียงเท่านั้น.

การบวช จะได้ประโยชน์ของการบวชตั้งแต่ขั้นต้นขั้นต่ำดังที่กล่าวมานี้ ก็ต้องอาศัยการบวชใจประกอบอีกส่วนหนึ่ง เมื่อบวชพร้อมทั้งกายทั้งใจแล้ว ก็จะเป็นการบุญเป็นการกุศลอย่างสูง เป็นบุญก็คือเป็นเครื่องชำระความชั่ว เป็นกุศลก็คือเป็นกิจของคนฉลาดชำระความชั่วของเราเอง และเราเองก็เป็นผู้ฉลาดขึ้นเอง เป็นความฉลาดบริสุทธิ์.

เรื่องการบวชตามที่กล่าวมานี้ เป็นการแสดงประกอบความรู้และความเข้าใจ ควรจะสนใจและตั้งใจทำการบวชแม้ชั่วคราวให้เป็นกุศลอย่างสูง เท่าที่สามารถจะทำได้.

เรื่องพระพุทธศาสนา

คำว่า **พระพุทธศาสนา** ประกอบด้วยคำว่า พุทธะ ซึ่งแปลว่า *ผู้รู้* กับคำว่า ศาสนา ที่แปลว่า *คำสั่งสอน* รวมกันเข้าเป็นพุทธศาสนา แปลว่า *คำสั่งสอนของผู้รู้* เมื่อพูดว่าพุทธศาสนาความเข้าใจก็ต้องแล่นเข้าไปถึงลัทธิปฏิบัติ และคณะบุคคลซึ่งเป็นผู้

ปฏิบัติในลัทธิปฏิบัตินั้น ไม่ใช่มีความหมายแต่เพียงคำสั่งสอน ซึ่งเป็นเสียงหรือเป็นหนังสือ หรือเป็นเพียงตำหรับตำราเท่านั้น พระพุทธ-ศาสนา ที่เราทั้งหลายในบัดนี้ได้รับนับถือและปฏิบัติเนื่องมาจากอะไร คือเราได้อะไรจากสิ่งที่เรียกว่า พระพุทธศาสนา นั้นมานับถือปฏิบัติใน บัดนี้ เมื่อพิจารณาดูแล้วก็เห็นว่า เราได้ หนังสือ อย่างหนึ่ง บุคคล อย่างหนึ่ง หนังสือนั้นก็คือตำราที่แสดงพระพุทธศาสนา บุคคลนั้นก็คือพุทธศาสนิกที่แปลว่าผู้นับถือพระพุทธศาสนา พุทธศาสนิกนี้ มิใช่หมายความแต่เพียงคฤหัสถ์ หมายความถึงทั้งบรรพชิต คือนักบวช และคฤหัสถ์ซึ่งเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา พูดอีกอย่างหนึ่งก็ได้แก่ พุทธบริษัท คือหมู่ของผู้นับถือพระพุทธเจ้า ดังที่เรียกว่า ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา แต่ในบัดนี้ ภิกษุณีไม่มีแล้ว ก็มีภิกษุ กับสามเณรและอุบาสกอุบาสิกา หรือบุคคลที่เรียกว่าพุทธมามก พุทธ-มามิกา ก็รวมเรียกว่าพุทธบริษัทหรือพุทธศาสนิกทั้งหมด คือในบัดนี้ มีหนังสือซึ่งเป็นตำราพระพุทธศาสนา และมีบุคคลซึ่งเป็นพุทธศาสนิก หรือเป็นพุทธบริษัท ทั้ง ๒ อย่างนี้ หนังสือก็มาจากบุคคลนั่นเอง คือ บุคคลที่เป็นพุทธศาสนิกหรือเป็นพุทธบริษัท ได้เป็นผู้ทำหนังสือขึ้น และบุคคลดังกล่าวนี้ก็ได้มีสืบต่อกันเรื่อยมา ตั้งแต่สมัยพุทธกาลและสืบต่อมาตั้งแต่จากที่เกิดของพระพุทธศาสนา มาจนถึงในต่างประเทศของประเทศนั้น ดังเช่นในประเทศไทยในบัดนี้ คือว่า ได้มีพุทธศาสนิก หรือพุทธบริษัทสืบต่อกันเรื่อยมา จึงมาถึงเราทั้งหลายในบัดนี้ และ เราทั้งหลายในบัดนี้ ก็ได้เป็นพุทธศาสนิกหรือพุทธบริษัทในปัจจุบัน

และคนรุ่นต่อ ๆ ไปก็จะสืบต่อไปอีก.

หนังสือ คือตำราพระพุทธศาสนานั้น ได้กล่าวแล้วว่าก็ออกมาจากบุคคล คือบุคคลผู้นับถือพระพุทธศาสนาในสมัยนั้น ๆ ได้ทำเอาไว้ และเมื่อเราได้ศึกษาในหนังสือตำราพระพุทธศาสนาแล้ว เราจึงทราบประวัติของพระพุทธศาสนา ตั้งแต่ต้นมา เพราะฉะนั้น การทราบเรื่องพระพุทธศาสนาในบัดนี้ จึงทราบได้จากหนังสือซึ่งเป็นตำรา บุคคลซึ่งเป็นผู้รู้พระพุทธศาสนาในบัดนี้ ก็รู้จากหนังสือหรือตำราและก็บอกอธิบายกันต่อ ๆ มา เพราะฉะนั้น ก็ควรจะทราบหนังสือที่เป็นตำราในพระพุทธศาสนานี้ว่ามีขึ้นอย่างไร.

หนังสือที่เป็นตำราพระพุทธศาสนานี้ มีเล่าว่า ได้มีขึ้นเป็นครั้งแรกอย่างสมบูรณ์ เมื่อพระพุทธศาสนาล่วงไปแล้วสี่ร้อยปีเศษ คือหลังจากพุทธปรินิพพานแล้วได้สี่ร้อยปีเศษ ภิกษุซึ่งเป็นพหูสูต ในประเทศลังกา ได้ปรารภความทรงจำของบุคคลว่าเสื่อมทรามลง ต่อไปก็คงไม่มีใครสามารถจะจำทรงพระพุทธวจนะไว้ได้ทั้งหมด จึงได้ประชุมกันทำสังคายนา คือสอบสวนร้อยกรองพระพุทธวจนะตามที่ต่างคนได้จำกันไว้ได้ รับรองต้องกันแล้วก็เขียนลงเป็นตัวหนังสือตำราที่เขียนขึ้นเป็นครั้งแรก ที่เล่าถึงว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงคำสั่งสอนไว้อย่างไร เรียกว่าเป็นปกรณ์คือเป็นหนังสือชั้น บาลี เป็นหลักฐานชั้นที่หนึ่ง และต่อมาก็มีอาจารย์ได้แต่งคำอธิบายบาลีนั้น คำอธิบายบาลีของพระอาจารย์นั้น เรียกว่า อรรถกถา แปลว่ากล่าวเนื้อความ เป็นตำราชั้นที่สอง ต่อมาก็มีอาจารย์แต่งอธิบายอรรถกถา

นั้นอีก เรียกว่า ฎีกา เป็นตำราชั้นที่สาม ต่อมาก็มีพระอาจารย์แต่งอธิบายฎีกาออกไปอีก เรียกว่า อนุฎีกา เป็นตำราชั้นที่สี่ และก็ยังมีพระอาจารย์แต่งอธิบายเบ็ดเตล็ด เป็นเรื่องสำคัญบ้าง เป็นเรื่องย่อย ๆ บ้าง อีกมากมาย ก็เรียกว่าเป็นปกรณ์พิเศษ คือเป็นหนังสือพิเศษต่าง ๆ แต่ว่าตำราที่เป็นหลักก็คือ บาลี อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ดังกล่าวมานั้น หนังสือเหล่านี้ ได้มีในประเทศลังกา และตามประวัติก็เล่าว่า เดิมก็เขียนเป็นภาษาลังกาหรือภาษาสีหฬอยู่เป็นอันมาก และต่อมาก็ได้มีพระเถระ เช่นพระพุทธโฆษาจารย์ มาแปลเป็นภาษาบาลี ที่ในบัดนี้นับถือว่าเป็นภาษาพระพุทธศาสนาจนถึงในบัดนี้ หนังสือตำราเหล่านี้ก็ได้แปลเป็นภาษาบาลีในลังกาทั้งหมด ในประเทศไทยเราก็ได้ตำราเหล่านั้นมา เช่นในบัดนี้ที่เป็นชั้นบาลีก็ได้มาบริบูรณ์ ชั้นอรรถกถา ก็ได้มาบริบูรณ์ ฎีกา อนุฎีกาก็มีโดยมาก แต่ที่พิมพ์แล้วด้วยอักษรไทย สำหรับที่เป็นบาลี เรียกว่าพระไตรปิฎกพิมพ์ทั้งหมด พิมพ์เมื่อรัชกาลที่ ๕ ครั้งหนึ่ง พิมพ์เมื่อรัชกาลที่ ๗ คือ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้พิมพ์ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพรัชกาลที่ ๖ เป็นครั้งที่ ๒ และในเวลาต่อ ๆ มาก็เพียงแต่พิมพ์ซ่อม สำหรับที่เป็นชั้นบาลีอันเรียกว่าพระไตรปิฎกนี้ ทางคณะสงฆ์ได้แปลเป็นภาษาไทย และได้พิมพ์เสร็จแล้วเป็นจำนวนมากเล่ม เป็นฉบับแปลของกรมการศาสนา ส่วนที่เป็นชั้นอรรถกถา ได้พิมพ์ไว้ด้วยอักษรไทยเป็นส่วนมาก ชั้นฎีกาก็ได้พิมพ์บ้างแต่เป็นส่วนน้อย แต่หนังสือเหล่านี้โดยมากก็เป็นภาษา

บาลี เมื่อเป็นเช่นนี้ เมื่อจะรู้พระพุทธศาสนาด้วยตนเองจากตำราเดิม จึงต้องศึกษาภาษาบาลี หรือภาษามคธ พระภิกษุที่บวชมีหน้าที่จะต้องศึกษาสืบต่อพระพุทธศาสนาก็ต้องเรียนบาลีกัน และก็นำเอาพระธรรมวินัย จากบาลีนั้นมาแสดงแก่ผู้ที่ไม่ได้เรียนภาษาบาลี.

เมื่อทราบว่า เราในบัดนี้ ได้ทราบพระพุทธศาสนาจากหนังสือและจากคณะบุคคลซึ่งเป็นพุทธศาสนิก ดังที่กล่าวมาโดยย่อนี้แล้ว ก็ควรจะทราบต่อไปว่า เมื่อศึกษาจากหนังสือ และบุคคลที่เป็นพุทธ-ศาสนิก ที่เป็นครูบาอาจารย์ต่อ ๆ กันมา จึงได้ทราบว่า ต้นเดิมของพระพุทธศาสนานั้น ก็คือพระพุทธเจ้า.

พระรัตนตรัย

คำว่า **พระพุทธะ** แปลว่า *พระผู้รู้* ในภาษาไทยเราเติมคำว่า **เจ้า** เรียกว่า **พระพุทธเจ้า** คือเอาความรู้ของท่านมาเป็นชื่อ ตามพุทธประวัติที่ทราบจากหนังสือทางพระพุทธศาสนาดังกล่าวนั้น พระพุทธเจ้า ก็เป็นบุคคล คือเป็นมนุษย์เรานี่เอง ซึ่งมีประวัติดังที่แสดงไว้ในพระพุทธประวัติแล้ว แต่ว่าท่านได้ค้นคว้าหาความรู้ จนประสพความรู้ที่เป็นโลกุตระ คือความรู้ที่เป็นส่วนเหนือโลก หมายความง่าย ๆ ว่า ความรู้ที่เป็นส่วนโลกิยะหรือเป็นส่วนโลกนั้น เมื่อประมวลเข้าแล้ว ก็เป็นความรู้ในด้านสร้างบ้าง ในด้านธำรงรักษาบ้าง ในด้านทำลายล้างบ้าง ผู้รู้เองและความรู้นั้นเองก็เป็นไปในทางคดีโลก ซึ่งต้องเป็นไปตามคติธรรมดาของโลก ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย เพราะต้องเกี่ยวข้องอยู่กับโลก นอกจากนี้ ยังต้องเป็นทาสของตัณหา

คือความดิ้นรนทะยานอยากของใจ ถึงจะเป็นเจ้าโลก แต่ไม่เป็นเจ้าตัณหา ต้องเป็นทาสของตัณหาในหัวใจของตัวเอง เพราะฉะนั้นความรู้ที่ยังต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย และยังต้องเป็นทาสของตัณหาดังกล่าวนี้ จึงเรียกว่ายังเป็นโลกิยะ ยังไม่เป็นโลกุตระ คืออยู่เหนือโลก แต่ความรู้ที่จะเป็นโลกุตระ คืออยู่เหนือโลกได้นั้น จะต้องเป็นความรู้ที่ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ดังกล่าวได้ พระพุทธเจ้าเป็นมนุษย์คนแรกที่ได้ปฏิญญาพระองค์ว่าเป็นผู้ตรัสรู้พระธรรม ซึ่งทำให้เป็นโลกุตระ คืออยู่เหนือโลก คือทำให้ท่านผู้รู้นั้นเป็นผู้พ้นจากกิเลสและกองทุกข์ดังกล่าวนั้น ท่านผู้ประกอบด้วยความรู้ดังกล่าวมานี้ และประกาศความรู้นั้นสั่งสอน ได้ชื่อว่าเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นต้นเดิมของพระพุทธศาสนา.

พระธรรม ทีแรกก็เป็นเสียงที่ออกมาจากพระโอฐของพระพุทธเจ้า เป็นเสียงที่ประกาศความจริงให้บุคคลทราบธรรมะที่พระองค์ได้ตรัสรู้ เพราะฉะนั้น เสียงที่ประกาศความจริงแก่โลกนี้ ก็เรียกกันว่าพระธรรมส่วนหนึ่ง หรือเรียกว่าพระพุทธศาสนา คือเป็นคำที่ออกมาจากพระโอฐของพระพุทธเจ้า เป็นคำสั่ง เป็นคำสอน ข้อปฏิบัติก็คำสั่งสอนนั้นแสดงชี้ ก็เป็นพระธรรมส่วนหนึ่ง ผลของการปฏิบัติที่เป็นพระธรรมส่วนหนึ่ง เหล่านี้เรียกว่าพระธรรม.

หมู่ชนที่ได้ฟังเสียง ซึ่งออกจากพระโอฐของพระพุทธเจ้า ได้ความรู้พระธรรม คือความจริงที่พระพุทธเจ้าได้สั่งสอน จนถึงได้บรรลุโลกุตรธรรม ธรรมะที่อยู่เหนือโลกตามพระพุทธเจ้า เรียกว่า

พระสงฆ์ คือหมู่ของชนที่เป็นสาวก คือผู้ฟังของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้รู้พระธรรมตามพระพุทธเจ้าได้ พระสงฆ์ดังกล่าวนี้เรียกว่าพระอริยสงฆ์ มุ่งเอาความรู้เป็นสำคัญเหมือนกัน ไม่ได้มุ่งว่าจะต้องเป็นคฤหัสถ์หรือจะต้องเป็นบรรพชิต และเมื่อรู้พระธรรมของพระพุทธเจ้าก็ประกาศตนนับถือพระพุทธเจ้า ที่มีศรัทธาแก่กล้าก็ขอบวชตาม ที่ไม่ถึงกับขอบวชตามก็ประกาศตนเป็นอุบาสกอุบาสิกา จึงได้เกิดเป็นบริษัท ๔ ขึ้น คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในบริษัท ๔ นี้ หมู่ของภิกษุก็เรียกว่าพระสงฆ์เหมือนกัน แต่เรียกว่าสมมติสงฆ์ สงฆ์โดยสมมติ เพราะว่าเป็นภิกษุตามพระวินัยด้วยวิธีอุปสมบท รับรองกันว่าเป็นอุปสัมบันหรือเป็นภิกษุขึ้น เมื่อภิกษุหลายรูปมาประชุมกันกระทำกิจของสงฆ์ ก็เรียกว่าสงฆ์.

พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ที่เป็นอริยสงฆ์ ทั้ง ๓ นี้ รวมเรียกว่าพระรัตนตรัย ซึ่งเป็นสรณะ คือที่พึ่งอย่างสูงสุดในพระพุทธศาสนา.

ความเป็นพระอริยสงฆ์นั้นเป็นจำเพาะตน ส่วนหมู่แห่งบุคคลที่ดำรงพระพุทธศาสนาสืบต่อมา ก็คือพุทธบริษัทหรือพุทธศาสนิกดังกล่าวมาข้างต้น ในพุทธบริษัทเหล่านี้ ก็มีภิกษุสงฆ์นี่แหละเป็นบุคคลสำคัญ ซึ่งเป็นผู้พลีชีวิตมาเพื่อปฏิบัติดำรงรักษาพระพุทธศาสนา นำพระพุทธศาสนาสืบ ๆ ต่อกันมา จนถึงในบัดนี้.

พรรษาที่ ๑

เมื่อก่อนพุทธปรินิพพาน ๔๕ ปี ในวันเพ็ญพระจันทร์เสวยดาวฤกษ์ชื่อว่าวิสาขา คือวันเพ็ญเดือนวิสาขะหรือเวสาขะ ในราตรีวันเพ็ญนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรม ก่อนแต่ตรัสรู้เรียกว่า พระโพธิสัตว์ แปลว่า *ผู้ข้องอยู่ในความรู้* อันหมายความว่า ไม่ทรงข้องอยู่ในสิ่งอื่น ข้องอยู่แต่ในความรู้ จึงทรงแสวงหาความรู้จนได้ตรัสรู้ จึงเรียกว่า **พุทธะ** ที่แปลว่า *ผู้รู้* หรือ *ตรัสรู้* เราเรียกกันว่า **พระพุทธเจ้า** พระองค์ได้ตรัสรู้ที่ภายใต้ต้นไม้ชื่อว่า อัสสัตถะ ต่อมาก็เรียกว่า ต้นโพธิ์ คำว่า **โพธิ** แปลว่า **ตรัสรู้** เพราะพระพุทธเจ้าไปประทับนั่งใต้ต้นไม้นั้นตรัสรู้ จึงได้เรียกว่า ต้นไม้ตรัสรู้ เรียกเป็นศัพท์ว่า *โพธิพฤกษ์* แต่ชื่อของต้นไม้ชนิดนี้ว่า อัสสัตถะ ที่ตรัสรู้นั้นอยู่ที่ใกล้ฝั่ง แม่น้ำเนรัญชรา ใน ตำบลอุรุเวลา ใน มคธรัฐ.

เมื่อตรัสรู้แล้ว ก็ได้ประทับนั่งเสวยวิมุติสุขในที่ต่าง ๆ ใกล้กับโพธิพฤกษ์นั้นอยู่หลายสัปดาห์ ได้ทรงดำริถึงพระธรรมที่ได้ตรัสรู้ว่าเป็นของที่ลุ่มลึก ในชั้นแรกก็ทรงมีความขวนขวายน้อยว่าจะไม่ทรงแสดงธรรมนั้น[๑] เพราะเห็นว่าคนเป็นอันมากจะไม่เข้าใจ แต่ก็ได้ทรงพิจารณาดูหมู่สัตว์เห็นว่า *หมู่สัตว์นั้นมีต่าง ๆ กัน ผู้ที่จะตรัสรู้ได้ก็มีอยู่ เทียบด้วยดอกบัวสามเหล่าที่จะบานได้ ผู้ที่ตรัสรู้ไม่ได้ก็มี อันเทียบด้วยดอกบัวอีกชนิดหนึ่งที่จมอยู่ก้นสระ ไม่มีหวังจะบาน* แลท่านแสดงว่า ท้าวสหัมบดีพรหมได้มากราบทูล

---

๑. มหาวคฺค ๔/๕

อาราธนา ทรงพิจารณาเห็นหมู่สัตว์ดังกล่าวนั้น ก็ทรงรับอาราธนาของพรหม เรื่องนี้ก็ถอดความว่า ได้เกิดพระกรุณาขึ้นแก่สัตว์โลก พระกรุณานั้นเองทำให้ทรงตกลงพระหฤทัยว่า จะทรงแสดงธรรมสอน.

เมื่อได้ตกลงพระหฤทัยดังนี้ ก็ได้ทรงทำสังขาราธิษฐาน คือตั้งพระหฤทัยว่า จะทรงดำรงพระชนมชีพอยู่จนกว่าจะประกาศพระพุทธ-ศาสนาตั้งลงได้โดยมั่นคง มีพุทธบริษัทบริบูรณ์ และได้ทรงพิจารณาถึงบุคคลที่จะทรงแสดงธรรมะสั่งสอนเป็นครั้งแรก ได้ทรงระลึกถึงอาฬารดาบสและอุททกดาบส ซึ่งได้เคยเข้าไปทรงศึกษาอยู่ในชั้นแรก แต่ก็ได้ทรงทราบว่า ท่านทั้งสองนั้นถึงมรณภาพไปเสียแล้ว ต่อจากนั้นจึงได้ทรงระลึกถึงภิกษุ ๕ รูป อันเรียกว่าปัญจวัคคีย์ แปลว่ามีพวก ๕ ซึ่งได้มาคอยเฝ้าปฏิบัติพระองค์อยู่ในเวลาที่ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา แต่ได้ทิ้งพระองค์ไปเสีย เมื่อทรงเลิกทุกกรกิริยา มาทรงบำเพ็ญเพียรทางจิต ทรงทราบว่า ภิกษุปัญจวัคคีย์เหล่านั้น ได้ไปพักอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงกรุงพาราณสี จึงได้เสด็จออกจากบริเวณโพธิพฤกษ์ที่ตรัสรู้ ในตำบลอุรุเวลา เสด็จบ่ายพระพักตร์ไปสู่กรุงพาราณสี เพื่อจะเสด็จไปยังตำบลที่ภิกษุทั้ง ๕ นั้นพักอยู่ ในตอนนี้พระอรรถกถาจารย์ได้แสดงว่า ได้เสด็จออกจากตำบลอุรุเวลาที่ตรัสรู้ในตอนเช้าของวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๘ หน้าวันเข้าพรรษา คือได้เสด็จไปตอนเช้าของวันโกน และก็ได้เสด็จถึงตำบลที่พระภิกษุปัญจวัคคีย์พักอยู่ คืออิสิปตนมฤคทายวัน ในตอนเย็นวันนั้น แต่ถ้า

ดูระยะทางตามแผนที่จากตำบลอุรุเวลา ที่บัดนี้เรียกว่าพุทธคยา ไปถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ที่บัดนี้เรียกว่าสารนาถ ก็เป็นหนทางถึงร้อยไมล์เศษ ในคัมภีร์ชั้นบาลีไม่ได้กำหนดวัน เป็นแต่เพียงได้บอกว่าได้เสด็จไปโดยลำดับเท่านั้น.

ภิกษุปัญจวัคคีย์ ทั้ง ๕ นั้น มีชื่อว่า ๑. โกณฑัญญะ ๒. วัปปะ ๓. ภัททิยะ ๔. มหานามะ และ ๕. อัสสชิ โกณฑัญญะเป็นหัวหน้า ท่านโกณฑัญญะผู้นี้ ได้เป็นพราหมณ์คนหนึ่งในจำนวนพราหมณ์ ๑๐๘ คน ที่มาประชุมทำนายพระลักษณะ เมื่อพระพุทธเจ้าได้ประสูติแล้ว ๕ วัน พราหมณ์เหล่านี้ พากันทำนายว่าพระองค์จะมีคติเป็น ๒ คือ ถ้าอยู่ครองฆราวาส จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระราชาเอกในโลก แต่ถ้าออกทรงผนวช จะได้เป็นศาสดาเอกในโลก ส่วนท่านโกณฑัญญะเป็นพราหมณ์หนุ่มที่สุดในหมู่พราหมณ์นั้น ได้ทำนายไว้คติเดียวว่า จะเสด็จออกทรงผนวชและจะได้เป็นศาสดาเอกในโลก เพราะฉะนั้น จึงได้คอยฟังข่าวพระโพธิสัตว์อยู่เสมอ จนเมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จออกทรงผนวช ท่านโกณฑัญญะ ก็ได้ชักชวนบุตรของพราหมณ์ที่มาประชุมทำนายพระลักษณะในคราวนั้นได้อีก ๔ คน รวมกันเป็น ๕ คน ออกบวชคอยติดตามพระพุทธเจ้า และเมื่อพระพุทธเจ้าได้ไปทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา ก็เป็นที่สพอัธยาศัยของท่านทั้ง ๕ นั้น ซึ่งนิยมในทางนั้น ก็พากันไปคอยเฝ้าปฏิบัติ ครั้นพระองค์ได้ทรงเลิกละเสียแล้ว ท่านทั้ง ๕ นั้นก็เห็นว่า พระองค์ได้ทรงเวียนมาเป็นผู้มักมาก จะไม่สามารถตรัสรู้พระธรรมได้ ก็พากันหลีกไปพักอยู่

ที่ตำบลอิสิปตนมฤคทายวันนั้น

เมื่อ ภิกษุปัญจวัคคีย์ได้เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาแต่ไกล ก็นัดหมายกันไม่ให้ลุกต้อนรับ ไม่ให้ทำการอภิวาท แต่ให้ปูอาสนะไว้ ถ้าทรงประสงค์จะนั่งก็นั่ง แต่ถ้าไม่ทรงประสงค์ก็แล้วไป แต่ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงเข้า ต่างก็ลืมกติกาที่ตั้งกันไว้ พากันลุกขึ้นรับและอภิวาทกราบไหว้ และนำน้ำล้างพระบาท ตั่งรองพระบาท ผ้าเช็ดพระบาทมาคอยปฏิบัติ พระพุทธเจ้าได้เสด็จประทับบนอาสนะทรงล้างพระบาทแล้ว พวกภิกษุปัญจวัคคีย์ก็พากันเรียกพระองค์ด้วยถ้อยคำตีเสมอ คือเรียกพระองค์ว่า อาวุโส ที่แปลว่า *ผู้มีอายุ* หรือแปลกันอย่างภาษาไทยว่า **คุณ** พระพุทธเจ้าก็ตรัสห้าม และได้ตรัสว่า ตถาคตมาก็เพื่อจะแสดงอมตธรรมให้ท่านทั้งหลายฟัง เมื่อท่านทั้งหลายตั้งใจฟังและปฏิบัติโดยชอบ ก็จะเกิดความรู้จนถึงที่สุดทุกข์ได้ ภิกษุปัญจวัคคีย์กราบทูลคัดค้านว่า *เมื่อทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยายังไม่ได้ตรัสรู้ เมื่อทรงเลิกเสียจะตรัสรู้ได้อย่างไร* พระพุทธเจ้าก็ยังตรัสยืนยันเช่นนั้น และพวกภิกษุปัญจวัคคีย์ก็คงคัดค้านเช่นนั้นถึง ๓ ครั้ง พระพุทธเจ้าจึงตรัสให้ระลึกว่า แต่ก่อนนี้พระองค์ได้เคยตรัสพระวาจาเช่นนี้หรือไม่ พวกภิกษุปัญจวัคคีย์ก็ระลึกขึ้นได้ว่า พระองค์ไม่เคยตรัสพระวาจาเช่นนี้ เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงได้ยินยอมเพื่อจะฟังธรรม พระพุทธเจ้าเมื่อทรงเห็นว่า พวกภิกษุปัญจวัคคีย์ พากันตั้งใจเพื่อจะฟังพระธรรมของพระองค์แล้ว จึงได้ทรงแสดง ปฐมเทสนา คือเทศนาที่แรก โปรดภิกษุปัญจวัคคีย์ *ท่านแสดงว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปฐมเทสนานี้ในวันรุ่งขึ้น*

จากที่เสด็จไปถึง คือ ได้ทรงแสดงในวันเพ็ญของเดือนอาสาฬหะ หรือเดือน ๘ หน้าวันเข้าพรรษา ซึ่งเป็นวันที่ได้ประกอบพิธีอาสาฬหบูชา ดังที่ได้กำหนดตั้งขึ้นเป็นวันบูชาวันหนึ่ง.

ปฐมเทศนานี้ เป็นเทศน์ครั้งแรกที่มีความสำคัญ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงทางที่พระองค์ทรงปฏิบัติ ได้ทรงแสดงธรรมะที่ได้ตรัสรู้ ได้ทรงแสดงญาณคือความรู้ของพระองค์ ที่เกิดขึ้นในธรรมะนั้น ถ้าจะตั้งปัญหาว่า พระพุทธเจ้าทรงดำเนินทางปฏิบัติมาอย่างไร จึงได้ตรัสรู้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้อะไร พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ด้วยความรู้ที่มีลักษณะอย่างไร ปัญหาเหล่านี้ ก็อาจจะตอบได้ด้วยพระสูตรนี้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นพระสูตรที่ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาจะละเสียมิได้ ควรจะต้องศึกษาให้เข้าใจ.

ใจความปฐมเทศนานี้ ตอนที่ ๑ พระพุทธเจ้า ได้ทรงชี้ทางที่บรรพชิต คือนักบวช ซึ่งมุ่งความหน่าย มุ่งความสิ้นราคะ คือความติด ความยินดี มุ่งความตรัสรู้ มุ่งพระนิพพาน ไม่ควรจะส้องเสพ อันได้แก่ กามสุขัลลิกานุโยค ความประกอบตนด้วยความสุขสดชื่นอยู่ในทางกาม และอัตตกิลมถานุโยค ความประกอบการทรมานตนให้ลำบากเดือดร้อนเปล่า เพราะเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นของต่ำทราม ที่เป็นกิจของชาวบ้าน ที่เป็นของปุถุชน มิใช่เป็นกิจของบรรพชิตผู้มุ่งผลเช่นนั้น ส่วนอีกหนทางหนึ่งซึ่งเป็นข้อปฏิบัติเป็นหนทางกลาง อยู่ในระหว่างทางทั้ง ๒ นั้น แต่ว่าไม่ข้องแวะอยู่ในทางทั้ง ๒ นั้น เป็นข้อปฏิบัติที่ให้เกิดจักษุ คือดวงตาเห็นธรรม

จะทำให้เกิดญาณ คือความหยั่งรู้ ทำให้เกิดความสงบระงับ ทำให้เกิดความรอบรู้ ทำให้เกิดความดับกิเลส อันได้แก่ทางที่มีองค์ประกอบ ๘ ประการ อันเป็นของประเสริฐ ได้แก่สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำรชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ พยายามชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ.

ตอนที่ ๒ ได้ทรงแสดงธรรมะที่ได้ตรัสรู้ เมื่อละทางทั้ง ๒ ข้างต้น แลมาเดินอยู่ในทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา คือข้อปฏิบัติเป็นทางกลาง ซึ่งมีองค์ประกอบทั้ง ๘ นั้น อันได้แก่อริยสัจจ์ ๔ คำว่า อริยสัจจ์ แปลว่าความจริงของบุคคลผู้ประเสริฐก็ได้ แปลว่าความจริงที่ทำให้บุคคลเป็นคนประเสริฐก็ได้ อริยสัจจ์ ๔ นี้ได้แก่:-

๑. ทุกข์ ในพระสูตรนี้ ได้ชี้ว่าอะไรเป็นทุกข์ไว้ด้วย คือชี้ว่าความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ความโศกคือแห้งใจ ปริเทวะ คือคร่ำครวญ รัญจวนใจ ทุกขะคือทุกข์กาย เช่นป่วยไข้ โทมนัสสะคือทุกข์ใจ อุปายาส คือคับแค้นใจ เป็นทุกข์ อัปปิยสัมปโยค ความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์ ปิยวิปโยค ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก เป็นทุกข์ ปรารถนาไม่ได้สมหวัง เป็นทุกข์ กล่าวโดยย่อ ขันธ์ที่ยึดถือไว้ทั้ง ๕ ประการ เป็นทุกข์.

๒. ทุกขสมุทัย เหตุให้ทุกข์เกิด ในพระสูตรได้ทรงชี้ว่า ตัณหา คือ ความดิ้นรนทะยานอยากของใจ อันมีลักษณะให้ซัดส่ายไปสู่ภพคือภาวะใหม่เสมอ ไปด้วยกันกับนันทิ ความเพลิดเพลินราคะ ความติด ความยินดี มีความเพลิดเพลินเป็นอย่างยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ มี ๓ คือ กามตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม คือได้แก่สิ่งที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ คือความเป็นนั่นเป็นนี่ วิภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในวิภพ คือความไม่เป็นนั่นเป็นนี่.

๓. ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ในพระสูตรได้ทรงชี้ว่า คือดับตัณหาเสียได้หมด สละตัณหาเสียได้หมด ปล่อยคืนตัณหาเสียได้หมด พ้นตัณหาเสียได้หมด ไม่อาลัยพัวพันอยู่ในตัณหาทั้งหมด.

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เรียกสั้น ๆ ว่า มรรค ได้แก่มรรคอันมีองค์ ๘ ประการ ดั่งกล่าวข้างต้นนั้น.

ตอนที่ ๓ พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้แจงว่า ที่เรียกว่าตรัสรู้นั้น คือต้องเป็นรู้ที่มีลักษณะอย่างไร รู้ที่เรียกว่าเป็นตรัสรู้นั้น ต้องมีลักษณะดั่งนี้คือ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า นี่เป็นทุกข์ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า ทุกข์นี้เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า ทุกข์นี้ ได้กำหนดรู้แล้ว เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า นี่เป็นสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า สมุทัยนี้ ควรละ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า สมุทัยนี้ ละได้แล้ว เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า นี่เป็น

นิโรธ ความดับทุกข์ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า นิโรธนี้ ควรกระทำให้แจ้ง เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า นิโรธนี้ได้ทำให้แจ้งแล้ว เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า นี้เป็นมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้ ควรอบรมให้มีขึ้น เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้ ได้อบรมให้มีขึ้นได้บริบูรณ์แล้ว เพราะฉะนั้น ญาณคือความรู้ จะเรียกว่าตรัสรู้ต้องประกอบด้วยลักษณะเป็น**สัจจญาณ** คือความรู้ในความจริงว่า นี่เป็นความทุกข์จริง นี่เป็นสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์จริง นี่เป็นนิโรธ คือความดับทุกข์จริง นี่เป็นมรรค คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง ส่วนหนึ่ง ต้องเป็น**กิจจญาณ** ความรู้ในกิจคือหน้าที่ คือรู้ว่า หน้าที่จะต้องปฏิบัติในทุกข์ก็ได้แก่กำหนดรู้ ในสมุทัยได้แก่ต้องละ ในนิโรธก็ได้แก่การทำให้แจ้ง ในมรรคก็ได้แก่ต้องปฏิบัติอบรม ส่วนหนึ่งต้องเป็น**กตญาณ** คือความรู้ในการทำกิจเสร็จ คือรู้ว่า ทุกข์ก็ได้กำหนดรู้เสร็จแล้ว สมุทัย ก็ละเสร็จแล้ว นิโรธก็ได้ทำให้แจ้งแล้ว มรรค ก็ได้ปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นแล้ว ส่วนหนึ่ง เพราะฉะนั้น ในพระสูตรจึงแสดงว่า ความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้นเป็นญาณ คือความหยั่งรู้ที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ มีวนรอบ ๓ ก็คือว่า ต้องรู้ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นั้น โดยเป็นสัจจญาณ คือความรู้ในความจริงรอบหนึ่ง ต้องรู้ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ โดยเป็นกิจจญาณ คือต้องรู้ในกิจ อันได้แก่หน้าที่รอบหนึ่ง ต้องรู้ในอริยสัจจ์ ๔ นั้นโดยเป็นกตญาณ คือความรู้ในการทำกิจเสร็จรอบหนึ่ง ๓ คูณ ๔ ก็

เป็น ๑๒ คือว่ามีอาการ ๑๒ เมื่อเป็นความรู้ที่วนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ดั่งกล่าวนี้ จึงจะเรียกว่า เป็นความตรัสรู้ และท่านผู้ที่ได้มีความรู้ดั่งกล่าวนี้ จึงเรียกว่าเป็น **พุทธะ** คือเป็นผู้ตรัสรู้ ถ้าจะเรียกปัญญาของท่านก็เป็น **โพธิ** ที่แปลว่าความตรัสรู้.

เพราะฉะนั้น ใจความในพระสูตรที่กล่าวมานี้ จึงเป็นการตอบปัญหาได้ทั้ง ๓ ข้อ ปัญหาว่า พระพุทธเจ้าได้ดำเนินทางปฏิบัติมาอย่างไรจึงได้ตรัสรู้ ก็ตอบได้ด้วยตอนที่หนึ่ง ปัญหาว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้อะไร ก็ตอบได้ด้วยตอนที่สอง ปัญหาว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ด้วยความรู้ที่มีลักษณะอาการอย่างไร ก็ตอบได้ด้วยตอนที่สาม ฉะนั้น ในท้ายพระสูตร พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงประกาศว่า เมื่อความรู้ที่มีวนรอบสามมีอาการสิบสองดั่งกล่าวนี้ ยังไม่บริสุทธิ์บริบูรณ์ตราบใด ก็ยังไม่ทรงปฏิญญาพระองค์ว่าเป็นผู้ตรัสรู้ ต่อญาณดั่งกล่าวนั้นเกิดขึ้นบริสุทธิ์บริบูรณ์ พระองค์จึงปฏิญญาพระองค์ว่าเป็น **พุทธะ** คือเป็นผู้ตรัสรู้ และเรียกว่า เป็นผู้ตรัสรู้เองก็เพราะว่าความรู้ของพระองค์ที่เกิดขึ้นดั่งกล่าวนั้น เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นในธรรมะ คือในความจริงที่ไม่ได้ทรงเคยสดับฟังมาจากใคร ไม่ได้ทรงเคยเรียนมาจากใคร เมื่อพิจารณาตามพระสูตร แม้ทางปฏิบัติของพระองค์ พระองค์ก็ทรงพบขึ้นเอง เพราะได้ทรงละทางปฏิบัติของคณาจารย์ต่าง ๆ มาโดยลำดับ จนมาถึงทรงค้นหาทางปฏิบัติด้วยพระองค์เอง และทรงพบทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทาและก็ทรงดำเนินไปในทางนั้น เมื่อทรงดำเนินไปในทางนั้นจนบริบูรณ์

แล้วก็เกิดญาณ คือความหยั่งรู้ขึ้นในธรรมะ คือความจริงอันได้แก่อริยสัจจ์ ๔ ซึ่งไม่ได้เคยทรงสดับมาจากใคร ความรู้นั้นผุดขึ้นเองอันเป็นผลของการปฏิบัติที่บริบูรณ์ เพราะฉะนั้น จึงได้ชื่อว่าพระองค์เป็นผู้ตรัสรู้เอง ไม่มีครู ไม่มีอาจารย์ หมายถึงว่าได้ทรงมีความรู้ ดั่งที่แสดงไว้ในพระสูตร ดั่งกล่าวนั้นแล.

เมื่อได้เล่าเรื่องพระพุทธเจ้าเสด็จไปทรงแสดงปฐมเทสนา โปรดภิกษุปัญจวัคคีย์ ที่อิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสีในแคว้นกาสี และเมื่อได้เล่าความแห่งปฐมเทสนานั้นโดยย่อ ต่อไปนี้จะเล่าเรื่องประกอบก่อน.

แคว้นกาสี ตามเรื่องที่แสดงในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาปรากฏว่าเคยเป็นแคว้นที่เจริญรุ่งเรืองมาในสมัยก่อนพุทธกาล คู่กับแคว้นโกศลที่อยู่ติดต่อกัน คำว่า กาสี เข้าใจกันว่าเป็นชื่อของกษัตริย์พระองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ปกครองแคว้นนั้นในอดีต.

คำว่า **พาราณสี** บางคนว่ามาจากคำว่า พรณา กับ อสี ต่อกัน คือที่ตรงนั้นมีแม่น้ำพรณาอยู่ทางเหนือ แม่น้ำอสีอยู่ทางใต้ แต่อีกแบบหนึ่งก็กล่าวว่า แม่น้ำคงคาและแม่น้ำชื่อว่าวรุณมาบรรจบกันและมีความเชื่อถือของคนว่า มีแม่น้ำอีกสายหนึ่งลอดมาข้างใต้ มาบรรจบกันที่ตรงนั้น แต่ที่เห็นกันอยู่ก็เป็นแม่น้ำสองสายมาบรรจบกันว่ารวมชื่อของแม่น้ำนั้นเข้าก็เป็นพาราณสี.

ส่วนคำว่า **อิสิปตนะ**[๑] แปลตามศัพท์ว่า ที่เป็นที่ตกของฤษี

---

๑. ป. ส ๒/๒๕๓, ๘๖

มีอธิบายสองอย่าง อย่างหนึ่งมีอธิบายว่า ได้มีพระปัจเจกพุทธเจ้าจำนวน ๕๐๐ รูป เหาะมาถึงที่ตรงนั้น ก็มานิพพาน แล้วสรีระของท่านก็ตกลงมาที่ตรงนั้นพร้อมกัน อีกอย่างหนึ่งอธิบายว่า ได้มีพระปัจเจกพุทธเจ้ามีจำนวน ๕๐๐ รูป คือจำนวนมาก ได้ออกมาจากป่าและมาพักอยู่ที่แห่งนั้น เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อิสิปตนะ แปลว่าที่ตกของฤษี หรือที่มาประชุมพักของฤษีก็ได้ คำว่า ฤษี แปลตามศัพท์ว่า *ผู้มีปรกติแสวงหา* หมายความว่า ผู้มีปรกติแสวงหาคุณวิเศษเดิมก็ใช้เป็นชื่อเรียกนักบวชภายนอกพระพุทธศาสนา แต่เมื่อพระพุทธ-เจ้าได้ทรงแสดงธรรม ก็ใช้คำนี้เป็นชื่อของผู้แสวงธรรมในพระพุทธศาสนาด้วย ดังที่เรียกพระสาวกเป็นต้นว่า เป็นอิสิ หรือฤษี แต่ว่าใช้ในความหมายว่า *แสวงธรรมะ.*

คำว่า มิคทายะ นั้น คำว่า **ทายะ** บางท่านแปลว่า **ป่า** มิคทายะ แปลว่า ป่าเนื้อ อีกคำหนึ่ง **ทาวะ** คือเป็นตัว **ว** แปลว่า **ป่า** เหมือนกัน **มิคทาวะ** ก็แปลว่า **ป่าเนื้อ** อีกอย่างหนึ่ง **ทายะ** แปลว่า **ให้** มิคทายะ ก็แปลว่า ที่เป็นที่ให้อภัยแก่เนื้อ คือเนื้อนก ที่อยู่ในเขตนั้นก็ถูกห้ามไม่ให้ทำอันตราย คือเท่ากับเป็นที่หวงห้ามไม่ให้ทำอันตรายแก่สัตว์ป่าในที่นั้น.

ความเจริญของแคว้นกาสี ในอดีต ได้มีเล่าไว้ในชาดกเป็นอันมาก ในบางครั้งได้มีความเจริญในด้านศีลธรรมมาก จนถึงมีเล่าไว้ในชาดก[๑]ว่า ครั้งหนึ่งพระเจ้าแผ่นดินของแคว้นกาสีมีพระนามว่า

๑. ราโชวาท ชา. อ. ๓/๑

พรหมทัต พระนามนี้เป็นพระนามของกษัตริย์แห่งแคว้นนี้สืบต่อกันมาทุก ๆ องค์ พระเจ้าพรหมทัตพระองค์นี้ได้ทรงตั้งอยู่ในความยุติธรรมเป็นอย่างยิ่ง ได้ทรงตัดสินความของราษฎรด้วยความเที่ยงตรง ทรงปกครองให้มีความสุขไม่เบียดเบียนกันและกัน จนเป็นที่สรรเสริญกันทั่วไป พระองค์ได้เคยปลอมพระองค์เสด็จไปเที่ยวสอดส่องดูสุขทุกข์ของราษฎรอยู่เสมอ ก็ไม่พบผู้ที่ตำหนิติเตียน พระองค์ได้เสด็จทรงราชรถมีนายสารถีขับเรื่อยไปจนถึงชายแดน ในคราวหนึ่ง และในรัฐโกศลซึ่งอยู่ติดกัน พระเจ้าแผ่นดินของแคว้นนั้นมีพระนามว่าพัลลิกะก็ทรงปกครองราษฎรให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุขคล้ายคลึงกัน ชอบปลอมพระองค์เสด็จออกสอดส่องดูทุกข์สุขของราษฎร และในคราวหนึ่งก็เสด็จทรงราชรถมีนายสารถีขับออกไปจนถึงชายแดน รถของพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองพระองค์ มาสวนกันในทางแคบแห่งหนึ่ง สารถีของทั้งสองฝ่ายก็เกี่ยงจะให้อีกฝ่ายหนึ่งหลีกทางให้ แต่อีกฝ่ายหนึ่งก็ไม่ยอม ฉะนั้นก็ไต่ถามกันถึงพระราชประวัติต่าง ๆ ปรากฏว่ามีพระชนม์เท่ากัน มีกำลังรี้พลทรัพย์สมบัติก็เท่าเทียมกัน ไม่ด้อยกว่ากัน ก็ยังไม่มีเหตุที่จะอ้างให้อีกฝ่ายหนึ่งหลีกทางให้อีกฝ่ายหนึ่งได้ คราวนี้ จึงได้ถามกันขึ้นถึงธรรมะของพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองพระองค์ นายสารถีของพระเจ้าพัลลิกะซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินของแคว้นโกศลตอบว่า พระเจ้าพัลลิกะพระราชาของตนนั้น ทรงโต้ตอบหนักแก่คนที่หนักมา ทรงโต้ตอบอ่อนแก่คนที่อ่อนมา ทรงชนะความดีด้วยความดี แต่เมื่อชั่วมาก็ทรงเอาชนะความชั่ว พระเจ้าแผ่นดินของตนเป็นเช่นนี้ ฝ่ายสารถีของพระเจ้า

พรหมทัตกรุงกาสีก็ตอบว่า พระเจ้าแผ่นดินของตนนั้น **ทรงเอาชนะคนโกรธด้วยความไม่โกรธ ทรงเอาชนะคนชั่วหรือความชั่วด้วยความดี ทรงเอาชนะคนตระหนี่หรือความตระหนี่ด้วยการบริจาค** พระเจ้าแผ่นดินของตนได้มีธรรมะเช่นนี้ เมื่อได้ฟังดังนั้น ฝ่ายพระเจ้าพัลลิกะแห่งกรุงโกศลเห็นว่า ธรรมะของพระเจ้าพรหมทัตสูงกว่า จึงได้ยอมหลีกทางให้.

อีกเรื่องหนึ่ง เป็นเรื่องแสดงการให้อภัยแก่เนื้อ[๑] คือมีเรื่องเล่าว่า พระเจ้าพรหมทัต ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินของแคว้นกาสีพระองค์หนึ่ง ได้โปรดล่าเนื้อและเสวยเนื้อสัตว์เป็นอาจิณ ได้เกณฑ์ให้ราษฎรตามเสด็จในการล่าเนื้อ จนราษฎรพากันระอา เพราะต้องละทิ้งการงานจึงได้คิดที่จะหาที่สักแห่งหนึ่งจัดล้อมไว้และต้อนเนื้อเข้ามารักษาไว้ที่นั้น เมื่อพระเจ้าแผ่นดินต้องการจะล่าเนื้อเสวยเนื้อ ก็ให้มาล่าเอาไป พวกตนก็จะไม่ต้องเสียเวลาทำมาหากิน จึงได้พร้อมกันไปต้อนเอาเนื้อมารวมไว้ในที่แห่งหนึ่งเป็นจำนวนมาก เนื้อที่ถูกต้อนมานั้นได้มีอยู่สองหมู่ หัวหน้าของเนื้อหมู่หนึ่งชื่อว่านิโครธ อีกหมู่หนึ่งชื่อว่าสาขะ เนื้อทั้งสองนี้เป็นเนื้อที่มีรูปงาม พระเจ้าแผ่นดิน เมื่อได้เสด็จมาทอดพระเนตรก็พระราชทานอภัยให้โดยเฉพาะ ไม่ให้ใครทำอันตราย เมื่อต้อนเนื้อมารวมไว้ดังนั้นแล้ว บางคราวพระเจ้าแผ่นดินก็เสด็จมาเอง บางคราวก็ให้พ่อครัวมาจัดการประหารไปปรุงอาหารเป็นประจำ เนื้อที่ถูกเขาไล่จะฆ่าก็พากันวิ่งหนี จะจับฆ่าได้สักตัวหนึ่งก็บาดเจ็บกันหลายตัว เพราะ

---

๑. นิโคฺรธมิคชา. อ. ๑/๒๒๑

ฉะนั้น หัวหน้าทั้งสองก็หารือกันว่า ไหน ๆ ก็จะต้องตายด้วยกันแล้ว จัดวาระไปรอรับความตายอยู่วันละตัว เมื่อถึงวาระของเนื้อตัวไหน เนื้อตัวนั้นก็ไปรออยู่ในที่ที่เขาจะประหาร หมู่เนื้อทั้งปวงก็ตกลงกัน และก็ผลัดวาระกันไปให้เขาจับฆ่า คราวนี้ก็ถึงวาระของแม่เนื้อตัวหนึ่งซึ่งมีครรภ์แก่ เป็นบริวารของเนื้อชื่อว่าสาขะ แม่เนื้อตัวนั้นไปหาหัวหน้าขอร้องว่าให้ตกลูกเสียก่อน เมื่อตกลูกแล้วก็จะเข้ารับวาระ ฝ่ายหัวหน้าก็ไม่ยอม เพราะไม่อาจจะจัดให้ใครไปแทนได้ เนื้อท้องแก่นั้นก็ไปหาหัวหน้าเนื้ออีกฝูงหนึ่ง ซึ่งชื่อว่า นิโครธ หัวหน้าเนื้อชื่อว่านิโครธนั้นสงสาร จึงรับภาระที่จะช่วย ได้เอาตัวเองไปรอรับวาระ ฝ่ายพ่อครัวเข้ามาเพื่อจะฆ่าเนื้อ เมื่อมาเห็นเนื้อหัวหน้าซึ่งพระเจ้าแผ่นดินได้สั่งห้ามไว้แล้วก็ไม่กล้าทำอันตราย ไปทูลให้ทรงทราบ พระเจ้าแผ่นดินเสด็จมาทรงถามสอบสวนได้ความแล้ว ทรงมีพระราชดำริว่า แม้แต่สัตว์เดียรัจฉานก็ยังมีจิตใจที่มีเมตตากรุณา ไฉนมนุษย์จึงไม่มี จึงพระราชทานอภัยให้แก่หมู่เนื้อทั้งหลาย ห้ามไม่ให้ใครทำอันตรายทั่ว ๆ ไปทั้งหมด.

เรื่องชาดกโดยมากในพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องเล่าในแคว้นกาสีนี้เกือบทั้งนั้น อันแสดงว่าเป็นแคว้นที่เคยรุ่งเรืองมามาก แต่ก็หมายความว่า รุ่งเรืองมามากก่อนสมัยพุทธกาล คือก่อนที่พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ในสมัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงอุบัติขึ้นนั้น แคว้นกาสีนี้ปรากฏว่าได้ด้อยอำนาจลงไป จนต้องไปรวมอยู่กับแคว้นโกศล ซึ่งเป็นแคว้นใหญ่อยู่ในเวลานั้น แต่ว่าในสมัยพระพุทธเจ้านั้น แคว้นกาสีนี้จะเป็นแคว้นอิสระหรืออย่างไรไม่ปรากฏชัด แต่ก็มีเรื่องเกี่ยวเนื่องอยู่กับ

แคว้นโกศลและมคธ เพราะฉะนั้น ก็ควรจะทราบอีกสองแคว้นนั้นโดยสังเขปก่อน **แคว้นมคธ** หรือ **มคธรัฐ** นั้น ในสมัยพุทธกาล พระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่า **พิมพิสาร** ราชธานี ชื่อว่า **ราชคหะ** หรือ **ราชคฤห์** ส่วน แคว้นโกศล พระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่า ปเสนทิ ราชธานี ชื่อว่า สาวัตถี พระเจ้าพิมพิสาร กรุงราชคฤห์แห่งมคธรัฐกับพระเจ้าปเสนทิกรุงสาวัตถีแห่งโกศลรัฐ ต่างก็เป็นพระสวามีของขนิษฐภคินีของกันและกัน คือพระขนิษฐภคินีของพระเจ้าปเสนทิไปอภิเษกเป็นพระอรรคมเหษีของพระเจ้าพิมพิสาร พระขนิษฐภคินีของพระเจ้าพิมพิสาร ก็ไปอภิเษกเป็นอรรคมเหษีของพระเจ้าปเสนทิ เมื่อพระราชบิดาของพระเจ้าปเสนทิ อันมีพระนามว่า พระเจ้ามหาโกศล หรือ มหาปเสนทิ ทรงจัดอภิเษกพระราชธิดาซึ่งเป็นขนิษฐภคินีของพระเจ้าปเสนทิ ในปัจจุบันนั้นแก่พระเจ้าพิมพิสาร ก็ได้พระราชทานกาสิกคามให้แก่พระราชธิดา เพื่อเป็นค่าเครื่องประดับทนุบำรุงพระราชธิดาของพระองค์ ผู้ปกครองของแคว้นกาสีไม่ปรากฏชัด เพราะในตำนานพระพุทธศาสนาจะมีเล่าไว้ก็ในเมื่อมาเกี่ยวพันกับเรื่องทางศาสนาเท่านั้น ถ้าไม่มีเกี่ยวพันก็ไม่เล่า แต่ว่ามีกล่าวไว้ในอรรถกถาพระวินัยเล่มหนึ่ง[๑]ว่า พระเจ้าแผ่นดินของกาสีเป็นพระภาดาร่วมพระราชบิดาของพระเจ้าปเสนทิแห่งแคว้นโกศลในสมัยนั้น และในบาลีวินัยแห่งหนึ่ง[๒] ก็มีเล่าถึงว่า พระเจ้ากาสีได้ส่งผ้าเนื้อดีไปพระราชทานแก่หมอชีวกโกมารภัจ ซึ่งเป็นผู้มีอุปการะแก่พระองค์ ผ้าแคว้นกาสีนี้เป็นสินค้าที่มี

๑. สมนฺต. ๒/๒๒๖ ๒. มหาวคฺค จีวรขนฺธก ๕/๑๙๒

ชื่อเสียงในสมัยนั้น เป็นของดีมีราคามาก ส่วนการศาสนาในแคว้นกาสี โดยเฉพาะในพาราณสี ซึ่งเป็นเมืองหลวงในสมัยพระพุทธเจ้า ปรากฏว่าเป็นที่รวมของลัทธิศาสนาเป็นอันมาก ดังที่กล่าวว่า มีศาสดาเจ้าลัทธิสั่งสอนอยู่เป็นก๊กใหญ่ ๆ ๖ ก๊ก และที่มีผู้นับถือมาก ตามหลักฐานที่แสดงกันมาก็คือ ศาสนาไชนะ กับศาสนาพราหมณ์ พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปประกาศพระพุทธศาสนาในแหล่งที่มีศาสนาต่าง ๆ กำลังรุ่งเรืองอยู่.

คราวนี้ จะแสดงความของปฐมเทสนา อธิบายออกไปโดยสังเขป.

อริยสัจจ์ ข้อที่ ๑ คือทุกข์ คำว่า *ทุกข์* แปลตามศัพท์ว่า *สิ่งที่ทนอยู่ยาก* มีความหมายเป็นสองอย่างคือ อย่างหนึ่งหมายถึงทุก ๆ สิ่งที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป คือว่าเมื่อเกิดขึ้นมาแล้วก็ต้องแปรปรวนเรื่อยไปจนถึงดับหรือแตกสลาย เรียกง่าย ๆ ว่าหมายถึงทุก ๆ สิ่งที่มีเกิดมีดับ สิ่งใดมีเกิดขึ้นและต้องดับไป สิ่งนั้นเรียกว่าเป็นทุกข์ทั้งหมด เพราะอะไร เพราะว่าทนอยู่ยาก คือทนอยู่ไม่ได้ ถ้าทนอยู่ได้ เกิดขึ้นมาแล้วก็ต้องไม่ดับไม่แตกสลาย แต่เพราะเกิดขึ้นแล้ว ก็ต้องดับต้องแตกสลาย จึงได้ชื่อว่าเป็นทุกข์อันแปลว่าทนอยู่ยาก หมายความว่าทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป นี้เป็นทุกข์ที่เป็นสภาพธรรมดา ทุก ๆ สิ่งในโลกตลอดถึงตัวโลกเอง ก็ต้องเป็นเช่นนี้ เพราะไม่มีอะไรที่เกิดขึ้นแล้วไม่ดับไม่แตกสลาย ต่างกันแต่ว่าจะแตกสลายไปช้าหรือเร็วเท่านั้น ในพระสูตร ท่านชี้เข้ามาให้กำหนดรู้โดยเฉพาะที่กาย ว่า

เกิดเป็นทุกข์ แก่เป็นทุกข์ ตายเป็นทุกข์ ก็มุ่งที่จะให้รู้ถึงทุกข์ที่เป็นสภาพธรรมดาดั่งกล่าวนั้น ถ้าจะอธิบายอย่างอื่นก็พอได้แต่ไม่ชัด เช่นบางท่านอธิบายว่า เมื่อเกิดนั้นทุกข์หนักหนา แต่ความจริง ทุก ๆ คนก็ไม่รู้ว่าทุกข์อย่างไร เวลาเกิดออกมา มารู้เอาเมื่อโตขึ้นแล้ว เพราะฉะนั้น จะไปว่าเป็นทุกข์ก็ไม่รู้ แก่นี่ก็เหมือนกัน ถ้ามุ่งถึงว่าร่างกายแปรปรวนเปลี่ยนแปลงในขั้นเจริญขึ้น ซึ่งเรียกว่าแก่เหมือนกัน คือว่าแก่ขึ้น ก็ไม่รู้สึกว่าจะเป็นทุกข์อะไร แต่ครั้นอายุมากเข้าเป็นแก่ลง ร่างกายเสื่อมลงจึงค่อยรู้สึกขึ้น เมื่อเวลาจะตายว่าตายเป็นทุกข์ ความจริงทุกข์ก่อนตาย เมื่อจะตายจริง ๆ ไม่มีใครรู้ว่าเป็นทุกข์อย่างไร อย่างที่เรียกว่ากลัวตายนั้น ความจริง กลัวก่อนตาย ถ้ายังกลัวตายอยู่ก็ยังไม่ตาย เมื่อจะตายจริงแล้วไม่กลัว คือว่าไม่รู้สึกที่จะกลัวแล้ว และพร้อมกันนั้นก็ไม่มีความรู้สึกว่าเป็นทุกข์แล้ว แต่ท่านก็อธิบายให้เห็นว่าเดือดร้อนอย่างนั้นอย่างนี้ต่าง ๆ แต่ก็ไม่ชัด เพราะฉะนั้น เห็นว่าจะต้องอธิบายว่า ที่ชื่อว่าเป็นทุกข์ ก็หมายถึงว่าเป็นสภาพธรรมดาที่จะต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ทนอยู่คงที่ไม่ได้ คือว่าทุก ๆ สิ่งตลอดถึงกายของเรา เมื่อเกิดขึ้นเบื้องต้น แล้วก็เปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ จนถึงลงท้ายก็ดับ ทุก ๆ สิ่งในโลกตลอดถึงโลกก็เป็นอย่างนี้ เป็นทุกข์ที่เป็นสภาพธรรมดา นี่เป็นความหมายอย่างหนึ่งซึ่งเป็นความหมายยืน แต่คนเราเองไปมีตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก และมีอุปาทาน คือความยึดถือในสิ่งที่เป็นทุกข์นั้น

เพราะฉะนั้นจึงได้เกิดความทุกข์ขึ้นอีกอย่างหนึ่งที่เรียกว่าความทุกข์ใจต่าง ๆ ดั่งที่ท่านแสดงไว้ว่า โสกปริเทวทุกขโทมนัสสอุปายาสาปิ ทุกขา เป็นต้น ถ้าบุคคลไม่มีตัณหาอุปาทานอย่างพระพุทธเจ้า หรือพระอรหันตสาวก ก็ไม่เห็นว่าจะต้องเป็นทุกข์เดือดร้อนอะไร สิ่งทั้งหลายในโลกตลอดจนถึงกายของเราเอง ตลอดจนถึงโลกเอง ก็ต้องเป็นไปตามคติธรรมดา คือว่ามีเกิด มีแปรปรวน มีดับ แต่เมื่อไม่มีกิเลสเข้าไปยึดถือ ก็ไม่เป็นทุกข์.

เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงความทุกข์ขึ้นอีกอย่างหนึ่ง ที่เกิดจากตัณหา ได้แก่ความทุกข์ใจต่าง ๆ ประกอบกันไปด้วย แล้วก็ชี้ว่าตัณหานี้ที่เป็นเหตุให้เกิดอุปาทานคือความยึดถือ ก็เป็นสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นอริยสัจจ์ ข้อที่ ๒.

เมื่อดับตัณหา ดับความยึดถือได้ ก็เป็นความดับทุกข์ เป็นอริยสัจจ์ข้อที่ ๓ อะไรจะเป็นอะไร ใจเราก็ไม่เป็นทุกข์อะไร เทียบดูเหมือนอย่างเดี๋ยวนี้เอง ถ้าบุคคลมีตัณหาอุปาทานในสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอะไรขึ้น ในทางที่ไม่ชอบไม่ปรารถนา จึงจะเกิดความทุกข์ขึ้น ถ้าไม่มีตัณหาอุปาทานในสิ่งใด สิ่งนั้นจะเป็นอะไร จะไม่เป็นทุกข์อะไร คราวนี้พิจารณาดูใกล้เข้ามา ๆ จนถึงทุกสิ่งทุกอย่าง ถ้าหมดตัณหาอุปาทานเสียทุก ๆ สิ่งแล้ว ทุกข์ก็ไม่มีทุก ๆ สิ่ง แต่ว่าสิ่งทั้งหลายในโลก ก็ต้องเป็นไปตามคติธรรมดา มีเกิด มีแปรปรวน มีดับ.

มรรคนั้น ก็หมายความว่า การปฏิบัติอบรมจิตและอบรมปัญญา ให้เกิดความรู้ความเห็น จนเป็นเหตุให้ละตัณหาอุปา-

ทานเสียได้ นี่แหละเป็นใจความของมรรคมีองค์แปด ซึ่งเป็นอริยสัจจ์ข้อที่ ๔ ความรู้ความเห็นนั้นต้องเป็นความรู้ที่ละได้ด้วย ไม่ใช่รู้แล้วละไม่ได้ ต้องเป็นความรู้ที่ทำได้ ไม่ใช่รู้แล้วทำไม่ได้ อันนี้เป็นลักษณะของความรู้ที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒.

ในปฐมเทสนาที่ได้ย่อความมาแสดงแล้ว มีอธิบายโดยสังเขปบางข้อ ดังนี้.

คราวนี้จะอธิบาย **ญาณ** คือความรู้ของพระพุทธเจ้าที่เกิดขึ้นในอริยสัจจ์ ที่ว่ามีวน ๓ มีอาการ ๑๒ ในเบื้องต้น ควรกำหนดชื่อญาณไว้ ๓ ก่อน คือ :-

๑. **สัจจญาณ** ความรู้ในสัจจะคือ จริง.

๒. **กิจจญาณ** ความรู้ในกิจหน้าที่ ๆ พึงทำ.

๓. **กตญาณ** ความรู้ในการทำกิจเสร็จ.

การที่จะทำความเข้าใจ **ญาณ** ในอริยสัจจ์ ก็ควรจะทำความเข้าใจ **ญาณ** คือความรู้ในเรื่องสามัญ เป็นการเทียบเคียง เมื่อทุก ๆ คนประสบเรื่องที่เป็นหน้าที่การงานของตน เรื่องในครอบครัว เรื่องอื่น ๆ จากนี้ที่เกี่ยวข้อง เบื้องต้นจะต้องรู้ความจริงก่อน ที่เรียกกันเป็นสามัญว่า **ข้อเท็จจริง** เมื่อรู้ความจริงถูกต้องแล้ว จึงรู้ว่าควรจะจัดการอย่างไรกับเรื่องนั้น เมื่อรู้ดังนี้แล้ว จึงลงมือจัดทำจนสำเร็จ รู้ความจริงเบื้องต้นเทียบได้กับ *สัจจญาณ* รู้ว่าจะต้องทำอย่างไรเทียบได้กับ *กิจจญาณ* รู้ว่าทำสำเร็จแล้วเทียบได้กับ *กตญาณ* อีก

อย่างหนึ่ง เทียบในการรักษาโรค เบื้องต้นก็จะต้องรู้ว่าเป็นโรคอะไร นี้เทียบได้กับ *สัจจญาณ* จะต้องรู้ว่าจะต้องรักษาอย่างไร นี้เทียบได้กับ *กิจจญาณ* รู้ว่ารักษาโรคให้หายได้แล้ว นี้เทียบได้กับ *กตญาณ* ฉะนั้น ความรู้สามัญในเรื่องทั่ว ๆ ไปของคนก็จะต้องมีลักษณะทั้ง ๓ นี้.

คราวนี้ว่าถึงความรู้ใน **อริยสัจจ์** อริยสัจจ์นั้นมี ๔ ข้อ ดังที่แสดงแล้ว พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ตัวของอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นั้นด้วย คือเมื่อทรงแสดงว่า ทุกข์ ก็ทรงแสดงว่า อะไรเป็นทุกข์ เมื่อทรงแสดงว่า สมุทัย ได้ทรงชี้ด้วยว่าอะไรเป็นสมุทัย เมื่อทรงแสดงว่า นิโรธ ความดับทุกข์ ทรงชี้ด้วยว่าดับอะไร เมื่อทรงแสดง มรรค ก็ทรงชี้ข้อปฏิบัติไว้ด้วยครบถ้วน ฉะนั้น ในเบื้องต้นที่เรียกว่าจะรู้อริยสัจจ์ ก็ต้องรู้ว่า สิ่งต่าง ๆ ที่ทรงแสดงไว้นั้นเป็นจริงอย่างนั้นหรือไม่ ทรงแสดงว่า ความเกิด แก่ ตาย เป็นต้น เป็นทุกข์ ก็ความเกิด แก่ ตายนั้น เป็นทุกข์จริงหรือไม่ ทรงแสดงว่า ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ก็ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์จริงหรือไม่ ทรงแสดงว่า ดับตัณหาเสีย เป็นความดับทุกข์ ก็เป็นความดับทุกข์จริงหรือไม่ ทรงแสดงว่า ทางมีองค์ ๘ เป็นทางให้ถึงความดับทุกข์ จริงหรือไม่ เบื้องต้น ก็จะต้องรู้ว่าจริงหรือไม่ดั่งกล่าวนี้ก่อน ถ้ายังไม่เกิดความรู้ของตัวเอง ก็ยังไม่ชื่อว่ารู้ ดั่งเช่นรู้ตามแบบ หรือตามที่ได้ยิน อ่านเรื่องอริยสัจจ์ ฟังเรื่องอริยสัจจ์ ก็คงรู้เหมือน ๆ กันทุกคน แล้วก็สวดกันอยู่เป็นประจำว่า ชาติปิ ทุกฺขา ชราปิ ทุกฺขา มรณมฺปิ ทุกฺขํ **รู้ตามสัญญา** ดั่งนี้ ***ยังไม่ชื่อว่าญาณ*** ต้องรู้สึกเห็นจริงขึ้นด้วยตัวเอง เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นอย่างเห็นแท้แน่

นอนลงไปอย่างนั้น โดยไม่นึกว่าพระพุทธเจ้าท่านว่า ไม่ต้องนึกว่าใครว่า แต่ว่าตนเองลงความเห็นจริงลงไปอย่างนั้น และการลงความเห็นนั้นก็ไม่ใช่ว่าลงความเห็นข้างนอก แต่ว่าลงความเห็นเข้ามาที่ตัวเราเอง เพราะอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงที่ตัวของเราเอง คือตัวของทุก ๆ คน ดั่งทรงแสดงว่า นี้ทุกข์ คำนี้ก็หมายถึงชี้เข้ามาข้างใน ทุกข์ก็ยังคงอยู่ที่ตัวของเราเอง เกิด แก่ ตาย ก็อยู่ที่ตัวของเราเอง ทุกข์ใจต่าง ๆ ต่อจากนั้นก็อยู่ที่ตัวของเราเอง รู้เข้ามาที่ตัวของเราเอง เหล่านี้แหละว่า เป็นทุกข์จริง สมุทัยก็เหมือนกัน รู้เข้ามาที่ตัวของเราเองว่า ตัณหาที่จิตใจของตนเองนั้นเป็นตัวสมุทัย นิโรธก็เหมือนกัน รู้เข้ามาถึงความดับตัณหาของตนเองว่า เป็นความดับทุกข์ มรรคก็เหมือนกัน รู้เข้ามาที่ข้อปฏิบัติดี และปฏิบัติชอบต่าง ๆ ที่ตัวของเราเอง ว่าเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ความรู้ที่เกิดขึ้นด้วยตนเอง มีความเห็นชัดลงไปด้วยตนเอง เห็นจริงแท้ แน่นอนลงไปเองว่า นี้เป็นทุกข์ นี้เป็นเหตุเกิดทุกข์ นี้เป็นความดับทุกข์ นี้เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เรียกว่า *สัจจญาณ* รู้ในความจริงซึ่งต้องมีเป็นประการแรก เมื่อมีความรู้นี้แล้ว ก็เป็นอันว่ารู้ลักษณะหน้าตาของอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ รู้สภาพของอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ เหมือนอย่างมีคนมา ๔ คน ในเบื้องต้น เมื่อสังเกตจนรู้ว่า คนทั้ง ๔ นี้ มีลักษณะนิสัยใจคอเป็นอย่างไร มีความสามารถเป็นอย่างไร แปลว่ารู้จักคนทั้ง ๔ นี้ดี ว่าเป็นอย่างไร.

คราวนี้ก็ถึง **กิจจญาณ** ความรู้ในกิจหน้าที่ที่พึงทำ คือเมื่อรู้

สภาพของอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นั้นตามเป็นจริงแล้ว ก็รู้สึกไปว่า ทุกข์นั้นควรกำหนดรู้ คือควรกำหนดให้รู้ว่าเป็นทุกข์เท่านั้น ไม่ต้องทำอะไร สมุทัยนั้นควรละ คือสละให้พ้นไป นิโรธนั้น ควรทำให้แจ้ง มรรคนั้นควรอบรมให้มีให้เป็นขึ้น นี้เรียกว่ากิจจญาณ รู้ในกิจ คือในหน้าที่ควรทำในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นั้น หมายความว่า รู้หน้าที่อันควรปฏิบัติในธรรมะแต่ละข้อ.

การปฏิบัติของคนที่ยุ่งเหยิงกันอยู่ ก็เพราะเหตุว่าปฏิบัติไม่ถูกหน้าที่ ยกเฉพาะอริยสัจจ์ ๔ นี้ หน้าที่ที่ควรจะปฏิบัติในทุกข์ก็คือ กำหนดให้รู้เท่านั้นว่าเป็นทุกข์ หน้าที่ที่ควรจะปฏิบัติในสมุทัยก็คือ ละ ดั่งกล่าวแล้ว แต่คนเราไปปฏิบัติสับกัน ดั่งเช่นคนที่มีความทุกข์โศกอย่างหนัก เพราะปรารถนาไม่ได้สมหวัง เป็นคนจนทางเข้า บางทีก็ทำอัตตวินิบาตกรรมตัวเอง นี้เรียกว่าทำผิดหน้าที่ของธรรมะ เพราะว่าร่างกายของตัวเองที่ตัวเองฆ่าเสียนั้นจัดเข้าในทุกขสัจจะ คืออยู่ในหมวดทุกข์ ที่ท่านว่า ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย ดั่งที่แสดงแล้ว เกี่ยวแก่ร่างกายนี้ พระพุทธเจ้าท่านสอนให้กำหนดรู้เท่านั้น ว่าเป็นทุกข์ ไม่ได้สอนให้ละ คือฆ่าตัวเองลงไป สิ่งที่ท่านสอนให้ฆ่านั้น คือสมุทัยต่างหาก ได้แก่ตัณหาที่เป็นตัวเหตุ อันมีอยู่ในใจของตัว หรือพูดรวม ๆ ว่า กิเลสเป็นความปรารถนาอยากได้ต่าง ๆ หรือว่าจะพูดอย่างกว้าง ๆ ว่าโลภ โกรธ หลง ก็ได้ ตัวสมุทัยท่านสอนให้ละ เมื่อจะฆ่าก็ต้องฆ่าสมุทัย ไม่ใช่ฆ่าร่างกาย.

ในเรื่องสามัญอื่น ๆ ก็เหมือนกัน อย่างเช่นว่า เมื่อเกิดเรื่องกระทบกระทั่งโกรธแค้นขัดเคืองกัน ก็ทุบตีทำร้ายร่างกายกัน นี่ก็ทำผิดหน้าที่เหมือนกัน ร่างกายที่ทุบตีทำร้ายกันนั้นเป็นทุกขสัจจะ เพราะร่างกายต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย ในหมวดทุกข์ที่พระพุทธเจ้าท่านสอนให้กำหนดรู้ ท่านไม่สอนให้ไปทุบตีทำร้ายกัน ท่านสอนให้ทุบตีทำร้ายโทสะ คือความโกรธในใจของตัวเองนั้นแหละ เมื่อเกิดความโกรธขึ้นก็ให้ทุบตีทำร้ายตัวความโกรธในใจ คือให้ละความโกรธนั้นเสีย ถ้าจะทำร้ายก็ทำร้ายความโกรธ ไม่ให้ใครไปทำร้ายร่างกายของใคร เพราะฉะนั้น ถ้ารู้หน้าที่ของธรรมะ ปฏิบัติให้ถูกหน้าที่ของธรรมะ เรื่องเดือดร้อนก็ไม่มี.

ส่วนนิโรธนั้น ท่านสอนให้ทำให้แจ้ง คือเมื่อได้ปฏิบัติจนได้รับความสงบของจิตใจ สงบจากความดิ้นรนทะยานอยาก ก็ให้กำหนดดูให้รู้จักตัวความสงบนั้นไว้ แล้วคอยพอกพูนอยู่ บางทีเราไม่ค่อยสนใจกับความสงบ แต่ความจริงทุก ๆ คนจะต้องมีความสงบอยู่เสมอเป็นครั้งเป็นคราว เพราะว่ากิเลสเช่นว่า ตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากปรารถนานั้น ไม่ใช่ว่าจะมีครอบงำใจอยู่ตลอดเวลา ถ้าครอบงำใจอยู่ตลอดเวลาแล้วจะหาความสงบไม่ได้ จะพักผ่อนหลับนอนไม่ได้ ใจจะยุ่งอยู่กับอารมณ์ที่ดิ้นรนที่ยึดถืออยู่ แต่ที่เราพักผ่อนได้ มีความสุขได้ ก็เพราะเหตุว่า มีเวลาที่จิตใจมีความสงบ เพราะ-ฉะนั้น ก็จะต้องให้คอยสังเกตดูให้รู้จักตัวความสงบที่เราได้รับอยู่ ทั้งที่ได้รับโดยปรกติ ทั้งที่ได้รับโดยการปฏิบัติ ให้รู้จักหน้าตาของความ

สงบอยู่เสมอ อย่าละเลยไปเสีย เพราะอันนี้แหละ เป็นผลที่จะทำให้จิตใจได้รับความสุข และคอยรักษาความสงบนั้นไว้.

คราวนี้ **มรรค** หน้าที่ ๆ จะปฏิบัติในมรรค ก็หมายความว่าจะต้องปฏิบัติทำให้มีขึ้น พิจารณาดูได้ในองค์ทั้ง ๘ นั้น ที่เราเองว่าตัวของเรามีอยู่เพียงไร แล้วก็ต้องอบรมให้มีขึ้น อบรมความเห็นชอบ ความดำริชอบ พูดชอบ ทำการงานชอบ อาชีพชอบ เพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ ให้มีอยู่เสมอ ถ้าเราตรวจดูที่ตัวเราเองอยู่ เราก็จะรู้ เว้นไว้แต่จะละเลยไม่ตรวจ โดยมากเรามักจะไปตรวจข้างนอกไปดูว่าคนนั้นผิด คนนั้นชอบ แต่สำหรับในด้านคดีธรรมนั้น ท่านมุ่งให้ตรวจดูเข้ามาข้างใน ให้ดูตัวเองอยู่ว่า อะไรของเราผิด อะไรของเราชอบ แล้วก็ต้องพยายามละส่วนที่ผิดให้หมดไป ปฏิบัติส่วนที่ชอบให้มีมาก ๆ ขึ้น นี้เป็นหน้าที่ ๆ จะต้องทำในมรรคมีองค์ ๘.

รู้ในกิจ คือหน้าที่ดังกล่าวมานี้ เรียกว่า กิจจญาณ

เมื่อได้ปฏิบัติในกิจ คือหน้าที่ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ สำเร็จบริบูรณ์แล้ว ก็รู้เป็น **กตญาณ** คือความรู้ในการทำกิจสำเร็จ ต้องถึงขั้นนี้จึงจะเป็นความรู้ที่สมบูรณ์ ถ้ายังไม่ถึงกตญาณ ความรู้ยังไม่สมบูรณ์ พระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติจนบังเกิดความรู้ถึงชั้นกตญาณนี้ จึงได้ชื่อว่า **พุทธะ** ผู้รู้ที่บริบูรณ์ ผู้ที่สมบูรณ์ เพราะเหตุว่าได้ทรงกำหนดรู้ทุกข์ได้แล้ว ละสมุทัยได้แล้ว ทำให้แจ้งนิโรธแล้ว ปฏิบัติในมรรคบริบูรณ์แล้ว ทรงเป็นผู้เสร็จกิจจริง ๆ.

อริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ เป็นธรรมที่สรุปธรรมทั้งหมด ท่านแสดงว่า

เหมือนอย่างรอยเท้าช้าง เป็นที่รวมของรอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายในโลก เรียกชื่อตามกิจ คือหน้าที่ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ ก็ได้ธรรมะเป็น ๔ หมวด คือ:—

๑. **ปริญเญยยธรรม** แปลว่าธรรมที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่พวกทุกขสัจจ์ทั้งหมด หรือว่าสิ่งที่ต้องเกิด ต้องแก่ ต้องตาย หรือสิ่งที่เกิดดับทั้งหมดรวมเข้าในหมวดนี้ ที่แสดงไว้ในนวโกวาท ก็ได้แก่ธรรมะหมวดขันธ์ อายตนะ ธาตุ เป็นต้น ทั้งหมด.

๒. **ปหาตัพพธรรม** ธรรมที่ควรละ ได้แก่กิเลสทั้งหมดที่แสดงไว้ในนวโกวาท ก็เช่น อกุศลมูล ๓ นิวรณ์ ๕ มลทิน ๙ อุปกิเลส ๑๖ รวมความว่าพวกกิเลสและอกุศลธรรมทั้งหมด.

๓. **สัจฉิกาตัพพธรรม** แปลว่า ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ได้แก่ผลของการปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบทั้งหมด เช่น อุปสมะ ความสงบระงับแห่งใจ.

๔. **ภาเวตัพพธรรม** ธรรมที่ควรอบรมให้มีขึ้น เป็นขึ้นได้แก่ธรรมปฏิบัติทุก ๆ อย่างในนวโกวาท ตั้งแต่ทุกะหมวด ๒ ไปที่เป็นข้อที่สอนให้ปฏิบัติธรรม ก็รวมเข้าในหมวดนี้ทั้งนั้น.

ข้อที่ควรทราบเบ็ดเตล็ดอีกอย่างหนึ่งคือ ในปฐมเทสนานี้ ตอนแสดงทุกขสัจจ์ไม่กล่าวถึงพยาธิ ความป่วยไข้ ว่าเป็นทุกข์ เพราะเหตุว่า ได้รวมไว้ในคำว่า ทุกฺข คือทุกข์กาย ในคำว่า โสก ปริเทว ทุกฺข โทมนสฺส อุปายาส นั้นแล้ว แต่ในที่มาบางแห่งได้แสดงว่า ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความเจ็บไข้เป็นทุกข์ ความตายเป็น

ทุกข์ และตัดคำว่า โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสาปิ ทุกฺขา เสีย.

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปฐมเทสนาแล้ว ท่านแสดงว่า **ธรรมจักษุ** คือดวงตาเห็นธรรม ได้เกิดแก่พระโกณฑัญญะ ซึ่งเป็นหัวหน้าของภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า *สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา* คำนี้บ่งว่าท่านได้เห็นทุกขสัจจ์แจ้งขึ้น เพราะความหมายของทุกข์ประการที่ ๑ คือ สิ่งที่ทนอยู่ไม่ได้ อันหมายถึงว่า สิ่งที่ต้องเกิด ต้องดับ เมื่อท่านได้ดวงตาเห็นธรรมแล้ว ท่านก็ขอบวชต่อพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสอนุญาตว่า เอหิ ภิกฺขุ จงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมะอันเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติปฏิบัติเพื่อสิ้นทุกข์โดยชอบเถิด ด้วยพระวาจาเพียงเท่านี้ ก็เป็นอันว่าท่านได้รับอุปสมบทจากพระพุทธเจ้า และอุปสมบทอย่างนี้เรียกว่า เอหิภิกฺขุอุปสมฺปทา แปลว่า การอุปสมบทด้วยพระพุทธวาจาว่า จงเป็นภิกษุมาเถิด.

พระสูตรนี้ท่านเรียกว่า **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร** แปลว่า *พระสูตรที่แสดงถึงเรื่องการยังจักรคือธรรมให้เป็นไป* เทียบกับจักรของพระเจ้าจักรพรรดิ พระเจ้าจักรพรรดินั้น ท่านแสดงว่ามีรัตนะ ๗[๑] ได้แก่ **จักกรตนะ จักรแก้ว หัตถิรตนะ** ช้างแก้ว **อัสสรตนะ** ม้าแก้ว **มณิรตนะ** มณีแก้ว **อิตถิรตนะ** สตรีแก้ว **คหปติรตนะ** คฤหบดีแก้ว ปริณายกรตนะ นายกแก้ว เป็นเครื่องทำให้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ คือเป็นเจ้าโลก เทียบในปัจจุบันก็หมายความว่า ถ้าจะ

---

๑. จกฺกวตฺติสุตฺต ๑๑/๖๒

มีอุปกรณ์และบุคคลอันใดที่จะทำให้ใคร ๆ มีอำนาจเหนือบุคคลทั้งโลกจนเป็นเจ้าโลกได้ ก็พอเรียกว่าเป็นรัตนะได้ ความคิดว่าจะต้องมีเจ้าโลกได้มีมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ ในบัดนี้ก็พยายามที่จะเป็นกันอยู่ ก็สุดแต่ว่าใครจะมีอะไรเหนือคนทั้งโลก ในรตนะ ๗ นั้น จักกรัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิเป็นตัวอำนาจ สำคัญที่ทำให้เป็นเจ้าโลก ถ้าจะเทียบกับในทางบ้านเมือง ก็หมายถึงว่าอาณาจักร คือชาติไหนจะเป็นประเทศชาติของตัวขึ้นก็จะต้องมีอาณาจักรคืออำนาจ พระพุทธเจ้าจะตั้งพระพุทธศาสนาขึ้น ก็ทรงเริ่มด้วยการแสดงปฐมเทสนา เท่ากับว่าทรงตั้งพุทธจักรขึ้นเป็นครั้งแรกด้วยปฐมเทสนานี้ แต่ว่าจักรของพระ-พุทธเจ้าไม่ใช่อำนาจทางโลก หมายถึงธรรม ทรงตั้งพุทธจักรขึ้นด้วยธรรมเป็นอันเริ่มตั้งขึ้นด้วยปฐมเทสนานี้.

เมื่อท่าน พระอัญญาโกณฑัญญะ ได้เกิดดวงตาเห็นธรรม และได้เป็นพระภิกษุองค์แรกในพระพุทธศาสนาแล้ว พระบรมศาสดาได้ตรัสอบรมอีก ๔ รูป ด้วยธรรมะเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ต่อมาท่านวัปปะและท่านภัททิยะ ได้เกิดดวงตาเห็นธรรม และได้ทูลขออุปสมบท ก็ได้รับการอุปสมบทจากพระพุทธเจ้า เช่นเดียวกับท่านพระอัญญาโกณฑัญญะ พระพุทธเจ้าได้อบรมอีก ๒ ท่าน ท่านที่ได้อุปสมบทแล้ว ๓ ท่าน ก็เป็นผู้ไปบิณฑบาตมาเลี้ยงรวมกันทั้ง ๖ ต่อมาท่านมหานามะกับท่านอัสสชิ ก็ได้เกิดดวงตาเห็นธรรม และได้ทูลขออุปสมบท ก็ได้รับการอุปสมบทเช่นเดียวกัน แต่ในอรรถกถาได้กล่าวว่า ท่านวัปปะได้ดวงตาเห็นธรรมและได้อุปสมบทในวันแรม ๑ ค่ำ ท่านภัททิยะในวันแรม

๒ ค่ำ ท่านมหานามะในวันแรม ๓ ค่ำ ท่านอัสสชิในวันแรม ๔ ค่ำ ส่วนในชั้นบาลีได้กล่าวไว้เป็นคู่กัน ดั่งที่เล่ามาทีแรก เมื่อท่านทั้ง ๕ ได้ดวงตาเห็นธรรม และได้อุปสมบทเป็นภิกษุเรียบร้อยพร้อมกันแล้ว ในวันแรม ๕ ค่ำแห่งเดือนสาวนะ ที่ตรงกับวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ ตามที่นับในประเทศไทย พระบรมศาสดาก็ได้ทรงแสดงพระสูตรที่ ๒ อันเรียกว่า **อนัตตลักขณสูตร** แปลว่า *พระสูตรที่แสดงลักขณะ คือเครื่องกำหนดหมายว่าเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน* พระสูตรนี้ มีใจความโดยย่อดังต่อไปนี้:–

ตอนที่ ๑ พระบรมศาสดาได้ทรงแสดง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ถ้าทั้ง ๕ นี้ พึงเป็นอัตตาตัวตน ทั้ง ๕ นี้ก็พึงไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลก็จะพึงได้ในส่วนทั้ง ๕ นี้ว่า ขอให้เป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย แต่เพราะเหตุว่าทั้ง ๕ นี้ มิใช่อัตตาตัวตน ฉะนั้นทั้ง ๕ นี้จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลก็ย่อมไม่ได้ในส่วนทั้ง ๕ นี้ว่า ขอให้เป็นอย่างนี้เถิด อย่าเป็นอย่างนั้นเลย.

ตอนที่ ๒ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสอบความรู้ความเห็นของท่านทั้ง ๕ นั้น ตรัสถามว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้ง ๕ นี้ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ท่านทั้ง ๕ ทูลตอบว่าไม่เที่ยง ตรัสถามอีกว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข ท่านทั้ง ๕ กราบทูลว่า เป็นทุกข์ ก็ตรัสถามต่อไปว่า สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ควรหรือจะเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นเป็นของเรา เราเป็นนั่น

นี่เป็นตัวตนของเรา ท่านทั้ง ๕ ก็กราบทูลว่า ไม่ควรเห็นอย่างนั้น.

ตอนที่ ๓ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสรุปลงว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้ง ๕ นี้ ที่เป็นส่วนอดีตก็ดี เป็นส่วนอนาคตก็ดี เป็นส่วนปัจจุบันก็ดี เป็นส่วนภายในก็ดี เป็นส่วนภายนอกก็ดี เป็นส่วนหยาบก็ดี เป็นส่วนละเอียดก็ดี เป็นส่วนเลวก็ดี เป็นส่วนประณีตก็ดี อยู่ในที่ไกลก็ดี อยู่ในที่ใกล้ก็ดี ทั้งหมดก็สักแต่ว่าเป็นรูป เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณ ควรเห็นด้วยปัญญาชอบตามที่เป็นแล้วว่า นี่ไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่นี่ นี่ไม่ใช่ตัวตนของเรา.

ตอนที่ ๔ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงผลที่เกิดแก่ผู้ฟังและเกิดความรู้เห็นชอบดังกล่าวมานั้นต่อไปว่า อริยสาวก คือผู้ฟังผู้ประเสริฐซึ่งได้สดับแล้วอย่างนี้ ย่อมเกิดนิพพิทา คือความหน่ายในรูป หน่ายในเวทนา หน่ายในสัญญา หน่ายในสังขาร หน่ายในวิญญาณ เมื่อหน่ายก็ย่อมสิ้นราคะ คือสิ้นความติด ความยินดี ความกำหนัด เมื่อสิ้นราคะก็ย่อมวิมุติ คือหลุดพ้น เมื่อวิมุติ ก็ย่อมมีญาณ คือความรู้ว่า วิมุติหลุดพ้นแล้ว และย่อมรู้ว่า ชาติ คือความเกิดสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นที่จะพึงทำเพื่อความเป็นเช่นนี้อีกต่อไป.

พระธรรมสังคาหกาจารย์ หรือพระอาจารย์ผู้ทำสังคายนาร้อยกรองตั้งเป็นพระบาลีไว้ ได้กล่าวไว้ในตอนท้ายพระสูตรว่า เมื่อท่านทั้ง ๕ ได้สดับสูตรนี้จบแล้ว ก็มีใจปีติโสมนัสแนบแน่น จิตของท่านทั้ง ๕ ก็พ้นจากอาสวะกิเลส คือได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ทั้ง ๕ รูป.

พระสูตรที่ ๒ นี้ มีใจความดังที่ย่อมากล่าวนั้น แต่ก็ควรทำความเข้าใจสืบต่อไป *จุดมุ่งของพระสูตรนี้ ต้องการที่จะช้อนอัตตาเพราะได้มีความเข้าใจในเรื่อง* อัตตา *ที่แปลกันว่า ตัวตน* และมีความเชื่อมั่นกันอยู่หลายอย่าง แต่เมื่อสรุปแล้ว ก็มักจะมี ทิฏฐิ คือความเห็นกันอยู่ ๒ อย่าง คือ สัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยงอย่าง ๑ อุจเฉททิฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญอย่าง ๑ สัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยงนั้น คือ เห็นว่า ในปัจจุบันชาตินี้ ก็มีอัตตา คือตัวตน เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้ว อัตตา คือตัวตนก็ยังไม่สิ้น ยังจะมีสืบภพชาติต่อไป มีชาติหน้าเรื่อยไปไม่มีขาดสูญ แปลว่า มีอัตตา คือตัวตนยืนที่ตลอดไป นี้เรียกว่า สัสสตทิฏฐิ คือความเห็นว่าเที่ยง ส่วนที่มีความเห็นว่าขาดสูญอันเรียกว่าอุจเฉททิฏฐินั้น คือเห็นว่ามีอัตตาตัวตนอยู่แต่ในปัจจุบันชาตินี้เท่านั้น เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้ว อัตตาตัวตนก็สิ้นไปไม่มีอะไรเหลืออยู่ที่จะให้ไปเกิด ดังที่เห็นว่า ตายสูญ นี่เรียกว่าอุจเฉท-ทิฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ ในทางพระพุทธศาสนาแสดงว่า ความเห็นทั้ง ๒ นี้เป็น มิจฉาทิฏฐิ คือความเห็นผิดทั้ง ๒ อย่าง คือเห็นว่าเที่ยงก็ผิด เห็นว่าขาดสูญก็ผิด เพราะทางพระพุทธศาสนา ไม่ยอมชี้ว่ามีอะไรเป็นอัตตา คือตัวตนที่จะให้เป็นที่ตั้งของอุปาทาน คือความยึดถืออยู่ในสิ่งนั้น เมื่อยังมีอุปาทาน คือความยึดถืออยู่ ก็ยังไม่สิ้นกิเลสและสิ้นทุกข์ เพราะความยึดถือนั้นเป็นตัวกิเลส แต่ว่าได้แสดงเป็นหลักเหตุผลในปฏิจจสมุปบาท ยกมากล่าวเฉพาะที่เกี่ยวข้องว่าเมื่อยังมีอวิชชาเป็นต้น ก็ยังต้องมีชาติ คือความเกิด เมื่อสิ้นอวิชชา

เป็นต้น ก็สิ้นชาติ คือความเกิด ทางพระพุทธศาสนาแสดงเหตุผลดั่งนี้ และไม่ชี้ด้วยว่า จะเป็นชาติอดีต ชาติอนาคตหรือชาติปัจจุบัน สุดแต่ว่าจะยังมีเหตุมีผลดั่งกล่าวนี้สัมพันธ์กันอยู่อย่างไรเท่านั้น กาลเมื่อไรไม่เป็นข้อสำคัญ สำคัญอยู่แต่ว่า เมื่อยังมีเหตุก็มีผล เมื่อสิ้นเหตุก็สิ้นผล.

คราวนี้ผู้ที่ยังมีความเห็นว่ามี **อัตตา** คือมี *ตัวตน* นั้น จะเป็นอัตตาคือตัวตน เฉพาะในปัจจุบัน หรือจะสืบต่อไปในอนาคตก็ตาม ก็จะต้องมีความเห็นสืบต่อไปว่า อะไรคืออัตตาตัวตน โดยมากนั้นย่อมมีความยึดถืออยู่ในรูปบ้าง ในเวทนาบ้าง ในสัญญาบ้าง ในสังขารบ้าง ในวิญญาณบ้าง ว่าเป็นอัตตา คือตัวตน.

รูปนั้น ก็ได้แก่รูปกายทั้งหมด ที่ประกอบด้วยอาการต่าง ๆ ทั้งภายนอกทั้งภายใน ดั่งที่เรียกว่าอาการ ๓๑ หรือ ๓๒ หรือจะแยกให้ละเอียดไปกว่านั้น ในทางสรีรวิทยาก็ตาม หรือว่าจะกล่าวโดยสรุปก็ได้แก่ **มหาภูตรูป** รูปที่เป็นใหญ่ มุ่งถึงส่วนที่เป็นธาตุทั้ง ๔ และ **อุปาทายรูป** รูปอาศัย เช่นประสาทต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่กับรูปใหญ่นั้นก็ตาม ทั้งหมดรวมเรียกว่า **รูป** เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า **รูปขันธ์** แปลว่า *กองรูป* หรือ *หมวดรูป* เพราะว่ามีลักษณะอาการ มีส่วนประกอบมากมายด้วยกัน ตามตำราศัพท์เล่าว่า ครั้งเดิมทีเดียว คนเราสังเกตเอาว่า เมื่อหัวใจยังเต้นตุ๊บ ๆ อยู่ ก็ยังมีชีวะหรือยังมีอัตตาตัวตนอยู่ เมื่อดับลมหายใจเสียแล้ว ก็สิ้นชีวะ อัตตาตัวตนก็ดับ จึงเรียกลมหายใจว่า *อัตตา* ในสันสกฤตเรียกว่า อาตมัน บาลีก็เป็น อัตตา อาตมัน

นี้ ก็ไปตรงกับศัพท์กิริยาในภาษาเยอรมัน แปลว่า หายใจเหมือนกัน แล้วก็เขียนอ่านว่าเป็นอาตมัน เหมือนอย่างสันสกฤต นี่แสดงว่าคนครั้งดั้งเดิมนั้น เข้าใจว่าอัตตาก็อยู่ที่ลมหายใจนี่แหละ ตั้งชื่อเรียกว่าอาตมัน มาตรงกับบาลีว่า อัตตา นี่เข้าใจแต่รูปเท่านี้.

อนึ่ง ก็เข้าใจว่าอัตตาอยู่ที่เวทนา เวทนาก็ได้แก่ความเสวยอารมณ์ เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง เวทนามีมากด้วยกัน จึงเรียกว่า เวทนาขันธ์ กองเวทนา คือว่าเมื่อรู้จักคิดเข้า ก็คิดสืบไปว่า ลำพังรูป แม้จะยังหายใจอยู่ ถ้าไม่มีเวทนา ก็ยังไม่รู้สึกว่าเป็นทุกข์เป็นสุขอย่างไร แต่ว่าเพราะมีเวทนานี่แหละ จึงจะรู้สึกว่าเป็นสุข เป็นทุกข์ ฉะนั้น จึงได้เลื่อนความเข้าใจว่า อัตตา คือตัวตนนั้น ก็ได้แก่เวทนานี่เอง เพราะว่าเป็นสภาพที่คอยกินสุขกินทุกข์ และก็แปล **อัตตา** ว่า *ผู้กิน* อันหมายความว่า *กินสุขกินทุกข์* ก็ได้แก่เวทนานี่เอง.

อนึ่ง มีความเข้าใจเลื่อนไปถึงสัญญา สัญญาก็ได้แก่ความจำหมาย คือความจำได้หมายรู้ต่าง ๆ มีมากด้วยกัน จึงเรียกว่า สัญญาขันธ์ แปลว่า กองสัญญาหรือว่าหมวดสัญญา เห็นว่าลำพังแต่กินสุขกินทุกข์ กินแล้วก็ลืม จำอะไรไว้ไม่ได้ก็ไม่ยั่งยืนอะไร ความยั่งยืนมาอยู่ที่ความจำได้หมายรู้ ฉะนั้น สัญญา คือความจำได้หมายรู้จึงเป็นอัตตาตัวตน.

อนึ่ง มีความคิดเลื่อนไปอีกว่า สังขาร คือความคิดปรุงหรือความปรุงคิด เป็นอัตตา คือตัวตน เพราะลำพังสัญญา คือความ

จำได้ หมายรู้นั้น ก็สักแต่ว่าจำ ๆ เท่านั้น ถ้าจำแล้วไม่เอาไปคิดอ่านให้เป็นเรื่องเป็นราวอะไรต่อไป ก็ไม่ได้เรื่องได้ราวอะไรติดต่อกัน แต่การที่จะเป็นเรื่องเป็นราวอะไรติดต่อกัน ก็ต้องมีความคิดปรุง หรือความปรุงคิด ตัวความคิดปรุง หรือความปรุงคิดนี้ จึงเป็นอัตตาตัวตน และความคิดปรุง หรือความปรุงคิดนี้ก็มีมาก จึงเรียกว่าสังขารขันธ์ กองสังขาร หรือหมวดสังขาร.

อนึ่ง มีความคิดสืบเข้าไปอีกว่า วิญญาณ นี่เป็นอัตตาตัวตน วิญญาณนี้หมายถึงใจหรือหมายถึงสิ่งที่จะไปเวียนเกิดก็มี หมายเพียงความรู้สึกเห็นรูป รู้สึกได้ยินเสียง ในเวลาที่ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียงเป็นต้นก็มี ฝ่ายที่มีความเห็นว่า วิญญาณเป็นอัตตานั้น ก็ด้วยมีความเข้าใจว่า วิญญาณ ก็คือใจที่เป็น (ไม่ตาย) ล่องลอยไปไหนก็ไปได้ เหมือนอย่างเราอยู่ในที่นี้ แต่ว่าใจล่องลอยไปอยู่ที่โน้นที่นี้ ไปไกลเท่าไรก็ได้ และไปได้อย่างรวดเร็ว และถ้ายิ่งมีความเข้าใจว่า เมื่อตายไปแล้ว วิญญาณเป็นตัวไปเกิด ก็ยิ่งจะมีความเห็นกระชับลงไปว่านี่เองเป็นอัตตาคือตัวตน และความเข้าใจของคนโดยมากก็เข้าใจดั่งนี้ คือเมื่อเรียกว่า วิญญาณ ก็เข้าใจว่า ได้แก่ใจที่ล่องลอยไปไหนได้ หรือว่าเป็นตัวที่จะไปเกิดต่อไป.

ในคนเราก็มีสิ่งทั้ง ๕ นี้ คือ มีรูป ได้แก่มีรูปกายหรือรูปขันธ์ กองรูป มีเวทนาขันธ์ กองเวทนา มีสัญญาขันธ์ กองสัญญา มีสังขาร-ขันธ์ กองสังขาร มีวิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ มีอยู่ด้วยกันทั้ง ๕ และที่เข้าใจกันว่าเป็นตัวเป็นตน ก็เข้าใจกันอยู่ที่สิ่งทั้ง ๕ นี้ ในเวลาที่

สิ่งทั้ง ๕ นี้ยังมีอยู่บริบูรณ์ ก็เข้าใจว่ามีตัวมีตนบริบูรณ์ ถ้าพิการ ก็เข้าใจว่าอัตตาพิการ เช่น ถ้ารูปขันธ์พิการเสีย อย่างเช่นตาบอด หูหนวก จมูกไม่ได้กลิ่น ลิ้นไม่ได้รส กายเป็นอัมพาต ก็หมดเรื่องกันเท่านั้น ถ้ายิ่งสลบไสลไปด้วยเสียอีก ก็ยิ่งไม่รู้อะไร ฉะนั้นเพียงแต่รูปขันธ์อย่างเดียวเท่านั้น ก็เป็นข้อสำคัญ เมื่อยังมีอยู่บริบูรณ์ ทุก ๆ คนจึงยังมีความรู้สึกอะไรต่อมิอะไร คิดอะไรต่อมิอะไรอยู่ได้ อีก ๔ อย่างนั้นก็เหมือนกัน เพราะมีเวทนาอยู่ จึงมีความสุขทุกข์หรือไม่สุขไม่ทุกข์อะไรต่าง ๆ มีสัญญาอยู่ จึงมีความจำได้หมายรู้ มีสังขารอยู่ จึงมีความคิดปรุงหรือปรุงคิดไปได้ มีวิญญาณอยู่จึงมีความรู้สึกต่าง ๆ ถ้าอาการเหล่านี้เสียไปอย่างใดอย่างหนึ่งก็เป็นความบกพร่อง ถ้าขาดไปเสียทั้งหมด ก็เลยเป็นผู้มีความไม่รู้สึกอะไรเลย เพราะฉะนั้น ที่บุคคลยังมีความรู้สึกเป็นตัวเป็นตนอยู่ มีชีวะอยู่อย่างบริบูรณ์ ก็เพราะมีอาการทั้ง ๕ นี้ประกอบกันอยู่สมบูรณ์ และเป็นไปโดยสะดวกไม่ขัดข้อง ฉะนั้นจึงยึดถืออาการทั้ง ๕ เหล่านี้เองว่าเป็นอัตตาตัวตน ถ้าหากว่าสิ้นอาการทั้ง ๕ เหล่านี้ ก็ไม่มีอะไรให้ยึดถือ และไม่มีอะไรที่จะให้มีความคิดในการที่จะให้ยึดถือ ในสมัยพุทธกาลหรือสมัยไหน ๆ ก็คงเป็นเช่นนี้ ในปัจจุบันก็เป็นเช่นนี้ และพระปัญจวัคคีย์นั้น ก็ย่อมมีความยึดถืออยู่เช่นนี้อย่างมั่นคง เพราะฉะนั้น เมื่อฟังธรรมจักร ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะจึงได้ดวงตาเห็นธรรมเพียงรูปเดียว เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมอบรมอีก จึงได้ดวงตาเห็นธรรมจนครบทั้ง ๕ รูป แต่ก็ได้เพียงดวงตาเห็นธรรม เท่ากับว่าเห็นทุกขสัจจ์ ความจริงคือทุกข์ขึ้นเท่านั้น พระ-

พุทธเจ้าจึงได้ทรงแสดงพระสูตรที่ ๒ ชี้ลักษณะของอาการทั้ง ๕ เหล่านี้ ว่าเป็นอนัตตา คือ ไม่ใช่ตัวตนโดยชัดเจน

ได้เล่าถึงเรื่องพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง อนัตตลักขณสูตร ได้ย่อความของพระสูตรนั้น และได้อธิบายเรื่อง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าแต่ละอย่างมีลักษณะอย่างไร ? จึงขอสรุปความในตอนนี้ว่า สิ่งทั้ง ๕ เหล่านั้น แต่ละสิ่งมีมากด้วยกัน ฉะนั้นจึงเรียกว่า ขันธ์ ที่แปลว่า กอง หรือ หมู่หมวด คือเรียกว่า รูปขันธ์ กองรูป เวทนาขันธ์ กองเวทนา สัญญาขันธ์ กองสัญญา สังขารขันธ์ กองสังขาร วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ รวมเรียกว่า **ปัญจขันธ์** แปลว่ากองทั้ง ๕ หรือเรียกเป็นไทยว่า *เบญจขันธ์* คำนี้จะได้พบในหนังสือทางพระพุทธศาสนา หรือในเทศนาเป็นอันมาก เพราะฉะนั้น ก็ควรที่จะกำหนดชื่อไว้ และทำความเข้าใจ.

ทุก ๆ คน เมื่อกล่าวถึงอัตตาตัวตน โดยปกติก็จะต้องมุ่งไปที่ปัญจขันธ์นี้ เพราะเว้นจากปัญจขันธ์แล้ว ก็ไม่มีสิ่งอะไรที่จะสมมติบัญญัติว่าเป็นอัตตาตัวตน ฉะนั้นความเข้าใจว่า อะไรเป็นอัตตาตัวตน จึงเข้าใจกันที่ปัญจขันธ์นี้ และก็ยึดกันที่ปัญจขันธ์นี้ว่า เป็นอัตตาตัวตน ฉะนั้นจึงมีคำเรียกอีกคำหนึ่งว่า **ปัญจอุปาทานขันธ์** ปัญจะ ก็แปลว่า ๕ อุปาทาน ก็แปลว่าเป็นที่ยึดถือ ขันธ์ ก็แปลว่า ขันธ์ แปลรวมกันว่า ขันธ์เป็นที่ยึดถือ ๕ ประการ คือเป็นที่ยึดถือว่าเป็นอัตตาตัวตนดังกล่าว ในพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงยกเอาปัญจขันธ์นี้ ขึ้นชี้ว่าเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน เป็นการค้านการยึด

ถือของภิกษุปัญจวัคคีย์ และของคนทั่วไป ได้ทรงแสดงเหตุผลในข้อนี้ไว้ว่า ถ้าปัญจขันธ์จะพึงเป็นอัตตาตัวตนไซร้ ปัญจขันธ์ก็จะไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และใคร ๆ ก็จะพึงได้ในปัญจขันธ์ว่า ขอให้เป็นอย่างนี้ ขออย่าให้เป็นอย่างนั้น แต่เพราะเหตุที่ปัญจขันธ์เป็นไปเพื่ออาพาธ และใคร ๆ ก็ไม่ได้ในปัญจขันธ์ว่า ขอให้ปัญจขันธ์เป็นอย่างนี้ อย่าเป็นอย่างนั้น ฉะนั้น จึงเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน นี้เป็นเหตุผลที่ทรงชี้ในพระสูตรนี้.

คำว่า **เป็นไปเพื่ออาพาธ** โดยทั่วไปหมายความว่า เป็นไปเพื่อความเจ็บไข้ เพราะอาพาธใช้ในความหมายว่า **เจ็บไข้** แต่คำว่า **อาพาธ** อาจอธิบายให้เห็นความหมายกว้างไปกว่านั้น คือ คำว่า อาพาธ แปลว่า เป็นที่ถูกเบียดเบียน เป็นที่ถูกทำลายให้หมดสิ้น เมื่อให้คำแปลอย่างนี้ ก็อาจอธิบายให้กว้างออกไปอีกว่า ปัญจขันธ์เมื่อเกิดขึ้นก็จะต้องถูกความแก่เบียดเบียน ถูกพยาธิ คือความป่วยไข้เบียดเบียน ตลอดจนถึงถูกความตายเบียดเบียน รวมความว่า เมื่อเกิดขึ้นมา ก็ต้องมีแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปจนถึงดับในที่สุด ฉะนั้นจึงต้องถูกความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง และถูกความดับเบียดเบียนทำลายล้างให้หมดสิ้น.

จะพึงเห็นได้ว่า **รูปขันธ์** กองรูป ก็เปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอ ตั้งแต่เกิดมาจนบัดนี้ ก็เปลี่ยนแปลงเรื่อยมา แต่อาศัยบุคคลบริโภคอาหารเข้าไปทะนุบำรุง คอยซ่อมส่วนที่สึกหรออยู่เสมอ จึงรู้สึกมีความสืบต่อเรื่อยมา แม้แต่ในทางการแพทย์ปัจจุบัน ก็รับรองว่า แม้

ส่วนที่แข็งที่สุดในร่างกาย เช่นกระดูก ก็เปลี่ยนไปอยู่ กระดูกเมื่อเกิด กับกระดูกในบัดนี้ ก็เป็นคนละส่วนแล้ว ส่วนที่อ่อนกว่านั้น เช่นเนื้อหนังก็ยิ่งจะเปลี่ยนไปได้เร็ว ฉะนั้น รูปขันธ์ก็มีความเกิดดับอยู่เรื่อง แต่อาศัยที่มี สันตติ คือความสืบต่อ เพราะชีวิตยังดำรงอยู่ จึงยังเป็นมาได้ เวทนาขันธ์ กองเวทนา ปรากฏเกิดดับเห็นได้ชัด อย่างเช่นความสุขเกิดขึ้นแล้วหายไป ความทุกข์เกิดขึ้นแล้วก็หายไป ความเป็นกลาง ๆ เกิดขึ้นแล้วก็หายไป เปลี่ยนกันไปอยู่เสมอ สัญญา-ขันธ์ กองสัญญา ความจำหมาย ก็เกิดดับอยู่เสมอ สังขารขันธ์ กองสังขาร คือความคิดปรุง หรือความปรุงคิดเป็นเรื่องต่าง ๆ ก็เกิดดับอยู่เสมอ วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ ก็เกิดดับอยู่เสมอ.

คราวนี้ ควรจะทำความเข้าใจคำว่า **วิญญาณ** ได้เคยให้ความหมายทั่ว ๆ ไปไว้แล้วว่าหมายถึง **ใจ** หมายถึง สภาพที่จะไปเกิดต่อไป หมายถึง ความรู้สึกเห็นรูป ได้ยินเสียง เป็นต้น ที่หมายถึงใจ หรือหมายถึงสภาพที่จะเวียนเกิดต่อไปนั้น เป็นความหมายที่เข้าใจกันอยู่ ที่ใช้กันอยู่โดยทั่วไป แม้ในเรื่องทางพระพุทธศาสนาเองที่เป็นเรื่องเล่า เมื่อเล่าถึงสิ่งที่จะไปเวียนเกิด ใช้คำว่า **วิญญาณ** ก็มี แต่ความหมายในปัญจขันธ์นี้ ไม่ใช่หมายความถึงสภาพเช่นนั้น แต่หมายถึงความรู้สึกเห็นรูป ในเมื่อตากับรูปกระทบกัน อันเรียกว่า จักขุวิญญาณ ความรู้สึกได้ยินเสียงในเวลาที่หูกับเสียงกระทบกัน เรียกว่า โสต-วิญญาณ ความรู้สึกได้กลิ่น ในเมื่อฆานะกับกลิ่นกระทบกัน เรียกว่า ฆานวิญญาณ ความรู้สึกในรส ในเมื่อลิ้นกับรสกระทบกัน เรียกว่า

ชิวหาวิญญาณ ความรู้สึกถูกต้องสิ่งที่กายถูกต้อง ในเวลาที่กายกับสิ่งที่ถูกต้องกายกระทบกัน เรียกว่า กายวิญญาณ ความรู้สึกในเรื่องที่มโนหรือมนะรู้ในเวลาที่มนะกับเรื่องกระทบกัน เรียกว่า มโนวิญญาณ วิญญาณในปัญจขันธ์ หมายถึงวิญญาณ ๖ คือความรู้สึกที่เกิดขึ้นทางอายตนะทั้ง ๖ ดังกล่าวแล้ว ฉะนั้น ความรู้สึกดังกล่าวนี้ จึงมีมาก เมื่อตาเห็นรูป เกิดความรู้สึกเห็นรูป นี้ก็เป็นจักขุวิญญาณ ครั้นได้ยินเสียง ก็เกิดความรู้สึกได้ยินเสียงขึ้น ก็เป็นโสตวิญญาณเป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงมิใช่มีหนึ่ง แต่ว่ามีมาก จึงเรียกว่าเป็นวิญญาณขันธ์ ดังที่กล่าวมาแล้ว วิญญาณขันธ์ที่มีอธิบายอย่างนี้ ก็เป็นสิ่งที่เกิดดับอยู่เสมอ.

ฉะนั้น **ปัญจขันธ์** จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ คือต้องถูกเบียดเบียน คือต้องถูกทำลายล้างให้สิ้นไป ด้วยอำนาจของความแก่ เจ็บ ตาย หรือว่า เกิด ดับ อยู่เสมอ ใคร ๆ จะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ คือบังคับให้เป็นอย่างนี้ อย่าให้เป็นอย่างนั้น ก็บังคับไม่ได้ อย่างเช่นรูปขันธ์ จะบังคับว่า จะต้องให้คงอยู่อย่างนั้น อย่าให้เปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นก็ไม่ได้ ดังที่จะพึงเห็นได้ว่า เมื่อเกิดขึ้นมาก็เปลี่ยนแปลงมาจนถึงที่สุด ใครจะชอบใจในระยะไหน และปรารถนาจะให้คงอยู่ในระยะนั้น ก็ปรารถนาไม่ได้ กองเวทนาก็เหมือนกัน ก็ย่อมปรารถนาสุข แต่จะบังคับให้เป็นสุขอยู่เสมอไม่ได้ ทุกข์ก็เหมือนกัน เมื่อทุกข์เกิดขึ้น โดยปกติก็ไม่ชอบ แต่ทุกข์นั้นก็ต้องถูกเบียดเบียนเหมือนกัน คือว่า เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ต้องหายไป แล้วเกิด

อย่างอื่นขึ้นแทน กองสัญญาก็เหมือนกัน จะบังคับให้จำได้หมายรู้อยู่ตลอดไป ก็ไม่ได้เหมือนกัน กองสังขาร คือ ความคิดปรุงหรือความปรุงคิด ก็ไม่ได้เหมือนกัน และกองวิญญาณ คือความรู้สึกทางอายตนะดังกล่าวมานั้น ก็เหมือนกัน บังคับให้เป็นไปตามความปรารถนาไม่ได้ เพราะเหตุที่บังคับไม่ได้ดังกล่าวมานี้ ปัญจขันธ์ต้องเป็นไปเพื่ออาพาธ ต้องเป็นไปตามคติธรรมดา ฉะนั้น จึงเป็น อนัตตา ไม่ใช่ อัตตา ตัวตน.

ตามลักษณะนี้ พึงเห็นว่า สิ่งที่จะเป็นอัตตาตัวตนนั้น ก็ควรจะเป็นสิ่งที่ไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ เป็นสิ่งที่บังคับให้เป็นไปตามปรารถนาได้ ถ้าไม่เป็นเช่นนั้น ก็ไม่ชื่อว่าอัตตา ดังเช่นปัญจขันธ์ ซึ่งเป็นที่ยึดถือว่าเป็นอัตตา เมื่อพิจารณาแล้ว ก็จะพึงเห็นว่า ไม่ใช่แต่เป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน ด้วยเหตุผลดังที่กล่าวมานี้.

พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ลักษณะว่าเป็น **อนัตตา** คือไม่ใช่ตัวตนอย่างไรแล้ว ต่อจากนั้นก็ได้ตรัสถามความรู้ความเข้าใจของท่านทั้ง ๕ นั้นว่า ปัญจขันธ์ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ท่านทั้ง ๕ ก็กราบทูลตอบว่าไม่เที่ยง ตรัสถามว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข ท่านทั้ง ๕ ก็กราบทูลตอบว่า เป็นทุกข์ ก็ตรัสถามว่า สิ่งใดเป็นทุกข์มีการแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะเห็นสิ่งนั้นว่า นี่เป็นของเรา เราเป็นนี่ นี่เป็นอัตตาตัวตนของเรา ท่านทั้ง ๕ นั้นก็กราบทูลว่า ไม่ควรเห็นอย่างนั้น.

ในตอนนี้ เรียกว่าเป็นการสอบครั้งแรกในพระพุทธศาสนา คือ

พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอบถามท่านปัญจวัคคีย์ ถึงความรู้ความเห็นของท่านในเมื่อฟังเทศน์แล้ว นับว่าเป็นการสอบไล่ครั้งแรก และในข้อสอบที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตั้งขึ้นถามนี้ ก็เป็นอันตรัสถามในหลักของไตรลักษณ์ ลักษณะเครื่องกำหนดหมาย ๓ อย่าง อันได้แก่ **อนิจฺจํ** ไม่เที่ยง **ทุกฺขํ** เป็นทุกข์ **อนตฺตา** ไม่ใช่อัตตาตัวตน ได้ทรงแสดงลักษณะแห่งอนัตตาก่อนดังที่กล่าวมาแล้ว จึงได้ตรัสสอบถามว่า ปัญจขันธ์ ที่กล่าวมาแล้วนั้น คือว่า ที่เป็นไปเพื่ออาพาธและที่ใคร ๆ จะบังคับให้เป็นไปตามความปรารถนาไม่ได้นั้นเป็น **นิจฺจํ** คือ เป็นสิ่งเที่ยง หรือเป็น **อนิจฺจํ** คือ เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ท่านทั้ง ๕ ก็กราบทูลตอบว่า เป็น **อนิจฺจํ** คือ เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เพราะว่าถ้าเป็นสิ่งที่เที่ยงแล้ว จะต้องเป็นสิ่งที่ไม่เป็นไปเพื่ออาพาธและบังคับได้ แต่นี่ไม่เป็นเช่นนั้น จึงเป็น **อนิจฺจํ** คือ สิ่งที่ไม่เที่ยง และเมื่อไม่เที่ยงก็เป็นทุกข์ ลักษณะที่ชื่อว่าเป็นทุกข์ในที่นี้ ท่านก็กล่าวไว้เองว่า คือ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา เพราะคำว่า ทุกข์ แปลว่า สิ่งที่ทนอยู่ยาก หมายความว่าทนอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น ลักษณะที่ชื่อว่าเป็นทุกข์นั้น ก็คือลักษณะที่ทนอยู่ไม่ได้ คืออย่างไร คือก็ต้องแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ความแปรปรวนไปเป็นธรรมดานี้ เรียกตามศัพท์ว่า **วิปริณามธรรม** นี้เป็นอีกคำหนึ่งที่จะได้เห็นในหนังสือทางพระพุทธศาสนาหรือในทางเทศนาเป็นอันมาก วิปริณามธรรม แปลว่า แปรปรวนไปเป็นธรรมดา สิ่งที่เป็นอนิจจัง คือไม่เที่ยง สิ่งที่เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ก็เป็นอนัตตา ไม่ใช่

ตัวตน เป็นสิ่งที่ไม่ควรจะเห็นว่า เอตํ มม นี่เป็นของเรา เอโสหมสฺมิ เราเป็นนี่ เอโส เม อตฺตา นี่เป็นอัตตา คือตัวตนของเรา เพราะฉะนั้น ไตรลักษณ์นี้จึงเป็นสิ่งที่เนื่องเป็นอันเดียวกัน อันจะพึงกล่าวได้ว่าสิ่งใด ไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นก็เป็นอนัตตา หรือจะ กล่าวกลับกันว่า สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นก็ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ดังนี้ก็ได้ เพราะก็อยู่ในลักษณะที่เนื่องกัน ฉะนั้น ในตอนที่พระพุทธเจ้าตรัส สอบถามนี้ จึงเป็นอันได้ตรัสสอบถามในหลักไตรลักษณ์ เป็นอันได้ ทรงแสดงหลักไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรกด้วย.

เมื่อพระพุทธเจ้า ได้ตรัสสอบถาม และพระปัญจวัคคีย์ก็ได้ กราบทูลตอบ แสดงว่า ได้มีความรู้ความเห็นถูกต้องแล้ว จึงได้ ตรัสสรุปความว่า ปัญจขันธ์ โดยกาล คือเป็นอดีตล่วงมาแล้วก็ตาม เป็นอนาคต ยังไม่มาถึงก็ตาม เป็นปัจจุบันก็ตาม โดยที่ตั้ง เป็นส่วน ภายในก็ตาม เป็นส่วนภายนอกก็ตาม โดยวัตถุ เป็นของหยาบก็ตาม เป็นของละเอียดก็ตาม โดยคุณภาพ เป็นของเลวก็ตาม เป็นของ ประณีตก็ตาม โดยระยะไกล เช่นว่า ล่วงมาแล้ว หรือว่ายังไม่มา ถึงก็ตาม หรือว่าอยู่ใกล้ เช่นว่า เป็นปัจจุบันก็ตาม ทั้งหมดก็สักแต่ ว่า เป็นรูป เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณ ควร ที่จะเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นแล้วว่า นี่ไม่ใช่ของเรา เรา ไม่เป็นนี่ นี่ไม่ใช่อัตตา ตัวตนของเรา.

เมื่อตรัสสรุปดังนี้แล้ว ก็ได้ตรัสผลที่สืบเนื่องจากความรู้ความ เห็นชอบดังกล่าวมานี้ว่า อริยสาวกผู้สดับแล้วอย่างนี้ คือว่า มี

ปัญญาชอบตามที่เป็นแล้วอย่างนี้ ย่อมมีความหน่ายในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อหน่ายก็ย่อมสิ้นกำหนัด คือว่าสิ้นราคะ เมื่อสิ้นราคะ ก็ย่อมวิมุติหลุดพ้น เมื่อวิมุติหลุดพ้น ก็ย่อมมีญาณคือความรู้ว่าพ้นแล้ว เป็นอันว่าได้ทรงแสดงธรรมะในส่วนโลกุตรธรรม ได้ธรรมะคือ สัมมัปปัญญา ความรู้ชอบ นิพพิทา ความหน่าย วิราคะ ความสิ้นราคะ วิมุตติ ความหลุดพ้น วิมุตติญาณทัสสนะ ความรู้เห็นว่าหลุดพ้น.

ธรรมะ เหล่านี้ เป็นธรรมะที่เป็นหลักทั้งนั้น ต้องมี สัมมัปปัญญา คือมีความรู้ชอบตามที่เป็นแล้วในปัญจขันธ์ก่อน จึงจะเกิด **นิพพิทา** คือความหน่ายขึ้น เมื่อเกิดนิพพิทา คือความหน่ายจึงจะเกิด วิราคะ คือสิ้นราคะ สิ้นความติด สิ้นความยินดี สิ้นความกำหนัด เมื่อเกิดวิราคะ จึงจะเกิด วิมุตติ ความหลุดพ้นจากความยึดถือว่า เป็นของเรา เป็นตัวตนของเรา ดั่งกล่าวมาแล้ว เมื่อเกิดวิมุติ จึงจะเกิด วิมุตติญาณทัสสนะ ความรู้เห็นว่าพ้นแล้ว เมื่อถึงตอนนี้ จึงจะเป็นผู้เสร็จกิจ ลำดับธรรมะนี้ควรกำหนดไว้ โดยชื่อด้วยและทำความเข้าใจด้วย จึงจะเข้าใจพระพุทธศาสนาได้ถึงปรมัตถธรรมทั่ว ๆ ไป ในหนังสือทั้งปวงหรือในเทศนาทั้งปวง.

ฉะนั้น จะได้กล่าวสรุปในตอนนี้อีกสักหนหนึ่ง คือ เบื้องต้นต้องศึกษาให้รู้จักปัญจขันธ์ ว่ามีลักษณะหน้าตาเป็นอย่างไร ต่อไปก็ศึกษาให้รู้จักไตรลักษณะที่เป็นไปในปัญจขันธ์นั้น คือ อนิจจะ ทุกขะ อนัตตา เมื่อเกิดสัมมัปปัญญา คือความรู้ชอบตามที่เป็นแล้วในปัญจ-

ขันธ์ คือ ปัญจขันธ์เป็นอย่างไรก็ให้รู้อย่างนั้น ไม่ใช่รู้ตามสัญญาหรือว่าแกล้งรู้ รู้ไปตามที่เป็นแล้วอย่างไร เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงจะเกิดนิพพิทา วิราคะ วิมุติ และวิมุตติญาณทัสสนะ ดั่งกล่าวโดยลำดับ อันนี้เป็นหลักธรรมะ เมื่อมีความเข้าใจตลอดสายอย่างนี้ ก็จะเข้าใจพระพุทธศาสนาในส่วนปรมัตถธรรมทั่ว ๆ ไปด้วย.

ในท้ายพระสูตรแสดงว่า เมื่อพระปัญจวัคคีย์ได้สดับพระสูตรนี้แล้ว ก็มีจิตปีติโสมนัส จิตของท่านทั้ง ๕ ก็พ้นจากอาสวะ คือกิเลสที่ดองนอนจมหมักหมมอยู่ในสันดาน จึงได้บังเกิดเป็นพระอรหันต์ขึ้น ๖ รูปในโลก พระพุทธเจ้าเป็นพระอรหันต์รูปแรก ท่านพระปัญจวัคคีย์ที่ฟังอนัตตลักขณสูตร จนจิตพ้นจากอาสวะกิเลส สำเร็จเป็นพระอรหันต์อีก ๕ รูป ก็รวมเป็น ๖ รูปด้วยกัน พระพุทธเจ้าได้ชื่อว่าเป็น พระพุทธรัตนะ รัตนะคือพระพุทธเจ้า พระธรรม ได้ชื่อว่า พระธรรมรัตนะ รัตนะคือพระธรรม พระปัญจวัคคีย์ ซึ่งสำเร็จเป็นพระอรหันต์ขึ้นมานั้น ได้ชื่อว่าเป็น สังฆรัตนะ รัตนะคือพระสงฆ์ รัตนะทั้ง ๓ จึงเกิดขึ้นบริบูรณ์ในวันนั้น ท่านแสดงว่าวันนั้นเป็นวันแรม ๕ ค่ำ แห่งเดือนสาวนะ ซึ่งตรงกับวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ ตามที่นับในประเทศไทย ฉะนั้น ในวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ จึงเป็นวันที่รัตนะทั้ง ๓ เกิดขึ้นบริบูรณ์ในโลก.

ส่วนวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ ซึ่งเป็นวันที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปฐมเทสนานั้น ท่านพระโกณฑัญญะรูปเดียวได้เกิดดวงตาเห็นธรรม ซึ่งท่านได้กล่าวไว้ว่า ได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน ยังไม่สำเร็จ

เป็นพระอรหันต์ และก็ได้ขอบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาเพียงรูปเดียว ก็ชื่อว่าเป็นวันที่เริ่มจะมีพระสังฆรัตนะในชั้นแรกเท่านั้นยังไม่บริบูรณ์ แต่ก็ชื่อว่า เป็นวันที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเทศนาครั้งแรก เป็นวันที่ได้เริ่มตั้งพุทธจักรขึ้นในโลก ต่อมาเมื่อถึงวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ จึงเป็นวันที่รัตนะทั้ง ๓ เกิดขึ้นบริบูรณ์ในโลก.

ในกรุงพาราณสีนั้น ได้มีกุลบุตรผู้หนึ่งเป็นบุตรเศรษฐี ชื่อ **ยสะ** มารดาบิดาหวงแหนรักษาเป็นอย่างยิ่ง จนถึงสร้างปราสาทให้อยู่ใน ๓ ฤดู ในคืนวันหนึ่งยสะกุลบุตรนั้น ได้รับความบำเรอให้เป็นสุขด้วยดนตรีต่าง ๆ บนปราสาทที่มีแต่สตรีล้วน ได้หลับไปก่อน สตรีทั้งหลายซึ่งเป็นผู้บำเรอหลับภายหลัง แต่ยสะกุลบุตรได้ตื่นขึ้นก่อน และได้เห็นอาการต่าง ๆ ของสตรีผู้นอนหลับ ก็มีความเบื่อหน่ายจนถึงอุทานขึ้นว่า **ที่นี่วุ่นวาย ที่นี่ขัดข้อง** แล้วก็ลงจากปราสาทเดินไปออกประตูเมืองพาราณสี ตรงไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แล้วก็เดินบ่นไปอย่างนั้น ในขณะนั้น พระพุทธเจ้ากำลังเสด็จเดินจงกรมอยู่ ทรงได้ยินเสียงยสะกุลบุตรบ่นไปอย่างนั้น ตรัสขึ้นว่า **ที่นี่ไม่ขัดข้อง ที่นี่ไม่วุ่นวาย** ยสะกุลบุตรได้ฟังก็มีความยินดี **ที่นี่ไม่ขัดข้องไม่วุ่นวาย**ก็นั่งลง พระพุทธเจ้าก็ตรัส อนุปุพพิกถา และ อริยสัจจ์ ๔ จบแล้ว ยสะกุลบุตรเกิดดวงตาเห็นธรรม.

ครั้นสว่างขึ้น มารดาของยสะกุลบุตรได้ขึ้นไปบนปราสาท ไม่พบบุตรก็ไปบอกเศรษฐีผู้บิดา เศรษฐีผู้บิดาก็สั่งคนไปเที่ยวค้นหา

ส่วนตนเองได้เดินไปทางป่าอิสิปตนมฤคทายวัน พบรองเท้าทองของบุตรวางอยู่ ก็ตรงเข้าไปถามพระพุทธเจ้าว่า ยสะกุลบุตรอยู่ที่นี่หรือไม่ พระพุทธเจ้าตรัสว่า นั่งลงแล้วก็จะพบยสะกุลบุตร เศรษฐีผู้บิดาก็นั่งลง พระพุทธเจ้าทรงแสดงอนุปุพพิกถาและอริยสัจจ์ ๔ เศรษฐีผู้บิดาก็เกิดดวงตาเห็นธรรมและแสดงตนเป็นอุบาสก ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะตลอดชีวิต นับว่า **เป็นอุบาสกคนแรกผู้เปล่งวาจาถึงรัตนะ ๓ เป็นสรณะ** ในขณะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงอนุปุพพิกถาและอริยสัจจ์แก่เศรษฐีผู้บิดานั้น ยสะกุลบุตรก็ได้ฟังทบทวนไปด้วย ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ในขณะนั้นเศรษฐีผู้เป็นบิดาได้มองเห็นยสะกุลบุตร จึงกล่าวขึ้นชักชวนให้กลับไปบ้าน อ้างว่ามารดากำลังคร่ำครวญถึงเป็นอย่างยิ่ง ขอให้ ๆ ชีวิตแก่มารดา พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ยสะกุลบุตรเป็นผู้มีจิตสิ้นอาสวกิเลสแล้ว ไม่ควรที่จะกลับไปเป็นคฤหัสถ์อีก เศรษฐีผู้บิดาจึงอนุโมทนา และได้นิมนต์พระพุทธเจ้าขอให้ยสะกุลบุตรเป็นปัจฉาสมณะเข้าไปฉันในเรือนของตน ยสะกุลบุตร ได้ทูลขอบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าเสด็จไปฉันในเรือนของเศรษฐี มีพระยสะซึ่งอุปสมบทใหม่เป็นปัจฉาสมณะ และได้เทศนาโปรดมารดาของยสะกับปุราณทุติยิกา ซึ่งแปลว่าสตรีผู้เป็นที่สองคนเก่า หมายถึงภรรยาซึ่งกลายเป็นคนเก่าไปแล้ว ให้ได้ดวงตาเห็นธรรมด้วยอนุปุพพิกถาและอริยสัจจ์ ๔ เช่นเดียวกัน สตรีทั้งสองนั้น ได้แสดงตนเป็นอุบาสิกาผู้ถึงรัตนะ ๓ เป็นสรณะตลอดชีวิต นับว่า **เป็นอุบาสิกาผู้ถึง**

รัตนะ ๓ เป็นครั้งแรก ในพระพุทธศาสนา.

ต่อมาก็มีสหายของพระยสะอีก ๔ คน ซึ่งเป็นบุตรของเศรษฐี ที่สืบสกุลกันมาโดยลำดับ ได้มาเฝ้าพระพุทธเจ้าและได้ฟังอนุปุพพิกถา และอริยสัจจ์ ๔ ได้ดวงตาเห็นธรรม ก็ทูลขออุปสมบท ได้อุปสมบท โดยเอหิภิกขุอุปสัมปทา ต่อมาพระพุทธเจ้าได้ทรงอนุสาสน์สั่งสอนจน จิตพ้นจากอาสวะเป็นพระอรหันต์ขึ้น รวมเป็นพระอรหันต์ ๑๑ องค์ ในโลก ต่อมาสหายชาวชนบทของพระยสะอีก ๕๐ คน ได้ข่าว เข้าใจ ว่า ธรรมวินัยที่พระยสะออกบวชนั้นจะไม่เป็นของต่ำทราม การบวช ของพระยสะก็คงไม่เป็นของต่ำทราม จึงได้พากันมา พระยสะได้พาไป เฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงอนุปุพพิกถาและอริยสัจจ์ ๔ จนสหาย ๕๐ คนนั้นได้ดวงตาเห็นธรรม ทูลขออุปสมบท ได้รับอุป-สมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ต่อมาเมื่อได้ฟังพุทธโอวาทที่ทรง อนุสาสน์สอนอบรมก็มีจิตพ้นจากอาสวะเป็นพระอรหันต์ขึ้น รวมเป็น พระอรหันต์ ๖๑ องค์ในโลก นับว่ามีจำนวนมากพอสมควร พระพุทธ-เจ้าจึงได้มีพระพุทธดำรัสโดยความว่า เราผู้ตถาคตเป็นผู้พ้นจากบ่วง ทั้งที่เป็นของทิพย์และของมนุษย์ทั้งหมด แม้ท่านทั้งหลายก็เป็นผู้พ้น จากบ่วงทั้งที่เป็นของทิพย์และของมนุษย์ทั้งหมด ท่านทั้งหลายจงเที่ยว จาริกไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อ อนุเคราะห์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่โลก เพื่อความสุข แก่เทพและมนุษย์ทั้งหลาย แต่ว่า ๒ รูป อย่าไปโดยทางอันเดียวกัน คือให้ไปทางละ ๑ รูป แยกกันไป จงแสดงธรรมที่มีความไพเราะใน

เบื้องต้น ไพเราะในท่ามกลาง ไพเราะในที่สุด พร้อมทั้งอรรถะคือเนื้อความ พร้อมทั้งพยัญชนะคือถ้อยคำ ประกาศพรหมจรรย์คือพระศาสนา ที่บริบูรณ์บริสุทธิ์โดยสิ้นเชิง สัตว์ทั้งหลายที่มีธุลีในจักขุ คือมีกิเลสที่บังดวงตาปัญญาแต่เพียงเล็กน้อยมีอยู่ เมื่อไม่ได้ฟังธรรมก็จะเสื่อมประโยชน์ ผู้ที่รู้ธรรมก็จักมีอยู่ ส่วนเราผู้ตถาคตเองนั้นจะไปยังอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม พระพุทธเจ้าได้ทรงส่งพระสาวกซึ่งเป็นผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว เริ่มแยกกันไปประกาศพระศาสนาในครั้งนั้นอย่างนี้.

ในสมัยนั้น ภิกษุที่แยกย้ายกันไปประกาศพระศาสนา ได้ไปในทิศต่าง ๆ กัน ในชนบทต่าง ๆ กัน เมื่อมีใครต้องการบรรพชาอุปสมบทก็ต้องนำมาเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อให้พระพุทธเจ้าประทานบรรพชาอุปสมบท เป็นความลำบาก ฉะนั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงปรารภถึงความลำบากข้อนี้ ได้ทรงอนุญาตให้พระสาวกเป็นผู้บรรพชาอุปสมบทเองได้ ด้วยได้ตรัสอนุญาตให้ผู้ที่ประสงค์จะบรรพชาอุปสมบทปลงผมและหนวดก่อน นุ่งห่มผ้ากาสายะ คือผ้าย้อมน้ำฝาด ทำผ้าเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ไหว้เท้าภิกษุทั้งหลาย นั่งกระหย่งประคองอัญชลีแล้วนำให้กล่าววาจาถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะ วาระที่ ๑ วาระที่ ๒ วาระที่ ๓ ก็เป็นอันอุปสมบทเป็นภิกษุได้ด้วยพิธีเพียงเท่านั้น วิธีนี้เรียกว่า **ติสรณคมนอุปสัมปทา.**

คราวนี้จะอธิบายอนุปุพพิกถาและอริยสัจจ์ ๔ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงสอนแก่ยสะกุลบุตรเป็นต้น คำว่า **อนุปุพพิกถา** แปลว่า

ถ้อยคำที่กล่าวโดยลำดับตั้งแต่เบื้องต้นขึ้นไป มี ๕ คือ ทานกถา ถ้อยคำที่พรรณนาทาน สีลกถา ถ้อยคำที่พรรณนาศีล สัคคกถา ถ้อยคำที่พรรณนาสวรรค์ กามาทีนวกถา ถ้อยคำที่พรรณนาอาทีนพ คือโทษของกาม เนกขัมมานิสังสกถา ถ้อยคำที่พรรณนาอานิสงส์ของเนกขัมมะ คือการออกจากกาม.

ถ้อยคำที่พรรณนาทานนั้น **ทาน** แปลว่า **ให้** เป็นชื่อของวัตถุ แปลว่า วัตถุที่ให้ เป็นชื่อของเจตนา แปลว่าเจตนาเป็นเหตุให้ ทางพระพุทธศาสนาแสดงทานด้วยมุ่งให้บุคคลทำการบริจาค เป็นการ สงเคราะห์ อนุเคราะห์ หรือ บูชา *เป็นการเผื่อแผ่ความสุขให้แก่ผู้อื่น และด้วยมุ่งกำจัดโลภะคือความโลภ มัจฉริยะคือความตระหนี่ในจิตใจของตนด้วย* แต่ว่าทานในพระพุทธศาสนาที่จะมีผลมากนั้นต้องประกอบด้วยวัตถุสมบัติ ความถึงพร้อมด้วยวัตถุ คือสิ่งที่ให้เป็นสิ่งที่มีประโยชน์แก่ผู้รับตามสมควร ไม่ใช่เป็นสิ่งที่มีโทษ เจตนาสมบัติความถึงพร้อมด้วยเจตนา คือมีเจตนาดี ตั้งแต่เมื่อก่อนให้ ในขณะที่ให้ และในภายหลังที่ให้แล้ว กับปฏิคาหกสมบัติ ความถึงพร้อมด้วยปฏิคาหก คือผู้รับ หมายถึงว่าผู้รับก็ต้องเป็นผู้สมควร เช่นเป็นผู้ที่ควรอนุเคราะห์ เป็นผู้ที่ควรสงเคราะห์ เป็นผู้ที่ควรบูชาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฉะนั้นเมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ทานที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญจึงต้องเป็นทานที่เรียกว่า **มีการเลือกให้** ไม่ใช่ให้โดยไม่เลือก คือต้อง เลือกวัตถุ เลือกเจตนา เลือกบุคคลผู้รับ กับต้องดูให้พอเหมาะสม ไม่ทำตนเองต้องลำบากเพราะการให้ พระพุทธเจ้าได้ทรง

แสดงทานกถา พรรณนาทานนี้เป็นข้อที่ ๑.

ต่อจากนั้นก็ทรงแสดง **ศีล** ศีลนั้น ตามศัพท์ แปลว่า **ปกติ** หมายถึงความปรติกาย ปรกติวาจา ปรกติใจ ไม่ถูกกิเลสดึงไปให้ประพฤติทุจริตต่าง ๆ ฉะนั้น จึงต้องมีวิรัติเจตนา ความตั้งใจงดเว้นจากความชั่วนั้น ๆ จึงจะเป็นศีล ศีลในพระพุทธศาสนานั้นอย่างต่ำก็คือ **ศีล ๕** ได้แก่เจตนางดเว้นจากภัยหรือเวร ๕ ประการ ฉะนั้น ศีล จึงเท่ากับเป็นความไม่มีเวร ไม่มีภัย เมื่อรักษาศีล ก็เท่ากับว่า **ทำอภัยทาน** คือให้อภัยแก่สัตว์ทั้งหลาย และตัวผู้มีศีลเองก็เป็นผู้ที่ไม่ก่อภัย ก่อเวรขึ้นแก่ตัวเองด้วย พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงศีลนี้เป็นข้อที่ ๒.

ต่อจากนั้น ก็ทรงแสดง **สวรรค์** คำว่า สวรรค์ ก็ออกมาจากศัพท์บาลีว่า สคฺค แปลว่า *ที่เป็นที่ข้องเป็นที่ติดก็ได้ ที่เป็นที่มีอารมณ์อันเลิศก็ได้* ตามที่เข้าใจกัน สวรรค์เป็นโลกอีกส่วนหนึ่งซึ่งบุคคลผู้ทำความดี จะพึงเข้าถึงในเวลาที่สิ้นชีวิตไปจากโลกนี้แล้ว และในคัมภีร์ก็แสดงสวรรค์ไว้มาก เช่นสวรรค์กามาพจร ที่แปลว่าชั้นที่ยังหยั่งลงในกาม ๖ ชั้น แต่สวรรค์ดั่งกล่าวนี้ เป็นเรื่องที่มีแสดงไว้ในตำราเก่าก่อนพระพุทธศาสนา และมาถึงพระพุทธศาสนาก็ยังมีติดมาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา แต่ก็ติดมาไม่หมด คือติดมาบางส่วน.

อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงสวรรค์ในปัจจุบัน คือได้ตรัสไว้ในที่แห่งหนึ่ง มีความว่า สวรรค์ชั้น **ผัสสายตนะ ๖ ชั้นฺ**

อันเราเห็นแล้ว คือ สวรรค์เกิดขึ้นทางอายตนะที่ให้เกิดผัสสะ ได้แก่ :—

ในที่ใด มีรูปที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่จะพึงเห็นได้ด้วยตา ที่นั้นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสายตนะชั้นรูป.

ในที่ใด มีเสียงที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่พึงได้ยินได้ด้วยหู ที่นั้นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสายตนะชั้นเสียง.

ในที่ใด มีกลิ่นที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่พึงสูดได้ด้วยจมูก ที่นั้นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสายตนะชั้นฆานะ.

ในที่ใด มีรสที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่จะพึงลิ้มได้ด้วยลิ้น ที่นั้นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสายตนะชั้นชิวหา.

ในที่ใด มีโผฏฐัพพะ คือสิ่งที่กายถูกต้อง ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่จะพึงกระทบถูกได้ด้วยกาย ที่นั้นเป็นสวรรค์ชั้นผัสสายตนะชั้นกาย.

ในที่ใด มีธรรม คือเรื่องราวต่าง ๆ มีเรื่องรูป เรื่องเสียงเป็นต้น ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่จะพึงรู้ได้ด้วยใจ ที่นั้นเป็นสรรค์ชั้นผัสสายตนะชั้นธรรมะ คือ ชั้นเรื่องราว.

ตามพระพุทธภาษิตนี้ เป็นอันทรงแสดงสวรรค์ ชี้ลงไปกลาง ๆ จะในเวลาไหน คือในบัดนี้ หรือในอนาคต ในโลกนี้ หรือในโลกหน้าก็ตามที เมื่อมีผลเป็นเช่นนี้อยู่ในที่ใด ในที่นั้นก็ชื่อว่าเป็นสวรรค์ เพราะจัดเป็นที่มีอารมณ์อันเลิศ มีอารมณ์ที่งดงาม และในขณะเดียวกันก็เป็นที่ข้องที่ติดเป็นอย่างยิ่งด้วย คือว่าเป็นที่ปรารถนาพอใจอย่างยิ่ง สวรรค์ดังกล่าวมานี้ จำต้องอาศัยทาน

อาศัยศีลเป็นเหตุ พิจารณาดูตามกระแสปัจจุบัน ก็จะเห็นเข้าเรื่องกันได้กับสวรรค์ ๖ ชั้น ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสนั้น คือเมื่อต่างมีทาน เฉลี่ยเผื่อแผ่ให้ความสุขแก่กันและกัน และมีศีลไม่เบียดเบียนกันและกันให้อภัยกันและกันก็จะต่างมีความสุขด้วยกัน เมื่อมีความสุขด้วยกันอยู่ก็จะมีความเจริญตา เจริญหู เจริญจมูก เจริญลิ้น เจริญกาย เจริญใจปราศจากความทุกข์ที่เกิดจากความคับแค้น และที่เกิดจากการเบียดเบียนกัน ก็เป็นผลที่เรียกได้ว่าสวรรค์อยู่แล้ว สวรรค์นี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงเป็นข้อที่ ๓.

ต่อจากนั้น ก็ทรงแสดง กามาทีนพ คือ โทษของกาม สวรรค์ได้ชื่อว่าเป็นกาม คือเป็นที่รักใคร่ ที่ปรารถนา ที่พอใจ เป็นอย่างยิ่ง คำว่า กาม นั้น เป็นวัตถุที่เป็นภายนอกดังกล่าวนั้นส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งเป็นชื่อของกิเลสในใจของบุคคล คือเป็นชื่อของความใคร่ ความปรารถนา ความพอใจ เมื่อมีความใคร่ความปรารถนาความพอใจเป็นกิเลสกามในจิตใจ วัตถุข้างนอกจึงได้พลอยเป็นกามไปด้วย แต่ถ้าจิตใจไม่มีกิเลสกามอยู่ วัตถุข้างภายนอกก็เป็นวัตถุเฉย ๆ ไม่เป็นกามของผู้นั้น เหมือนอย่างบุคคลสามัญ ซึ่งมีกิเลสกามอยู่ในใจ เมื่อไปในที่ไหน ในที่นั้นก็เป็นกามของเขา เพราะว่าเป็นที่รักใคร่ ปรารถนาพอใจ แต่พระอรหันต์จะไปในที่ไหน ในที่นั้นไม่เป็นกามของท่าน เพราะว่าท่านไม่มีความรักใคร่ ปรารถนา พอใจ สิ่งนั้น ๆ ก็คงเป็นวัตถุ ๆ อยู่โดยธรรมดาเท่านั้น เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวถึงกามจึงมีความหมายเป็นสอง หมายถึงวัตถุภายนอกก็ได้ หมายถึงกิเลสใน

ใจก็ได้ แต่ว่าโดยปรกติเมื่อกล่าวอย่างสามัญ คำว่ากามเป็นชื่อของวัตถุภายนอก เพราะเป็นที่ใคร่ ที่ปรารถนา ที่พอใจ ของบุคคลทั่วไป สวรรค์ แม้จะมีอารมณ์อันเลิศสักเท่าไร แต่ก็ยังเป็นกาม คือเป็นที่น่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจ และเป็นสิ่งที่ต้องมีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป มีเกิด มีดับเหมือนอย่างวัตถุทั้งปวงในโลก ถึงจะเปลี่ยนแปลงไปช้า ในที่สุดก็ต้องเปลี่ยนแปลงไป ฉะนั้น เมื่อไปมีความรักใคร่ ปรารถนา พอใจมาก เมื่อสิ่งเหล่านั้นเปลี่ยนแปลง ก็ยิ่งทำให้ต้องเป็นทุกข์มาก เพราะฉะนั้น อันนี้จึงชื่อว่า **อาทีนพ** คือ**โทษของกาม** ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงชี้ให้เห็นเป็นข้อที่ ๔.

ต่อจากนั้น ก็เป็นข้อที่ ๕ ทรงแสดง **เนกขัมมะ** คือการออกจากกาม การออกจากกามนั้น ออกทางกาย ได้แก่การออกบวชประการหนึ่ง ออกทางใจ ได้แก่การทำจิตใจให้เป็นสมาธิ จนสงบสงัดจากกาม จากอกุศลกรรมทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง เป็นเหตุทำให้จิตใจสงบและมีความสุข ตัดกังวลห่วงใยอันเกี่ยวกับกามด้วยประการทั้งปวง พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงยกขึ้นโดยเป็นอานิสงส์ของเนกขัมมะเป็นข้อที่ ๕.

เมื่อได้ทรงแสดงอนุปุพพิกถาทั้ง ๕ ประการนี้แล้ว ทรงพิจารณาเห็นว่า ผู้ฟังมีจิตแช่มชื่นผ่องใส ปราศจาก **นิวรณ์** คือกิเลส เครื่องกั้นจิต มีจิตบริสุทธิ์ผ่องใส สมควรที่จะรับพระธรรมที่สูงขึ้นไป เหมือนอย่างผ้าที่ซักให้สะอาดปราศจากมลทินต่าง ๆ ควรที่จะรับน้ำย้อมได้แล้ว จึงได้ทรงแสดงอริยสัจจ์ ๔ คือทรงชี้ทุกข์ ชี้

สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ชั้นิโรธ ความดับทุกข์ ชั้มรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ โดยนัยดั่งในปฐมเทสนานั้น อริยสัจจ์ ๔ นี้ เรียกว่า สามุกฺกํสิกธมฺมเทสนา คือเป็นพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นแสดงเอง เพราะได้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง โดยปรกติ เมื่อได้ทรงแสดงอนุปุพพิกถาและอริยสัจจ์ ๔ แล้ว ผู้ฟังก็เกิดดวงตาเห็นธรรม ที่ท่านแสดงว่า ได้เป็นพระโสดาบันในพระพุทธศาสนา.

อนุปุพพิกถาและอริยสัจจ์ ๔ นี้ ตามประวัติในพระพุทธศาสนาปรากฏว่า พระพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงแก่มนุษย์ซึ่งเป็นคฤหัสถ์ ไม่ทรงแสดงแก่เทพยดาหรือภิกษุ และผู้ที่จะทรงแสดงนั้น เป็นผู้ที่มีจิตเลื่อมใส เบิกบาน ควรที่จะได้รับผลจากการฟัง ฉะนั้น จึงปรากฏว่า เมื่อได้ฟังจบลงแล้ว จึงได้รับผล คือได้ดวงตาเห็นธรรม.

ดวงตาเห็นธรรมนั้น ตามศัพท์เรียกว่า **ธมฺมจกฺขุ** ท่านแสดงไว้ตรงกันคือ เห็นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา เมื่อเกิดความเห็นขึ้นอย่างนี้ เรียกว่า ได้ดวงตาเห็นธรรม หรือว่าเกิดธรรมจักษุ จะฟังเทศน์กัณฑ์ไหน ๆ ก็ตาม เมื่อเกิดดวงตาเห็นธรรม ก็จะต้องเกิดขึ้นอย่างนี้ พิจารณาดูก็น่าเข้าใจว่า คือเห็นทุกข์นั่นเอง เห็นเกิดดับ เรียกว่าเห็นทุกข์ หรือว่า เห็นทุกข์ คือเห็นเกิดดับ โดยมากเห็นแต่เกิด อย่างเห็นชีวิตของเราในบัดนี้ เรารู้จักกันแต่เกิด แต่ว่าไม่รู้สึกว่าจะดับ ดับนั้นเราคิดว่าอยู่ข้างหน้า คือว่ายังไม่มาถึง ในปัจจุบันก็คือเกิด และยังดำรงอยู่ ยังไม่เห็นดับเป็นคู่กันไป แต่ความเห็นที่จะเรียกว่าเห็น

ธรรมนั้น ต้องเห็นดับคู่ไปกับเกิดพร้อมกัน เมื่อเห็นดับคู่ไปกับเกิดพร้อมกันแล้ว กิเลสก็ไม่มีที่ตั้ง จะตั้งความชอบ ความชัง ไว้ที่ไหน ความชอบ ความชัง ที่เป็นกิเลสนั้นจะตั้งอยู่ได้ ต้องตั้งในสิ่งที่เราเห็นว่า ยังมีอยู่ ยังเป็นอยู่ คือในสิ่งที่ยังเกิดอยู่ แต่ว่าถ้าเห็นว่าดับเสียแล้ว กิเลสก็ไม่มีที่ตั้ง ชอบก็ไม่มีที่ตั้ง ชังก็ไม่มีที่ตั้ง เพราะไม่มีอะไรจะตั้ง เพราะเห็นว่า ดับเสียแล้ว.

ฉะนั้น โดยปรกติบุคคลจึงยังไม่ชื่อว่าเห็นทุกขสัจจะ จะเห็นก็เห็นเพียงนิดหน่อย ถ้าจะเห็นที่เป็นดวงตาเห็นธรรม จะต้องเห็นให้ตลอด คือเห็นถึงดับ และเห็นให้ได้ในปัจจุบัน เมื่อเห็นถึงดับได้ในปัจจุบัน กิเลสไม่มีที่ตั้งนั่นแหละ จึงชื่อว่าได้ดวงตาเห็นธรรม และผู้ที่ฟังเทศน์จนได้ดวงตาเห็นธรรมนี้ ท่านไม่ได้ฟังเพื่อจะมุ่งกำหนดว่า เทศน์ว่าอย่างไร เบื้องต้นแสดงอย่างไร ท่ามกลางแสดงอย่างไร ข้างท้ายแสดงอย่างไร คือไม่ได้มุ่งจะจำถ้อยคำ มุ่งแต่เพียงเข้าใจให้อย่างแจ่มแจ้ง การบรรลุในขั้นแรกพระพุทธศาสนานั้น จะต้องเกิดดวงตาเห็นธรรมดั่งกล่าวมานี้ เมื่อได้ดวงตาเห็นธรรมในขั้นแรกนี้แล้ว พระพุทธเจ้าจึงจะทรงอบรมให้เกิดปัญญาสูงขึ้นไปอีกจนถึงที่สุด.

พระบรมศาสดา ได้ทรงจำพรรษา ณ ป่าอิสิปตนมิคทายวันนั้น ครั้นออกพรรษาแล้ว ในอรรถกถาแห่งหนึ่งแสดงว่า ได้เสด็จจาริกจากอิสิปตนมิคทายวันในวันปาฏิบท คือวันแรม ๑ ค่ำ เสด็จย้อนไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ซึ่งเป็นตำบลที่ตรัสรู้ มุ่งจะเสด็จไปโปรดชฎิล ๑,๐๐๐ คน ซึ่งตั้งสำนักอยู่ในตำบลนั้น ในระหว่างที่เสด็จออก

จากอิสิปตนมิคทายวัน ได้ประทับพักที่ร่มไม้ในแถวไร่ฝ้ายแห่งหนึ่ง ก็ได้ทรงพบกับ ภัททวัคคิยกุมาร มีจำนวน ๓๐ คน ซึ่งมาเที่ยวเล่นกันอยู่พร้อมกับภริยาของตน แต่สหายคนหนึ่งไม่มีภริยา ก็นำเอาหญิงโสเภณีมา เมื่อเผลอ หญิงโสเภณีก็ลักเอาห่อสิ่งของหนีไป ก็พากันเที่ยวตามหา มาพบพระศาสดา กราบทูลถามว่าได้พบหญิงนั้นบ้างหรือไม่ พระองค์ตรัสถามเรื่อง กุมารเหล่านั้นก็กราบทูลเล่าถวายจนถึงเที่ยวตามหา พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า จะแสวงหาสตรีดี หรือจะแสวงหาตนดี กุมารเหล่านั้นกราบทูลว่า แสวงหาตนดีกว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดง อนุปุพพิกถา และ อริยสัจจ์ กุมารเหล่านั้นฟังแล้วก็ได้ดวงตาเห็นธรรม แล้วทูลขออุปสมบท พระพุทธเจ้าก็ทรงประทานอนุญาตให้อุปสมบท แล้วส่งไปประกาศศาสนา ส่วนพระองค์เองก็เสด็จต่อไปจนถึงตำบลอุรุเวลาที่ชฎิลทั้ง ๑,๐๐๐ คนนั้นอาศัยอยู่.

ชฎิลเหล่านั้น มีหัวหน้าอยู่ ๓ คน ชื่อ อุรุเวลกัสสปะ คนหนึ่งมีบริวาร ๕๐๐ คน ตั้งสำนักอยู่ตำบลหนึ่ง น้องคนที่สองชื่อว่า นทีกัสสปะ มีบริวาร ๓๐๐ คน ตั้งอาศรมพำนักอยู่ถัดไปอีกแห่งหนึ่ง น้องคนสุดท้องชื่อว่า คยากัสสปะ มีบริวาร ๒๐๐ คน ตั้งพำนักอยู่แห่งหนึ่งในที่ถัดไป พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปยังสำนักของอุรุเวลกัสสปะก่อน ได้ตรัสขออาศัยพัก อุรุเวลกัสสปะก็ยอมให้พัก พระองค์ได้ทรงทรมานอุรุเวลกัสสปะนั้นด้วยวิธีต่าง ๆ เพื่อให้อุรุเวลกัสสปะหายจากความสำคัญตนว่าเป็นพระอรหันต์ ซึ่งเป็นความสำคัญผิด ตามเรื่องแสดงว่า ในตอนแรก พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้วิธี อิทธิปาฏิหาริย์

คือ แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ อาเทสนาปาฏิหาริย์ แสดงวิธีดักใจต่าง ๆ จนอุรุเวลกัสสปะคลายจากความสำคัญผิดนั้น และทูลขออุปสมบท พระ-พุทธเจ้าก็ตรัสให้ไปบอกบริวารเสียก่อน อุรุเวลกัสสปะก็บอกบริวาร บริวารก็บอกว่าเห็นชอบ พร้อมกันลอยเครื่องสำหรับชฎิล เช่นเครื่องที่ทำผมเป็นเชิง หาบคาน ซึ่งเป็นชฎิลบริขาร ลอยน้ำทิ้งเสียหมด แล้วก็ทูลขออุปสมบท พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาต ต่อมานทีกัสสปะกับบริวารได้เห็นชฎิลบริขารของพี่ชายกับบริวารลอยน้ำมา ก็คิดว่าจะเกิดอันตรายแก่พี่และคณะ ก็พร้อมกันมา เห็นพี่และคณะอุปสมบทเป็นภิกษุ ก็พากันลอยบริขารชฎิลของตน ทูลขออุปสมบท พระพุทธ-เจ้าทรงอนุญาต ฝ่ายคยากัสสปะและบริวารก็คงปฏิบัติเช่นเดียวกัน จึงเป็นอันว่า ชฎิลรวม ๑,๐๐๐ คน ซึ่งมีหัวหน้า ๓ คน ก็ได้มาอุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ก็มาถึงวาระที่พระพุทธเจ้าจะทรงแสดง **อนุสาสนีปาฏิหาริย์** คืออบรมสั่งสอนเพื่อให้ชฎิลเหล่านั้นได้บรรลุธรรมะสืบต่อไป จึงได้ทรงนำไปยังตำบลคยาสีสะใกล้แม่น้ำคยา แล้วก็ตรัสเทศนาที่พระคันถรจนาจารย์ได้ขนานนามว่า **อาทิตต-ปริยายสูตร** คือ เป็นพระสูตรที่แสดงบรรยายถึงสิ่งที่เป็นของร้อน.

ในพระสูตรนี้ ในตอนแรก พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน สิ่งทั้งปวง คืออะไรบ้าง ก็ได้ทรงยกขึ้นแสดงเป็นหมวด ๆ ดั่งต่อไปนี้

ตอนที่หนึ่ง หมวดที่ ๑ **จักษุ** รูปที่เห็นได้ด้วยจักษุ จักขุ-วิญญาณ วิญญาณ คือความรู้สึกเห็นรูปทางจักษุ จักขุสัมผัส สัมผัส

อาศัยจักษุ จักขุสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากสัมผัสอาศัยจักษุ.

หมวดที่ ๒ โสตะคือหู สัททะคือเสียง โสตวิญญาณ วิญญาณอาศัยโสตะคือหู โสตสัมผัส สัมผัสอาศัยโสตคือหู โสตสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดเพราะสัมผัสอาศัยโสตะคือหู.

หมวดที่ ๓ ฆานะคือจมูก คันธะคือกลิ่น ฆานวิญญาณ วิญญาณอาศัยจมูก ฆานสัมผัส สัมผัสอาศัยจมูก ฆานสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยจมูก.

หมวดที่ ๔ ชิวหาคือลิ้น รสะคือรส ชิวหาวิญญาณ วิญญาณอาศัยลิ้น ชิวหาสัมผัส สัมผัสอาศัยลิ้น ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยลิ้น.

หมวดที่ ๕ กายะคือกาย โผฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง กายวิญญาณ วิญญาณอาศัยกาย กายสัมผัส สัมผัสอาศัยกาย กายสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยกาย.

หมวดที่ ๖ มโนหรือมนะคือใจ ธรรมะคือเรื่อง มโนวิญญาณ วิญญาณอาศัยมนะคือใจ มโนสัมผัส สัมผัสอาศัยมนะคือใจ มโนสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยมนะคือใจ เหล่านี้เป็นของร้อน.

ตอนที่สอง ได้ทรงแสดงว่า ร้อนเพราะอะไร อะไรมาเผาให้ไหม้ให้ร้อน ก็ทรงชี้ว่า สิ่งทั้งปวงนี้ร้อนเพราะไฟ คือราคะ ความติด ความยินดี ความกำหนัด ร้อนเพราะไฟ คือโทสะ ความโกรธแค้นขัดเคือง ร้อนเพราะไฟ คือโมหะ ความหลง ร้อนเพราะ

ความเกิด ร้อนเพราะความแก่ ร้อนเพราะความตาย ร้อนเพราะโสกะ คือความแห้งใจ ปริเทวะ ความร่ำไรรำพันหรือความระทมใจ ทุกขะ ความเจ็บไข้หรือความทุกข์กาย โทมนัส ความทุกข์ใจ อุปายาสะ ความคับแค้นใจ ฉะนั้น จึงได้ตรัสว่าเป็นของร้อน.

ตอนที่สาม ได้ทรงแสดงผลของความรู้ความเห็นต่อไปว่า เมื่ออริยสาวกคือผู้ฟัง ซึ่งเป็นผู้ประเสริฐ ได้สดับแล้วอย่างนี้ คือว่า ได้มีความรู้ความเห็นอย่างนี้ ย่อมหน่ายในสิ่งทั้งปวงนั้น เมื่อหน่ายก็สิ้นกำหนัด เมื่อสิ้นกำหนัดก็วิมุติ คือหลุดพ้น เมื่อวิมุติคือหลุดพ้นก็มีญาณทัสสนะ คือความรู้ความเห็นว่าพ้นแล้ว และย่อมรู้ว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำแล้ว ไม่มีกิจอื่นที่จะพึงทำเพื่อความเป็นเช่นนี้อีก.

ท่านแสดงไว้ว่า เมื่อภิกษุทั้ง ๑,๐๐๐ รูปนั้น ได้สดับพระธรรมเทศนานี้ ก็มีจิตหลุดพ้นจากอาสวกิเลสทั้งหลาย เป็นพระอรหันต์ทั้ง ๑,๐๐๐ รูป.

ในพระสูตรนี้ ได้จำแนกแสดงส่วนต่าง ๆ ภายในกายนี้ให้ละเอียดมากขึ้นอีก ใน ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร และใน อนัตตลักขณสูตร ที่แสดงแก่พระปัญจวัคคีย์ได้ยกเบญจขันธ์ขึ้นแสดงคือ *รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ* แต่ยังไม่ได้จำแนกถึงวิถีคือทางที่เกิดขึ้นตามลำดับ ในพระสูตรนี้ได้แสดงความเกิดขึ้นแห่งเบญจขันธ์เหล่านั้น แต่แสดงถึงเพียงเวทนา เพราะฉะนั้น ในเบื้องต้นก็ควรทำความเข้าใจในเรื่องนี้ก่อน.

มติทางพระพุทธศาสนานั้น ตามที่พิจารณาจากพระสูตรต่าง ๆ พอสรุปลงได้ว่า แสดงบุคคลว่าประกอบด้วยกายส่วนหนึ่ง จิตส่วนหนึ่ง กายก็หมายถึงรูปกาย จิตก็หมายถึงธรรมชาติชนิดหนึ่ง ซึ่งมีหน้าที่คิดนึก และมีหน้าที่รู้ เพราะเป็นธาตุรู้ การแสดงปฏิบัติธรรม โดยตรงก็มุ่งอบรมจิตเป็นประการสำคัญ แม้พระบรมศาสดาเอง เมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ เมื่อทรงพบทางที่ถูกต้อง ก็หมายความว่า ได้ทรงพบทางปฏิบัติจิต จึงได้ทรงเริ่มปฏิบัติอบรมจิต ในที่สุดก็ได้ตรัสรู้ธรรมะ เพราะฉะนั้น เรื่องจิตจึงเป็นเรื่องสำคัญ แต่ว่าจิตตามทางพระพุทธศาสนานั้น ไม่ได้หมายความว่าเป็นกาย หรือส่วนใดส่วนหนึ่งของกาย คือว่า จิตไม่ใช่รูป ดังมีพระพุทธภาษิตที่แสดงว่า อสรีระ *ไม่มีสรีระ* คือ *ไม่มีรูปร่าง* แต่ว่า คุหาสยะ *มีคูหา* อันหมายถึง *กายอันเป็นที่อาศัย* เมื่อบุคคลมีจิตและกายประกอบกันอยู่ ชีวิตจึงดำเนินอยู่เป็นไปอยู่ แต่ว่าเมื่อจิตพรากออกไปจากกายหรือว่ากายแตกสลายเป็นที่อาศัยอยู่ของจิตไม่ได้ ชีวะก็สิ้นไป สำหรับเรื่องจิตนี้จะพึงพิสูจน์ได้ตามที่แสดงไว้ทางพระพุทธศาสนาอย่างไรนั้น จะขอยกไว้ก่อน จะย้อนกล่าวถึงวิถีจิตต่อไป.

จิตแม้มีหน้าที่คิดมีหน้าที่รู้เป็นธาตุรู้ดังกล่าวก็จริง แต่การที่จะออกมารู้อะไรได้นั้น จำต้องอาศัยกาย คือรู้ได้ทางอายตนะหรือทางทวาร กล่าวคือต้องอาศัยออกมารู้รูปทางจักษุประสาท คือ ตา รู้เสียงทางโสตประสาท คือ หู รู้กลิ่นทางฆานประสาท คือ จมูก รู้รสทางชิวหาประสาท คือ ลิ้น รู้โผฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้องทางกาย

ประสาท คือ กาย รู้ธรรมะ คือเรื่องทางมนะที่แปลว่าใจ เพราะ-ฉะนั้น จักษุ ตา โสตะ หู ฆานะ จมูก ชิวหา ลิ้น กายะ กาย มนะ ใจ จึงเป็นทวาร คือเป็นประตูสำหรับที่จะให้จิตรู้รูป รู้เสียง เป็นต้นดั่งกล่าวมานั้น ถ้าไม่มีทางทั้ง ๖ นี้ จิตก็เหมือนถูกขังอยู่ในห้องที่ไม่มีประตูหน้าต่าง ออกมารู้อะไรไม่ได้ ทางรู้ของจิตทั้ง ๖ ดั่งกล่าวมานั้น สำหรับจักษุประสาท โสตประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาท ก็เป็นที่เข้าใจได้ง่าย แต่มนะคือทางที่ ๖ นี้ ควรทำความเข้าใจเป็นพิเศษ.

มนะ แปลกันว่า **ใจ** แต่ตามศัพท์แปลว่า **รู้** มีหน้าที่สำหรับ **รู้ธรรมะ** ธรรมะ ในที่นี้ หมายความว่า เรื่อง คือ เรื่องรูป เรื่องเสียง เรื่องกลิ่น เรื่องรส เรื่องโผฏฐัพพะ ที่ได้ประสพพบผ่านมาแล้วในอดีต แต่ก็มานึกถึงในปัจจุบัน ความนึกถึงเรื่องในอดีตดั่งกล่าวนั้น ไม่ได้อาศัยตาหูเดี๋ยวนั้น แต่คราวนี้มานึกขึ้นได้ด้วยอะไร สมมติว่าไปเห็นรูปได้ยินเสียงมาเมื่อเช้านี้ แต่ว่ามานั่งนึกถึงอยู่เดี๋ยวนี้ นึกถึงรูปนึกถึงเสียงนั้น นึกถึงด้วยอะไร เพราะไม่ได้อาศัยตาไม่ได้อาศัยหู เมื่อเช้านี้ต่างหากต้องอาศัยตาอาศัยหู แต่ว่าการที่มานั่งนึกถึงเดี๋ยวนี้ ไม่ต้องใช้ตาไม่ต้องใช้หู คราวนี้ใช้อะไร อันนี้ท่านจึงแสดงทางที่ ๖ คือมนะ นึกถึงได้ด้วยมนะที่แปลว่าใจหรือแปลว่ารู้ และธรรมะในที่นี้หมายถึงเรื่องอดีตต่าง ๆ ดั่งกล่าวมานั้น เพราะฉะนั้นทางพระพุทธศาสนาจึงแสดงทวารซึ่งเป็นทางที่ ๖ คือมนะ แต่ไม่เรียกว่าประสาท มนะตามที่อธิบายมานี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า

กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงสันนิษฐานว่า ได้แก่ **มันสมอง**[๑]

มนะ คือทางที่ ๖ นี้ ยังมีหน้าที่พิเศษอย่างหนึ่งที่แสดงไว้ในอรรถกถาอภิธรรม คือในขั้นบาลีนั้นได้แสดงว่า

จักขุ คือตา รูปะ คือรูป กระทบกันก็เกิดจักษุวิญญาณ วิญญาณอาศัยจักษุคือตา วิญญาณในที่นี้ก็อธิบายว่า ความรู้สึกเห็นรูป.

โสตะ คือหู สัททะ คือเสียง กระทบกันก็เกิดโสตวิญญาณ ความรู้สึกได้ยินเสียง.

ฆานะ คือจมูก คันธะ คือกลิ่น กระทบกันก็เกิดฆานวิญญาณ ความรู้สึกสูดกลิ่นหรือได้กลิ่น.

ชิวหา คือลิ้น รสะ คือรส กระทบกันก็เกิดชิวหาวิญญาณ ความรู้สึกได้รสทางลิ้น.

กาย กับ โผฏฐัพพะ กระทบกัน ก็เกิดกายวิญญาณ ความรู้สึกทางกาย.

มนะ กับ ธรรมะ กระทบกัน ก็เกิดเป็นมโนวิญญาณ ความรู้สึกทางมนะ คือใจ.

ในบาลีแสดงอย่างนี้ ดั่งบาลีในพระสูตรนี้ คือ วิญญาณ มาเป็นอันดับหนึ่ง เมื่อมีวิญญาณแล้วก็ต้องมี สัมผัส อันดับสอง สัมผัส แปลว่า ความกระทบกันก็มี ๖ เช่นเดียวกัน แต่มีอธิบายว่า ที่ชื่อว่าสัมผัสนั้น ได้แก่ความประชุมกันของจักษุและรูป และจักขุวิญญาณ จึงจะเรียกว่าจักขุสัมผัส ความประชุมของโสตะ หู สัททะ เสียงและ

---

๑. วิปัลลาสกถา

โสตวิญญาณ จึงจะเรียกว่าโสตสัมผัส ความประชุมกันของฆานะ จมูก คันธะ กลิ่น และฆานวิญญาณ จึงจะเป็นฆานสัมผัส ความประชุมกันของชิวหา รสะ และชิวหาวิญญาณ จึงจะเป็นชิวหาสัมผัส ความประชุมกันของกาย โผฏฐัพพะ และกายวิญญาณ จึงจะเป็นกายสัมผัส ความประชุมกันของมนะ ธรรมะ และมโนวิญญาณ จึงจะเป็นมโน-สัมผัส.

อันดับสามก็เป็น เวทนา คือเมื่อเป็นสัมผัสแล้วก็เป็นเวทนา คือความเสวยอารมณ์ เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง ไม่เป็นทุกข์ไม่เป็นสุขบ้าง เวทนาก็มี ๖ สืบไปจากสัมผัส เรียกว่าจักขุสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยจักษุ โสตสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยโสตะ ฆานสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยฆานะ ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยชิวหา กาย-สัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยกาย มโนสัมผัสสชาเวทนา เวทนาเกิดจากสัมผัสอาศัยมนะ.

อันดับที่สี่ก็คือ สัญญา ความจำได้หมายรู้ ก็นับเป็น ๖ คือ รูปสัญญา ความจำหมายในรูป สัททสัญญา ความจำหมายในเสียง คันธสัญญา ความจำหมายในกลิ่น รสสัญญา ความจำหมายในรส โผฏฐัพพสัญญา ความจำหมายในโผฏฐัพพะ ธรรมสัญญา ความจำหมายในเรื่อง.

อันดับ ๕ ก็เป็น สังขาร คือความคิดปรุงหรือความปรุงคิดไปตามสัญญา เป็นกุศลคือเป็นส่วนดีบ้าง เป็นอกุศลคือเป็นส่วนไม่ดีบ้าง

เป็นอัพยากฤต คือเป็นส่วนกลาง ๆ บ้าง.

เพราะฉะนั้น นับตั้งแต่วิญญาณ สัมผัส เวทนา สัญญา สังขาร นี้ รวมเรียกว่า นามธรรม คือเป็นส่วนนาม นามแปลว่าน้อม หมายความว่าเป็นอาการที่จิตน้อมออกไปรู้อะไรต่าง ๆ อาศัยกาย คือ อาศัยทวาร ๖ ดั่งกล่าวมานั้น เมื่อจิตน้อมออกไปรู้ รู้ขั้นแรกก็เป็นวิญญาณ รู้ขั้นที่สอง ก็เป็นสัมผัส รู้ขั้นที่สาม ก็เป็นเวทนา รู้ขั้นที่สี่ ก็เป็นสัญญา รู้ขั้นที่ห้า ก็เป็นสังขาร แต่ว่าในเบญจขันธ์ ขันธ์ ๕ นั้น นับเพียง ๔ คือว่าสัมผัสไม่นับ ยกออกเสีย และนับรูปเข้าเป็นที่ ๑ คือรูปกาย แล้วก็เอาวิญญาณไปไว้ท้าย คือเรียงเสียใหม่ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ว่าเมื่อกล่าวโดยลำดับที่เกิด วิญญาณต้องมาก่อน เป็นวิญญาณ เวทนา สัญญา สังขาร ทำไม ท่านจึงเอาเรียงไว้ท้าย ก็เพื่อให้เป็นวงกลม เพราะอาการที่จิตน้อมไปรู้ที่เรียกว่านามนั้น รู้ขั้นที่ ๑ เป็นวิญญาณ สัมผัสไม่นับ ขั้นที่ ๒ ก็เป็นเวทนา ขั้นที่ ๓ เป็นสัญญา ขั้นที่ ๔ เป็นสังขาร คือความคิดปรุงหรือความปรุงคิด เมื่อคิดปรุงไปก็รู้ไปด้วย รู้ที่เกิดขึ้นควบคู่กันไปกับความคิดนั้น ก็ย้อนมาเป็นวิญญาณอีก แล้วก็มาเป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร แล้วก็ย้อนมาเป็นวิญญาณ เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขารไปใหม่ เป็นวงกลม เพราะฉะนั้น บัญจขันธ์ คือ ขันธ์ ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงมีทางเกิดดั่งกล่าวมานี้ และเมื่อย่นย่อลงก็เป็น ๒ คือเป็น รูป อย่างหนึ่ง นาม อย่างหนึ่ง รูปก็เป็นรูปกาย เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

ก็เป็นนามกาย แต่มักเรียกสั้น ๆ กันว่า **นามรูป** เรียกว่านาม เพราะเป็นอาการที่น้อมไปรู้ของจิต ดังบรรยายมานั้น.

วิถีจิต คือทางดำเนินของจิตที่ปรากฏเป็นนามธรรม อาศัยรูปธรรม คือจิตอาศัยรูปแสดงอาการเป็นนาม น้อมออกมารู้รูป รู้เสียง ทีแรกก็น้อมออกมาเป็น วิญญาณ เวทนา สัญญา สังขาร แล้วก็วนกลับไปใหม่เป็นวงกลม จะอธิบายเกี่ยวแก่มนะต่อไป ได้กล่าวถึงอายตนะภายในหรือทวารทั้ง ๖ คู่กับอายตนะภายนอก ๖ แล้ว และได้กล่าวนามธรรม ซึ่งเป็นวิถีจิตสืบไปจากนั้น นั้นเป็นการแสดงอธิบายตามพระบาลี แต่ในอรรถกถาพระอภิธรรมได้อธิบายพิเศษเกี่ยวแก่มนะ ซึ่งก็ได้อ้างแต่ยังไม่ได้อธิบาย จึงจะมาจับอธิบายในตอนนี้.

ตามอธิบายในอรรถกถานั้น มนะอันเป็นอายตนะที่ ๖ หรือเป็นทวารที่ ๖ ต้องประกอบด้วยอายตนะ ๕ ข้างต้นเสมอ จึงจะเกิดวิญญาณตามสาย ได้แก่เมื่อ จักษุ (ตา) และ รูป มากระทบกัน ต้องกระทบถึงมนะด้วย จึงจะเกิดจักษุวิญญาณ (ความรู้สึกเห็นรูปทางตา) โสตะ (หู) สัททะ (เสียง) กระทบกัน จะต้องกระทบถึงมนะด้วย จึงเกิดโสตวิญญาณ (ความรู้สึกได้ยินเสียงทางหู) ฆานะ (จมูก) คันธะ (กลิ่น) กระทบกัน ต้องกระทบถึงมนะด้วย จึงจะเกิดฆานวิญญาณ (ความรู้สึกเป็นกลิ่นทางจมูก) ชิวหา (ลิ้น) รสะ (รส) กระทบกัน ต้องกระทบถึงมนะด้วย จึงจะเกิดชิวหาวิญญาณ (ความรู้สึกรู้รสทางลิ้น) กายะ (กาย) โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้อง) กระทบกัน ต้องกระทบถึงมนะด้วย จึงจะเกิดกายวิญญาณ (ความ

รู้สึกกระทบทางกาย) ส่วนข้อที่ ๖ นั้น มนะ กับ ธรรมะ คือเรื่องกระทบกันก็เกิดมโนวิญญาณ (ความรู้สึกรู้เรื่องทางมนะ) ฉะนั้น มนะ ข้อที่ ๖ จึงต้องเกี่ยวข้องกับอายตนะ ๕ ข้างต้นอยู่เสมอ แล ท่านอธิบายในพระอภิธรรมละเอียดไปกว่านั้น เช่นข้อที่ ๑ จักษุ (ตา) รูปะ ท่านเรียกว่า วรรณะ คือ สี แล้วก็ต้องมี แสงสว่าง มี มนสิการ คือการกระทำไว้ในใจ จึงจะเกิดเป็น จักษุวิญญาณ (ความรู้สึกเห็นรูปทางตา) มนสิการะ การกระทำไว้ในใจก็คือ มนะ ดังที่ได้อธิบายแล้ว เป็นอันว่าในอายตนะ ๕ ข้างต้นนั้น รูปเป็นต้น ต้องกระทบทั้งจักษุประสาทตามทางของตน และต้องกระทบทั้งมนะ ในขณะเดียวกัน ท่านแสดงว่ารวดเร็วมาก เมื่อรูปมากระทบกับจักษุ ก็กระทบถึงมนะด้วยทันที เหมือนอย่างนกที่บินมาจับที่กิ่งไม้บนต้นไม้ เงาของนกก็กระทบไปถึงพื้นดินทันที เกือบจะเรียกได้ว่าในขณะเดียวกัน.

ตามที่อธิบายมานี้ พึงสังเกตคำ ๓ คำ วิญญาณ คำหนึ่ง มนะ หรือ มโน คำหนึ่ง จิต อีกคำหนึ่ง คำทั้ง ๓ คำนี้ใช้ต่างกัน.

วิญญาณ นั้น ใช้ในความหมายเพียงรู้สึกเห็นรูปเป็นต้น ดังที่อธิบายมาแล้วเท่านั้น ไม่ได้มีความหมายเป็นอย่างอื่น คือไม่ได้หมายไปถึงสภาพที่จะไปเกิดต่อไป ซึ่งเป็นตัวยั่งยืน.

มนะ หรือ มโน ก็มีความหมายเพียงทวารหรืออายตนะที่ ๖ มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับอายตนะ ๕ ข้างต้น กับเกี่ยวข้องธรรมะคือเรื่องของรูปเสียงเป็นต้น ที่ได้ประสพพบผ่านมาแล้ว ดังที่อธิบายมาแล้วเท่านั้น

คือมีหน้าที่เป็นอายตนะคือที่ต่อ หรือเป็นทวารคือเป็นช่องทางสำหรับจิตดำเนินเหมือนหนึ่งอายตนะ ๕ ข้อข้างต้น.

ส่วน จิต มีความหมายเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่มีสรีระคือรูปร่าง แต่ว่าอาศัยอยู่ในคูหา ที่แปลว่าถ้ำ คือในกายอันนี้ มีหน้าที่เป็นผู้รู้ เป็นผู้แสดงเจตนา (ความจงใจประกอบกรรม) มีหน้าที่ที่จะดำเนินออกมารู้ตามวิถีที่กล่าวมานั้น และเป็นที่จะต้องปฏิบัติอบรมให้เป็นศีล ให้เป็นสมาธิ และให้ประกอบด้วยความรู้ เป็นตัวปัญญา ตลอดจนถึงให้เป็นผู้วิมุต คือเป็นผู้หลุดพ้น ดั่งในท้ายของอนัตตลักขณสูตรและอาทิตตปริยายสูตรที่อธิบายมาแล้ว ก็แสดงว่าจิตของท่านเหล่านั้นวิมุตหลุดพ้นจากอาสวะ คือกิเลสที่นอนจมหมักหมมอยู่ แม้เช่นนั้นก็ไม่มีพระพุทธภาษิตสักแห่งหนึ่ง แสดงว่าจิตเป็นอัตตาคือตัวตน แต่กลับมีพระพุทธภาษิตแสดงไม่ให้ถือว่า จิตเป็นอัตตาคือตัวตน ในพระสูตรนั้นได้แสดงว่า ถือว่ากายเป็นตัวตนเสียยังดีกว่า ถือว่าจิตเป็นอัตตาคือตัวตนเป็นการไม่ดี เพราะว่าจิตเป็นธรรมชาติที่ดิ้นรนกระสับกระส่ายอยู่เสมอ เหมือนอย่างวานรที่ดิ้นรนกระสับกระส่ายอยู่เสมอ เมื่ออยู่บนต้นไม้ก็โยนตัวจับกิ่งนี้ ปล่อยจากกิ่งนี้ ไปจับกิ่งนั้น ปล่อยจากกิ่งนั้น ไปจับกิ่งโน้น ฉะนั้น ถ้าหากว่าจิตเป็นอัตตา อัตตาก็จะเท่ากับวานรที่มีธรรมชาติหลุกหลิก ดังกล่าวมาแล้วนั้น ท่านจึงไม่ให้ถือจิตเป็นอัตตาคือตัวตน.

หลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้น ก็ไม่ให้ถืออะไรทั้งหมดว่าอัตตาคือตัวตน ถ้าไปถือเข้า ก็แสดงว่ายังมีอุปาทานคือความยึดถือ

และก็จะต้องคิดปั้นสิ่งที่ถือนั้นให้เป็นนั่นเป็นนี่ เมื่อยังคิดปั้นว่าเป็นนั่นเป็นนี่อยู่ ก็ยังเป็นภพหรือเป็นภาวะหรือภวะอยู่ เมื่อเป็นตนหรือเป็นภาวะหรือภวะอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ ก็ยังจะต้องเป็นสิ่งที่เกิดดับ เพราะเป็นสิ่งที่คิดปรุงแต่ง ฉะนั้นจึงให้ปล่อยวางทั้งหมด ส่วนธรรมอันใดที่มีอยู่ที่เป็นอยู่อย่างไร ก็คงมีอยู่หรือเป็นอยู่ไปเช่นนั้น คือว่าปล่อยให้เป็นไปตามธรรมดา ตามเรื่อง.

คราวนี้ จะย้อนมาทำความเข้าใจในเรื่อง นามธรรม อีกสักเล็กน้อย คือตามที่กล่าวว่า นามธรรมเป็นวิถีจิต ซึ่งเกิดเป็นวงกลมอยู่เสมอ ไม่ใช่เกิดอย่างเดียว ดับด้วยอยู่เสมอเช่นเดียวกัน ยกตัวอย่างเช่น เมื่อตามองเห็นหนังสือ ก็เกิดจักษุวิญญาณ คือความรู้สึกเห็นขึ้น แล้วก็เวทนา คือเป็นสุขหรือเป็นทุกข์หรือเฉย ๆ แล้วเกิดสัญญาคือความจำหมาย แล้วเกิดสังขารคือความคิดปรุงหรือว่าปรุงคิดในสิ่งที่เห็นนั้น เมื่อคิดปรุงหรือว่าปรุงคิดไป ก็เกิดวิญญาณคือความรู้สึกขึ้นในเรื่องที่ปรุงหรือที่คิดนั้นไปด้วย แล้วเกิดเวทนา เกิดสัญญาเกิดสังขาร แล้วก็มาวิญญาณวนกันไป คราวนี้พอหูได้ยินเสียง เช่นได้ยินเสียงนาฬิกาตี ก็ทิ้งเรื่องหนังสือไปเกิดโสตวิญญาณ คือความรู้สึกได้ยินเสียงนั้นอีก แล้วเกิดเวทนา เกิดสัญญา เกิดสังขาร เกิดวิญญาณเกิดเวทนา เป็นวงกลมไปในสิ่งที่ได้ยินนั้นอีก คราวนี้จมูกได้กลิ่นธูปหรือกลิ่นอะไรอย่างอื่น นามธรรมก็มาเกิดในเรื่องกลิ่น เรื่องเสียงนั้นก็หายไปเลิกกันไป เมื่อบริโภคอาหาร ลิ้นได้ประสบกับรส ก็เกิดนามธรรมในเรื่องของรสนั้น กายได้ถูกต้อง เช่นว่าได้อาบน้ำ ก็เกิด

นามธรรมในเรื่องของสิ่งที่ถูกต้องนั้น แล้วบางทีมนะไปกระทบกับธรรมะ คือว่าย้อนไปคิดถึงเรื่องในอดีตที่ประสพพบผ่านมาแล้ว ก็เกิดนามธรรมในสายตาของมนะวนกันไปอย่างนั้น.

เพราะฉะนั้น วันหนึ่ง ๆ ตั้งแต่ตื่นนอนเช้าเรื่อยมา นามธรรมจึงเกิดดับไปนับไม่ถ้วนตามที่ประสพ และถ้าเรื่องใดมีความมุ่งใจอยู่มาก ก็ต่อกันไปได้นาน แต่ถ้าเรื่องใดความมุ่งของใจน้อย นามธรรมในเรื่องนั้นก็น้อย สุดแต่ว่าจะมีความมุ่งใจน้อยหรือมากอย่างไร ฉะนั้นรูปกับนามจึงเป็นส่วนที่ทุก ๆ คนมีอยู่ อาศัยอยู่ ทำงานอยู่ตามหน้าที่และมีอาการที่เกิดดับอยู่เสมอ ไม่มีเวลาที่จะว่างเว้น ถ้าพิจารณาดูก็จะเห็นความจริงอันนี้ได้.

ความเกิดดับของรูปนั้น อาจจะเห็นได้ง่าย ส่วนความเกิดดับของนามนั้น เมื่อพิจารณาก็พอจะเห็นได้ง่ายเหมือนกัน เพราะเป็นเรื่องที่เกิดกับใจ แต่เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นและดับไปรวดเร็วมาก เพราะอาการของใจเป็นสิ่งที่ละเอียด และเป็นสิ่งที่รวดเร็ว.

ในอาทิตตปริยายสูตรนี้ พระพุทธเจ้าได้ยกขึ้นแสดงเพียงแต่เวทนา ด้วยทรงชี้ให้เห็นว่า เป็นของที่ร้อน หรือถูกเผาให้ไหม้อยู่เสมอ เท่ากับว่าทรงแสดงทุกขสัจจ์ ความจริงคือทุกข์ ต่อจากนั้นก็ทรงแสดงสมุทัยสัจจ์ ความจริงคือเหตุให้เกิดทุกข์ แต่ว่าในพระสูตรทรงยกเอาราคะ โทสะ โมหะ และเพราะบุคคลมีราคะ โทสะ โมหะเป็นไฟที่แผดเผาอยู่เสมอ จึงได้เดือดร้อนอยู่ด้วยความโศกเป็นต้นและด้วยความเกิดแก่ตาย ซึ่งเป็นสภาพธรรมดา ต่อจากนั้นก็แสดง

มรรคสัจจ์ ความจริงคือมรรค ได้แก่ปัญญาที่กำหนดพิจารณาให้รู้เห็นตามเป็นจริง แล้วก็ทรงแสดงนิโรธสัจจ์ ความจริงคือความดับทุกข์ ตั้งต้นแต่เกิดนิพพิทา ความหน่าย แล้วเกิดวิราคะ ความสิ้นราคะ เกิดวิมุติ ความหลุดพ้น เกิดวิมุตติญาณทัสสนะ ความรู้เห็นว่าหลุดพ้น มีนัยเดียวกันกับที่แสดงไว้ในท้ายอนัตตลักขณสูตร.

× × ×

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฎราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร นครหลวงฯ
นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา 25/5/2515

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
ถนนพระสุเมรุ หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร โทร. ๘๑๗๗๙๐
นายชินโอ สู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา พ.ศ. ๒๕๑๔